บทที่ 5

เปรียบเทียบบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 กับบทละครในเรื่องรามเกียรติ์ในสมัยอื่น

นิทานเรื่องพระรามนั้นเข้าใจกันว่าเป็นเรื่องที่ท่องจำกัน (มุขปาฐ) และเล่าสู่กันฟังในอินเดียมานานนักหนาแล้ว และเพราะเหตุที่เล่าสืบกันมาด้วยปากจึงมีความคลาดเคลื่อนที่แตกต่างกันไปหลายเรื่อง จนกระทั่งเมื่อประมาณ 2000 ปีเศษมาแล้วมีกวีผู้หนึ่งเรียกกันว่าฤาษีวาลมีกิได้นำเรื่องพระรามมาเรียบเรียงและร้อยกรองขึ้นเป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่งเรียกว่ารามายณะ ฉบับวาลมีกิ ในตอนต้นของพาลกัณฑ์ในรามายณะกล่าวถึงตำนานในการแต่งว่าฤาษีวาลมีกิได้ฟังเรื่องของพระรามผู้มีคุณสมบัติดีเลิศในโลกจากพระนารทฤาษี หลังจากนั้นฤาษีวาลมีกิก็เดินทางไปพบพรานคนหนึ่งยิงนกกะเรียนตัวผู้ตกลงมาตายขณะที่กำลังอยู่กับคู่ของตน ฤาษีวาลมีกิเกิดความสลดใจอย่างยิ่ง ถึงกับสาปพรานนั้นออกมาเป็นโศลก มีข้อความว่า

มา นิษาท ปฺรติษฺ̣ฐำ ตฺวมฺ
อคมา ศาศฺวตีะ สมาะ /
ยตฺ เกฺราญฺจมิถุนาทฺ เอกมฺ
อวธิะ กามโมหิตมฺ //

แปลความว่า "นิษาท พรานเอย เจ้าอย่าได้ถึงความมั่นคงแล้วเป็นเวลานานปี เพราะได้พรากคู่นกกะเรียนลงตัวหนึ่งซึ่งหลงเพลินในกาม"[1]

---

[1] พระยาอนุมานราชธน, อุปกรณ์รามเกียรติ์ (พระนคร : บรรณาคาร, 2515), หน้า 6.

ครั้นเดินทางต่อมาเกิดรำลึกขึ้นได้ว่าไม่ควรจะสาปพรานผู้นั้น ฤาษีวาลมีกิก็บังเกิดความโทมนัสกลัดกลุ้มมากขึ้นทุกที ในที่สุดพระพรหมก็มาปรากฏกายปลอบโยนให้หายเสียใจ และชี้ให้เห็นว่า คำสาปของพระฤาษีนั้น ที่แท้มีความหมายในทางสรรเสริญพระนารายณ์ในการปราบยักษ์ว่า

มานิษาท ปฺรติษฺ̣ฐำ ตฺวมฺ
อคมา ศาศฺวตีะ สมาะ /
ยตฺ เกฺราญฺจมิถุนาทฺ เอกมฺ
อวธิะ กามโมหิตมฺ //

แปลความว่า "มานิษาท ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นที่ประทับแห่งพระลักษมี พระองค์ได้ทรงถึงความมั่นคงแล้วเป็นเวลานานปี เพราะได้พรากคู่ยักษ์ลงตนหนึ่งซึ่งหลงเพลินในกาม"[1]

ก่อนจะกลับคืนไปสวรรค์พระพรหมก็ได้แนะให้วาลมีกิรจนาเรื่องรามายณะด้วยกาพย์ชนิดใหม่ที่ได้ประดิษฐ์ขึ้นด้วยความไม่ตั้งใจนี้ ด้วยเหตุนี้ฤาษีวาลมีกิจึงได้แต่งเรื่องรามายณะจนจบเรื่องโดยขึ้นต้นด้วยโศลกสรรเสริญพระนารายณ์ปราบยักษ์ดังกล่าว อย่างไรก็ตามเซอร์มอเนียร์ มอรนียร์-วิลเลียมส์ มีความเห็นว่า มูลเหตุดังกล่าวนี้เป็นของเติมขึ้นมาภายหลังไม่ใช่เนื้อเรื่องมีในรามายณะแต่ดั้งเดิม[2]

ตำนานการแต่งรามายณะนี้ ในพระราชนิพนธ์บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์กล่าวไว้ไม่ตรงกันทีเดียว คือเมื่อวาลมีกิพรหมฤาษีเห็นพรานยิงนกกะเรียนตายไปตัวหนึ่งแล้ว ได้ยินเสียงนางนกร้องโอดครวญถึงคู่ของตน บังเกิดความสังเวชใจจนได้แสดงอารมณ์ออกมาเป็นวาจา

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 8. อ้างจาก The Indian Epic Poetry by Sir Monier Monier-Williams.

แล้วจึงนึกขึ้นได้ว่า ถ้อยคำที่กล่าวออกมานั้น ดูก็เป็นคณะฉันท์ใหม่แปลกกว่าฉันท์อื่น ๆ อาจจะใช้ขับร้องได้ และโดยที่แบบฉันท์นี้บังเกิดขึ้นเพราะความเศร้าใจ (โศก) จึงให้นามว่า "โศลก"[1]

เมื่อฤาษีวาลมีกิร้อยกรองรามายณะจบแล้ว ได้สั่งสอนศิษย์ให้ท่องจำโศลกเรื่องรามายณะจนขึ้นใจและสวดกันต่อ ๆ มาอีกนับร้อยปี จึงได้บันทึกลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษร นับเป็นวรรณคดีสำคัญ-ทางศาสนาฮินดู นับถือกันขนาดที่ว่าใครได้อ่านหรือสาธยายรามายณะจะได้บุญและจะได้ไปสู่สวรรค์ในชาตินี้หน้า กวีรุ่นต่อมาได้แต่งรามายณะเพิ่มเติม หรือแต่งขึ้นใหม่เพื่อให้เข้ากับวัตถุประสงค์ทางศาสนาของแต่ละกลุ่ม ตลอดจนมีการแปลออกเป็นภาษาถิ่นต่าง ๆ ของอินเดีย ดังนั้นจึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่จะมีข้อความคลาดเคลื่อนจากต้นฉบับสันสกฤตเดิมเป็นอันมาก รามายณะในอินเดียจึงมีหลายฉบับที่แตกต่างกัน

เรื่องรามายณะเป็นที่นับถือกันว่าเป็นเรื่องศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาฮินดูโดยเฉพาะพวกที่นับถือพระนารายณ์ (วิษณุ) เพราะเป็นเรื่องของนารายณ์ (วิษณุ) อวตาร แต่เนื่องจากฤาษีวาลมีกิได้แต่งไว้เป็นกาพย์ภาษาสันสกฤต ผู้ที่มีความรู้สูงเท่านั้นจึงจะเข้าใจได้ซาบซึ้ง คนสามัญได้ฟังก็คงจะไม่รู้รสหรือไม่เข้าใจได้ตลอด ยิ่งคนต่างแคว้นในสมัยหลังไม่รู้จักภาษาสันสกฤตเป็นอันหมดโอกาสที่จะได้รู้รสไพเราะและลึกซึ้งของรามายณะ กวีรุ่นหลังต้องการจะให้เรื่องรามายณะของวาลมีกิเป็นที่แพร่หลายไปในหมู่ประชาชนทั่วไปเพื่อจะได้รับผลบุญโดยทั่วกัน จึงได้แต่งรามายณะขึ้นใหม่โดยใช้ภาษาพื้นเมืองของแต่ละแคว้นในลักษณะที่คนสามัญจะเข้าใจได้ ปรากฏว่ารามายณะฉบับที่เป็นภาษาอื่น ๆ นี้แพร่หลายยิ่งกว่าฉบับภาษาสันสกฤตของวาลมีกิเสียอีก ครั้นถึงสมัยราชวงศ์ปัลลวะและคุปตะ มีชาวอินเดียเดินทางมาตั้งถิ่นฐานและค้าขายในดินแดนใกล้เคียงทางตะวันออกของอินเดีย พวกนี้เป็นพวกที่มาจาก

---

[1] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์," บทละครเรื่องรามเกียรติ์และบ่อเกิดรามเกียรติ์ (พระนคร : บรรณาคาร, 2512), หน้า 868-9.

แคว้นทางใต้และทางตะวันออกของอินเดียคือแคว้นของพวกทมิฬ แคว้นกลิงคราษฎร์ และแคว้นเบงกอลเป็นส่วนใหญ่ ชาวอินเดียเหล่านี้เมื่อเดินทางมาค้าขายก็ดี เผยแพร่ศาสนาก็ดี ก็ได้นำเอาวัฒนธรรมของตนเข้ามาด้วย ชนชาติพื้นเมืองในดินแดนต่าง ๆ ในอาเซียตะวันออกเฉียงใต้มีวัฒนธรรมค่อยกว่าก็รับวัฒนธรรมของอินเดียไว้เป็นอันมาก รวมทั้งวรรณคดีเรื่องรามายณะที่มาจากแคว้นอินเดียทางใต้และตะวันออกด้วย

แต่เดิมเชื่อกันว่า เรื่องรามเกียรติ์ของไทยนี้ได้มาจากที่พวกชาวอินเดียนำเข้ามาสอนให้บ้าง เล่าให้ฟังบ้าง กวีไทยจึงได้รวบรวมขึ้นเป็นเรื่องรามเกียรติ์ต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังทรงมีพระราชวินิจฉัยว่ารามเกียรติ์อาจจะได้มาจากรามายณะของสันสกฤตฉบับของคนิกายบ้าง จากวิษณุปุราณะบ้าง จากหนุมานนาฏกะบ้าง รวมทั้งคัมภีร์อื่น ๆ[1] แต่หลังจากที่ได้มีการสอบสวนค้นคว้าเพิ่มเติมปรากฏว่า ไทยไม่ได้รับเรื่องรามเกียรติ์มาจากรามายณะฉบับของวาลมีกิโดยตรงเลย หากแต่ได้มาจากทางอื่น ดังจะได้กล่าวต่อไปนี้

เนื่องจากนิทานเรื่องพระรามนี้มีผู้ขับร้องและเล่าสืบต่อกันในอินเดียมาเป็นเวลานับพัน ๆ ปี และได้แพร่หลายมายังประเทศใกล้เคียงเป็นเวลาช้านาน ก่อนสมัยที่วาลมีกิจะรจนาขึ้นเป็นมหากาพย์ หลังจากนั้นก็มีกวีอื่น ๆ อีกหลายคนที่นำนิทานเรื่องพระรามมาแต่งไว้เป็นเรื่องลักษณะต่าง ๆ เรื่องพระรามสาขาต่าง ๆ เหล่านี้เองที่ตามเข้ามาในประเทศใกล้เคียงในระยะหลัง ทำให้แต่ละแห่งมีเนื้อเรื่องและการดำเนินเรื่องคล้ายคลึงหรือต่างกันไปแล้วแต่กรณี รามเกียรติ์ของไทยนั้น พิจารณาจากการเปรียบเทียบกับนิทานพระรามฉบับต่าง ๆ แล้ว เห็นว่ามีความคล้ายคลึงกับรามายณะของอินเดียภาคใต้และภาคตะวันออกอยู่บ้าง เช่นรามายณะของทมิฬ รามายณะของเบงกอล นอกจากนั้นเมื่อเปรียบเทียบกับ

---

[1] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1018.

นิทานเรื่องพระรามในประเทศใกล้เคียงแล้ว ปรากฏว่ามีบางตอนคล้ายกันกับเรื่องพระราม ของชวาที่เรียกว่า ศรัทกาณฑ ทำให้คิดว่า เรื่องพระรามที่มาจากอินเดียภาคใต้หรือภาคตะวันออกนั้นน่าจะเข้ามาในไทยโดยผ่านทางชวามลายู[1] โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเรื่องพระรามมาใช้ประกอบการแสดงเช่นการเล่นหนัง อาจเป็นเหตุให้มีการดำเนินเนื้อความให้โลดโผนพิสดารออกไปอีกเพื่อความสนุกสนานเพลิดเพลินของผู้ชม ดังที่มีผู้กล่าวไว้ว่า การเล่นหนังที่เรียกว่า "วายังเซียม"[2] ในมลายูนั้น "ผู้พากย์ไม่กระดากที่จะเอาเรื่องลางตอนของชวาและตำนานนิทานของท้องถิ่นเข้าไปปนกับต้นเรื่องของเดิมและข้อความในต้นฉบับผู้พากย์ก็มักอ่านไม่ออก"[3] เรื่องราวต่าง ๆ จึงได้ผิดจากรามายณะของวาลมีกิไปไกล อย่างไรก็ตามนิทานเรื่องพระรามที่เข้ามาในไทยไม่ได้เข้ามาคราวเดียว ดังนั้นระยะเวลา

---

[1] พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, <u>เรื่องพระราม</u> (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), (พิมพ์ในงานนิทรรศการพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ณ หอสมุดแห่งชาติ วันที่ 20-28 กันยายน 2514), หน้า 79.

[2] วายังเซียมคือหนังไทย ชวามีการละเล่นอยู่ 3 อย่าง คือ วายังกุลิต วายังโกเล็ก และวายังวอง วายังกุลิตเกิดขึ้นก่อน วายังแปลว่า เงา กุลิตแปลว่า หนัง วายังกุลิตก็คือ เงาหนัง ซึ่งเป็นชื่อที่อธิบายลักษณะการแสดงไปในตัว ต่อมาเมื่อเกิดมีการแสดงหุ่นและละคร ก็เรียกว่า "วายัง" ตามกันไปอย่างนั้นเองว่า วายังโกเล็ก (เงาหุ่น) และวายังวอง (เงาคน) ตามลำดับ คำว่า "วายัง" จึงมิได้คงความหมายว่า เงา อย่างเดิม แต่เป็นคำที่ใช้เรียกการแสดงจำพวกโขนละครหุ่นหนังทั้งหมด ดังนั้นหนังที่เป็นของไทยเล่นกันจึงเรียกว่า วายังเซียม

[3] พระยาอนุมานราชธน, <u>อุปกรณ์รามเกียรติ์</u>, หน้า 240. อ้างจาก <u>Malay and Siamese Theatre in Kelantan</u>, by Jeanne Cuisimer ("Indian Art and Lettes," N.S. Vol. VIII, No. 1, 1934).

อันยาวนานนับเป็นร้อย ๆ ปี ทำให้นิทานพระรามหลาย ๆ กระแสซึ่งแพร่หลายอยู่นั้นรวบรวมกันเข้าเป็นเรื่องเดียว แล้วกวีจึงได้นำเรื่องพระรามที่ได้ยินได้ฟังมานั้นมาแต่งเป็นบทประพันธ์ จึงได้ปรากฏว่ารามเกียรติ์ของไทยมีเกร็ดบางตอนเหมือนของฉบับนั้นบ้าง บางตอนคล้ายของฉบับนี้บ้าง และที่ยังหาฉบับอื่นคล้ายไม่ได้ก็มี

ชนชาติไทยจะได้เริ่มรับเอาเรื่องพระรามเข้าไว้ตั้งแต่สมัยใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด เราทราบแต่ว่าในสมัยสุโขทัยเรารู้จักเรื่องพระรามกันแล้ว เพราะแม้แต่ชื่อพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งก็มีชื่อพระราม คือพ่อขุนรามคำแหง นอกจากนั้นในศิลาจารึกยังได้กล่าวถึง "ถ้ำพระราม" ไว้อีกด้วย[1]

ต่อมาในสมัยอยุธยาเห็นได้ชัดเจนว่า เรื่องพระรามแพร่หลายมากเป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดี จึงมีวรรณคดีหลายเรื่องนับตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นเรื่อยมาอ้างถึงเรื่องพระรามอยู่เสมอ เช่นลิลิตโองการแช่งน้ำ ลิลิตยวนพ่าย โคลงทวาทศมาส และกำสรวลโคลงดั้น เป็นต้น สมัยหลังต่อมาก็มีกวีนำเรื่องพระรามไปแต่งเป็นคำประพันธ์ ทั้งที่เป็นเรื่องรามเกียรติ์โดยตรง เช่นบทพากย์รามเกียรติ์ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ ฯลฯ และแต่งเป็นเรื่องปลีกย่อยที่เกี่ยวเนื่องกันก็มี เช่น โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม นิราศ-นิดา เป็นต้น

หลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเมื่อ พ.ศ. 2310 แล้ว วรรณคดีของไทยก็กระจัดกระจายสูญหายไปมาก แต่ก็มีกวีแต่งขึ้นใหม่ไม่น้อย เฉพาะเรื่องรามเกียรติ์ก็มีพระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงไว้เป็นบทละครใน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จ-

---

[1] ประชุมจารึกสยามภาคที่ 1 จารึกกรุงสุโขทัย (พระนคร : โรงพิมพ์พระ-จันทร์, 2477), (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามุขมนตรี (อวบ เปาโรหิตย์) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 1 กรกฎาคม 2477), "หลักที่ 1, ด้านที่ 3, บรรทัดที่ 23-24" หน้า 5. ข้อความว่า "...ในถ้ำ ชถ้ำ/(พ)ระราม..."

พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นบทละครใน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีทั้งที่เป็นบทละครในและบทพากย์โขน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นบทละครใน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นโคลงสี่สุภาพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นบทโขน นอกจากนี้ก็มีโคลงจารึกภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์ที่วัดพระเชตุพน ฯ อีกเป็นอันมาก

ในการแสดงละครใน สมัยอยุธยาใช้บทละครในของเก่า ซึ่งอาจจะมีผู้แต่งขึ้นไว้เฉพาะ หรือมิฉะนั้นก็มีผู้บันทึกไว้จากที่เคยใช้ร้อง ๆ กันในการแสดงละครใน สมัยธนบุรีใช้บทของเก่าบ้าง ใช้บทพระราชนิพนธ์ที่ทรงขึ้นใหม่บ้าง สมัยรัตนโกสินทร์ใช้บทรัชกาลที่ 1 บ้าง บทของเก่าบ้าง และต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครรามเกียรติ์ขึ้นแล้วก็ใช้บทนี้เรื่อยมาจนกระทั่งละครในหมดความนิยมเรื่องรามเกียรติ์และเลิกเล่นไป แม้กระนั้นในการเล่นโขนโรงใน ในสมัยต่อมาก็ยังได้ใช้บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 บ้าง พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 บ้าง เป็นบทร้อง บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์จึงมีความสำคัญมากมาจนทุกวันนี้

ในการเปรียบเทียบบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 กับบทละครในเรื่องรามเกียรติ์ในสมัยอื่น จะพิจารณาในด้านการดำเนินเรื่อง ด้านวิธีการแสดง และด้านความมีชีวิตชีวา เช่นเดียวกับเรื่องอิเหนา และมีบทละครเปรียบเทียบอยู่ 4 สำนวน คือ

5.1 เปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์สมัยอยุธยา

5.2 เปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี

5.3 เปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1

5.4 เปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4

5.1 เปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์สมัยอยุธยา[1]

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ที่เป็นสำนวนเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยานั้น เรียกกันว่า "ตอนพระรามประชุมพลจนองคต์สื่อสาร" ต้นฉบับเป็นสมุดไทยขาว เขียนด้วยเส้นหมึก มีอยู่ทั้งหมด 156 หน้า มีประวัติว่า "พระครูศรีถวายที่อ่างศิลา พ.ศ. 2456 พระราชทานหอ ฯ" และตอนท้ายมีบอกไว้ว่า "นายฉายโศรฐเขียนจบในยเดือนเจดไม่ยหมดเสดเรื่องราวราม-มะเกรียร"

ที่หน้าปกของสมุดเล่มนี้มีหมายเหตุของเจ้าหน้าที่เป็นชื่อเรื่องไว้ว่า "เรื่องราม-เกียรติ์กรุงธนบุรี เล่ม 1 (เข้าใจว่าเป็นฉบับกรุงเก่า)" ทั้งนี้มีข้อสันนิษฐานของนายกี อยู่โพธิ์ ว่า ไมน่าจะเป็นพระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แต่น่าจะเป็นสำนวนเก่าครั้งอยุธยา ด้วยเหตุผลโดยย่อดังนี้

1. สำนวนกลอนและถ้อยคำแตกต่างจากฉบับกรุงธนบุรี (ตอนอื่น ๆ) มาก แสดงว่าเป็นแบบแผนที่แตกต่างกัน

2. มักขึ้นต้นบทเป็นวลีชั้น ๆ เช่น "มาเถิง" "ฟังสารา" -ในที่ทั่ว ๆ ไปไม่เฉพาะแต่ในบทโลม ซึ่งเป็นแบบแผนที่นิยมกันในบทละครสมัยอยุธยาเรื่องอื่น ๆ

3. มักใช้คำว่า "ปรา" บ่อยครั้ง เช่น "ปรางปรา" "วิเชียรปรา" ซึ่งเป็นคำที่มักปรากฏในบทละครสมัยอยุธยาเรื่องอื่น ๆ[2]

---

[1] "เรื่องรามเกียรติ์กรุงธนบุรี เล่ม 1 (เข้าใจว่าเป็นฉบับกรุงเก่า)," หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 530, ตู้ 114 ชั้น 6 มัดที่ 118/1, ต่อไปนี้จะอ้างถึงในเชิงอรรถว่า "รามเกียรติ์สมัยอยุธยา".

[2] กี อยู่โพธิ์, "เล่าเรื่องหนังสือรามเกียรติ์," บทละครรามเกียรติ์สมเด็จ-พระเจ้ากรุงธนบุรี (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า 150-51.

ความเห็นดังกล่าวนี้เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน ซึ่งยังไม่มีผู้ใดหาเหตุผลอื่นมาคัดค้าน จึงยังคงเชื่อกันว่าเป็นบทละครสมัยอยุธยา และถ้าแม้นว่าเป็นบทละครสมัยอยุธยาจริงก็มีความสำคัญมาก เพราะเป็นบทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนเดียวและสำนวนเดียวที่ยังหลงเหลืออยู่ ภายหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า

อนึ่ง เนื่องจากต้นฉบับบทละครนี้ยังอยู่ในสภาพดีทุกประการ ทั้งตัวสมุดและตัวหนังสือ ประกอบกับมีข้อความคลาดเคลื่อนชาดบางเกินบ้างอยู่หลายตอน จึงเข้าใจว่านาจะเป็นฉบับที่มีผู้จำลองขึ้นในสมัยหลังอีกทอดหนึ่ง ไม่ได้เขียนขึ้นในสมัยอยุธยาซึ่งเป็นเวลากว่า 200 ปีมาแล้ว

อีกข้อหนึ่งที่นายกี อยู่โพธิ์ สันนิษฐานไว้ก็คือ รามเกียรติ์ฉบับนี้ "น่าจะเป็นฉบับเชลยศักดิ์ ที่ตัวโผละครในสมัยกรุงศรีอยุธยาคนใดคนหนึ่งคัดเขียนหรือหากวีพอดีพอร้ายในสมัยนั้น ให้แต่งขึ้นสำหรับเล่นละครในคณะของตน"[1] เพราะเหตุผลที่ว่า เนื้อความหลายตอนไม่ตรงกับในฉบับรัชกาลที่ 1 และไม่ตรงกับบทพากย์รามเกียรติ์สมัยอยุธยา มิฉะนั้นก็สับลำดับกันเสีย ทั้งสำนวนภาษาและคำพูดก็ดูต่ำทราม ข้อความก็มีคลาดเคลื่อน

ข้อสันนิษฐานประการหลังนี้ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพราะสมัยอยุธยาก็ดี กรุงธนบุรีก็ดี แม้จนกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เรื่องรามเกียรติ์เป็นเรื่องนารายณ์อวตาร เป็นเรื่องคูบุญบารมีของพระมหากษัตริย์สำหรับเล่นโขนหรือละครใน แม้แต่ชั้นเจ้าฟ้ายังเล่นได้แต่เพียงเรื่องอิเหนาหรือดาหลังเท่านั้น ส่วนตัวโผละครในสมัยอยุธยาจะเล่นได้ก็แต่ละครนอก ซึ่งเล่นเรื่องอื่น ๆ นอกจากรามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนาและดาหลัง ยอมจะไม่แต่งหรือคัดลอกบทละครรามเกียรติ์ขึ้นเพื่อใช้เล่นละครของตนเป็นแน่

ความเห็นในเรื่องสมัยที่แต่งรามเกียรติ์สำนวนนี้คงยังไม่ยุติลงได้ แต่ในที่นี้จะถือว่าเป็นบทละครสมัยอยุธยาตามข้อสันนิษฐานเท่าที่มีมาไปก่อน

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

การดำเนินเรื่อง

เนื่องจากการลำดับความของเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ฉบับนี้ไม่ตรงกับบทละครราม-เกียรติ์ฉบับอื่นที่มีอยู่ และเนื่องจากบทละครฉบับนี้ยังไม่ได้พิมพ์ออกเผยแพร่ มีแต่ต้นฉบับที่เขียนอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงการดำเนินเรื่องของรามเกียรติ์ฉบับอยุธยานี้เสียก่อนเพื่อสะดวกในการเปรียบเทียบดังต่อไปนี้

เริ่มเรื่อง พระรามสั่งให้เตรียมทัพจะยกไปลงกา สุครีพให้องคตไปพาหนุมานจากทุ่งคัทลิวันมาถวายตัวกับพระราม แล้วพระรามใช้ให้องคตและหนุมานไปเชิญชุมภูนัคะราช (ท้าวมหาชมพู) มาเฝ้า ชุมภูนัคะราเห็นว่าพระรามเป็นคนฆ่าพาลีซึ่งเป็นสหาย จึงไม่ยอมมาเฝ้า ตกกลางคืนหนุมานสะกดคนในเมืองให้หลับแล้วอุ้มแท่นชุมภูนัคะราไป ระหว่างทางหนุมานพบและต่อสู้กับฤทธิกันซึ่งคุมกองตระเวนรักษากรุงลงกาอยู่ จนฤทธิกันตาย เมื่อชุมภูนัคะรามาถึงที่เฝ้า รู้ว่าพระรามเป็นพระนารายณ์อวตารมาจริง ๆ จึงยอมสามิภักดิ์

กลับกล่าวถึงทางเมืองชมพู รู้ว่าชมภูนัคะราหายไป นางแก้วอุดรก็ให้นิลนนโอรสปตามสืบข่าว นิลนนแปลงเป็นแมลงวันไปเกาะที่บ่าพระบิดา รู้ว่าตนควรจะมาสามิภักดิ์ด้วย จึงกลับไปเมืองและยกทัพมาถวายตัวพร้อมกับน้องชาย

ฝ่ายพระราม สั่งให้สุครีพเตรียมทัพจะยกไปลงกา เมื่อเรียบร้อยแล้วก็ออกเดินทางไปถึงเขาคันธมาทน์ พระรามจึงสั่งให้ตั้งทัพปลูกพลับพลา แล้วสั่งให้ องคต ชมพูพาน และหนุมานเอาแหวน และผ้าสไบไปถวายนางสีดา เมื่อทั้งสามเดินทางมาถึงสระโบกขรณีหยุดพัก รากโสดขึ้นมาจากสระและถูกองคตฆ่าตาย แล้วทั้งหมดก็เดินทางไปถึงเขาเหมรัน พบนกสัมพาทีซึ่งเป็นผู้ชี้กรุงลงกาให้แก่หนุมาน หนุมานสั่งให้องคตและชมพูพานยกทัพกลับไป ส่วนตัวเองเหาะไปลงกา

พระเสื้อเมืองเห็นหนุมานเหาะมาก็ร่ายเวทกำบังเมืองไว้ หนุมานจึงเหาะเลยไปถึงเมืองบุษมาลีนึกว่าเป็นเมืองลงกา หนุมานแปลงเป็นมานพน้อยเข้าไปหานาง และเมื่อได้นางแล้วก็ส่งกลับไปสวรรค์ หลังจากนั้นหนุมานเดินทางต่อไป แต่หากรุงลงกาไม่พบ

จึงไปถามพระฤาษีนารท หนุมานได้ลองฤทธิ์พระฤาษีในตอนนี้ แล้วเดินทางต่อไปจนพบเสื้อเมือง ได้ต่อสู้กันจนเสื้อเมืองตาย หนุมานก็เข้าไปในลงกาซึ่งเป็นเวลาค่ำพอดี หนุมานตามหานางสีดาจนทั่ววังก็ไม่พบจึงออกไปที่สวน

กล่าวถึงนางสีดาไม่ได้หลับนอนเพราะมัวโศกเศร้าทุกข์ร้อน จึงผูกคอตายหนุมานเข้าไปช่วยไว้ได้ แต่นางสีดาสลบไปเสียก่อนแล้ว หนุมานได้อุ้มนางเหาะไปและนางได้ฟื้นขึ้นมาระหว่างทาง นางสีดาสั่งให้พากลับไปที่สวน หนุมานกลัวอาญาพระรามจึงพากลับแล้วจึงถวายแหวนและผ้าสไบ หลังจากนั้นหนุมานก็ทูลลา เมื่อออกมาก็ได้หักสวนทศกัณฐ์ ได้รบสหัสกุมารและฆ่าสหัสกุมารตาย

เมื่อทศกัณฐ์รู้ข่าวก็ให้อินทรชิตไปปราบ ระหว่างที่สู้รบกันอินทรชิตได้แผลงศรนาคบาศไปมัดหนุมานไว้ได้แล้วนำมาเฝ้าทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์สั่งให้เอาไปฆ่า แต่ทำไม่สำเร็จ หนุมานแนะนำว่าควรจะเผาหัวใจซึ่งอยู่ที่หาง ทศกัณฐ์ก็เชื่อ เมื่อจุดไฟแล้วหนุมานได้เผากรุงลงกา แล้วเหาะหนีไป ในกรุงลงกาจึงเกิดความวุ่นวาย

ฝ่ายหนุมานไปขอคำแนะนำวิธีดับไฟจากพระนารท แล้วเหาะกลับไปเฝ้าพระราม พระรามกริ้วที่หนุมานทำเกินคำสั่ง แต่ในที่สุดก็ยอมยกโทษให้แล้วสั่งให้ระดมพลจองถนน

กลับกล่าวถึงทศกัณฐ์ ให้เชิญเวสสุกรรมมาเนรมิตเมืองลงกาให้ใหม่ คืนนั้นเองทศกัณฐ์นอนหลับแล้วฝันร้าย เมื่อตื่นขึ้นให้พิเภกทำนาย ครั้นพิเภกทำนายตามความจริงและแนะนำให้ส่งสีดาคืนทศกัณฐ์ก็กริ้วโกรธ สั่งให้เอาพิเภกไปฆ่า แต่กุมภกรรณทูลขอชีวิตไว้ จึงเพียงแต่เนรเทศพิเภกไปจากลงกาเท่านั้น พิเภกก็เดินร้องไห้ไปในป่า

กล่าวถึงพระรามออกว่าราชการให้เตรียมพลจองถนน สุครีพคุมไพร่พลไปขนหิน ตอนนี้มีเรื่องหนุมานวิวาทกับนิลนนจนเกิดการต่อสู้กัน พระรามได้ยินเสียงจึงให้พระลักษมณ์ไปห้าม

กล่าวถึงนิลพัทคุมพลลิงอยู่ในป่า ขณะที่เดินทางกลับพลับพลาได้พบพิเภกจึงถามไถ่และพาไปเฝ้าพระราม พระรามเห็นว่าพิเภกจะมาภักดีด้วยก็ให้รับไว้

ทางฝ่ายลงกา ทศกัณฐ์รู้ว่ามีกองทัพมนุษย์และลิงมาตั้งอยู่ที่เขาคันธมาทน์ ก็ให้นางสุพรรณมัจฉาพาบริวารปลาขนหินไปทิ้ง หนุมานเกิดสงสัยว่าทำไมหินจึงไม่เต็ม จึงแปลงเป็นปลาลงไปดู พบบริวารปลาและนางมัจฉา นางสุพรรณมัจฉาหนีเข้าไปในถ้ำด้วยความกลัว หนุมานก็ตามเข้าไปและได้นาง แล้วหนุมานจึงกลับไปเฝ้าพระราม พระรามสั่งให้พิเภกหาฤกษ์ที่จะยกทัพข้ามสมุทรไปเกาะลงกา แล้วสั่งให้สุครีพจัดทัพ

กลับกล่าวถึงทศกัณฐ์รู้ข่าว ก็สั่งให้วิดสุดาวายุภัก อิทธิกายมหากาย และผีเสื้อสมุทรไปคอยสะกัดทัพพระราม

กล่าวถึงพระอินทร์ให้มาตุลีเทพบุตรเอาราชรถมาถวายพระราม พระรามเคลื่อนทัพ แล้วมีเรื่องหนุมานต่อสู้กับผีเสื้อสมุทร นิลนนและหนุมานต่อสู้วิดสุดาวายุภัก นิลนนและหนุมานต่อสู้กับอิทธิกายมหากาย ได้ชัยชนะทั้งหมด

เมื่อทศกัณฐ์รู้ข่าวว่าทหารที่ส่งออกไปตายหมด ก็สั่งให้ภาณุราชออกไปคอยพลิกแผ่นดินเวลาพระรามตั้งทัพ

ฝ่ายพระราม สั่งให้หนุมานไปตรวจดูที่จะตั้งพลับพลา พบภาณุราชและได้ต่อสู้กัน หนุมานชนะ

ทศกัณฐ์จึงให้สุกระสารปลอมพลเข้าไปดูจำนวนไพร่พลของพระราม สุกระสารถูกจับ และถูกสักหน้าต้องกลับเข้าลงกา

พระรามสั่งให้องคตไปทูลสาร เมื่อไปถึงมโหธรพาเข้าเฝ้าทศกัณฐ์ ต้นฉบับหมดลงเพียงตอนที่ องคตโต้เถียงกับทศกัณฐ์ภายหลังจากที่อ่านสารจบแล้ว

เนื้อเรื่องของบทละครรามเกียรติ์สมัยรัชกาลที่ 1-2 [1] ที่จัดลำดับไม่ตรงกับฉบับอยุธยา มีดังนี้

1. ฉบับรัชกาลที่ 1 นั้น พระรามไปพบหนุมานเองและได้มาเป็นทหาร และหนุมานยังเป็นคนพาสุครีพมาเฝ้าพระราม ก่อนที่จะมีเรื่องฆ่าพาลี (ก่อนหน้าที่จะเริ่มประชุมพลนี้นานพอดู)

2. หนุมานรบฤทธิกันตั้งแต่ตอนที่มาเฝ้าพระรามหลังจากที่พาลีตายแล้ว (ก่อนหน้าการประชุมพล) ไม่ใช่ระหว่างทางที่พาท้าวมหาชมพูมาเฝ้าพระรามเหมือนฉบับอยุธยา

3. นิลพัทเป็นลูกท้าวมหาชมพูที่ได้มาสืบข่าวบิดาและมาถวายตัว ตลอดจนเป็นคนที่มีเรื่องกับหนุมานตอนจองถนน แต่ในฉบับอยุธยาว่านิลนนเป็นตัวออกหน้าเสมอ

4. ฉบับรัชกาลที่ 1 มีตอน - ประคนธรรพเข้าเฝ้าสามิภักดิ์ต่อพระรามก่อนที่จะถึงตอนที่พระรามสั่งหนุมานองคตชมพูพานไปถวายแหวน แต่เนื้อความตอนนี้ในฉบับอยุธยาไม่ได้กล่าวถึง

5. หนุมานพบนกสัมพาทีที่หลังพบนางบุษมาลี แต่ในฉบับอยุธยาพบนกสัมพาทีก่อน

6. หนุมานมีเรื่องทะเลาะกับนิลพัทหลังจากชัมพิเภกและหลังจากตอนนางลอย ฉบับอยุธยาไม่มีตอนนางลอย และหนุมานวิวาทกับนิลนนในระหว่างที่พิเภกยังเดินร้องไห้อยู่ในป่า ยังไม่ได้เข้าเฝ้าพระราม

---

[1] เนื่องจากบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เริ่มเรื่องตั้งแต่หนุมานถวายแหวน ดังนั้นเนื้อเรื่องก่อนหน้านี้จึงเทียบจากฉบับรัชกาลที่ 1 เพราะถือว่าการดำเนินเรื่องส่วนใหญ่เป็นไปตามลำดับเหมือนกัน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

7. หลังจากที่หนุมานได้นางสุพรรณมัจฉา มีเรื่องคลอดมัจฉานุ และเรื่องที่ไมยราพรบมัจฉานุติดต่อกันไป แต่ฉบับอยุธยาไม่กล่าวถึงมัจฉานุเลยในตอนนี้

8. หนุมานรบผีเสื้อสมุทรตั้งแต่ตอนจะเข้าลงกาครั้งแรกเมื่อจะไปถวายแหวน แต่ฉบับอยุธยามีตอนหนุมานรบผีเสื้อสมุทร เมื่อพระรามเดินทัพข้ามสมุทรมา

9. ในฉบับรัชกาลที่ 1-2 ไม่กล่าวถึงเรื่องรบกับวิคสุดาวายุภัก อิทธิกายมหา-กาย ซึ่งมีในฉบับอยุธยาตอนพระรามข้ามสมุทร

10. สุกระสารปลอมพลตั้งแต่ตอนขับพิเภกใหม่ ๆ ก่อนจะจองถนน แต่ในฉบับอยุธยามีในตอนที่พระรามข้ามสมุทรและรบกาญุราชแล้ว

การดำเนินเรื่องของบทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มักจัดเป็นหมวดเป็นหมู่ติดต่อกันและจบเป็นตอน ๆ ไป ไม่สับสนกลับไปกลับมาโดยไม่จำเป็นอย่างเรื่องรามเกียรติ์สมัยอยุธยา ทำให้คนดูเข้าใจเรื่องได้ง่ายกว่าและดีกว่า เป็นต้นว่า

เรื่องการจองถนน ในฉบับรัชกาลที่ 2 นั้น ดำเนินเรื่องอื่น ๆ ไปหมดเสียก่อนแล้วจึงถึงการจองถนน ซึ่งมีทั้งเรื่องหนุมานวิวาทกับนิลพัท เรื่องสุพรรณมัจฉาตลอดจนเรื่องมัจฉานุติดต่อกันไปตลอดหมด ไม่กระจัดกระจายอยู่ที่นั้นที่นี้และมีเรื่องอื่นมาแทรกอย่างฉบับอยุธยา

หรือตอนขับพิเภก ก็ดำเนินตั้งแต่ทศกัณฐ์ฝันจนกระทั่งพิเภกดื่มน้ำกระทำสัตย์ต่อพระราม ส่วนฉบับอยุธยามีเรื่องจองถนนเข้ามาแทรกระหว่างที่พิเภกเดินป่า

การดำเนินเรื่องที่แตกต่างกันในบทละครสองฉบับนี้ ที่มีผลต่อการแสดงมีตัวอย่างที่เห็นได้ชัดดังนี้

ตอนนางลอย ซึ่งเป็นตอนที่ขึ้นชื่อมาก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะรวมบทบาทหลาย ๆ อย่างเข้าไว้ด้วยกัน เช่น บทแปลงตัว บทเศร้าโศก บทรุกไล่ และบทรัก เป็นต้น น่าสังเกตว่าบทละครสมัยอยุธยาไม่มีตอนนี้ แต่จากตัวอย่างที่ปรากฏว่าการลำดับความไม่ตรง

กับฉบับรัชกาลที่ 1-2 กังที่ยกมานั้น จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า ตอนนางลอยคงจะอยู่ในลำดับอื่นภายหลังจากตอนองคตสื่อสารเท่าที่มีต้นฉบับอยู่นี้

ส่วนตอนรบวิดสุดาวายุภัก และอิทธิกายมหากาย ซึ่งไม่มีในฉบับรัชกาลที่ 2 ไม่ทำให้มีผลเสียในด้านการแสดงอย่างใดเพราะในตอนนั้นมีเรื่องหนุมานปราบภาณุราชเป็นฉากรบอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องเพิ่มฉากรบเข้ามาซ้อน ๆ กันถึง 4 ตอนอย่างบทละครฉบับอยุธยา

หรือ ตอนหนุมานพบพระสมุทร แม้จะไม่มีในบทละครฉบับอยุธยา แต่ไม่มีความหมายอะไรมากนัก เพราะหนุมานก็ได้พบกับคนอื่น ๆ ระหว่างทางมากพออยู่แล้ว

ส่วนใหญ่การดำเนินความในส่วนละเอียดที่แตกต่างกันในบทละครทั้งสองฉบับมักไม่มีผลต่อการแสดง คือแสดงได้ดีทั้งสองบท เป็นต้นว่า

ตอนที่หนุมานเดินทางจะไปถวายแหวน ในฉบับอยุธยา หนุมานพบนกสัมพาทีก่อนนกชี้ทางให้ไปลงกา พอดีพระเสื้อเมืองมารายเวทกำบังตาเสียหนุมานไม่เห็นเมืองจึงเหาะเลยไปถึงเมืองนางบุษมาลีโดยนึกว่าเป็นเมืองลงกา ขากลับก็มองไม่เห็นจึงได้ไปถามพระ-ฤาษีนารท แต่ฉบับรัชกาลที่ 2 ดำเนินความว่า หนุมานไปพบนางบุษมาลีก่อน แล้วเดินทางต่อไปจนเหนื่อยอ่อน จึงได้พบนกสัมพาที แล้วจึงไปถามพระฤาษีนารท เป็นไปทีละระยะโดยไม่ค่อยมีเหตุเชื่อมโยงกัน

ตอนหนุมานจะเดินทางไปถวายแหวนคนเดียวนั้น ในฉบับรัชกาลที่ 2 หนุมานให้องคต ชมพูพาน คอยอยู่ที่เขาเหมติรัน เมื่อทำหน้าที่ในลงกาเสร็จแล้วจึงกลับมาสมทบแล้วจึงพากันไปเฝ้าพระราม แต่ในฉบับอยุธยาหนุมานให้องคตและชมพูพานแยกทัพกลับไปเลย เมื่อเสร็จธุระในลงกาแล้วหนุมานเหาะกลับไปเฝ้าพระรามทันทีโดยไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปพร้อมกับกองทัพ

ความฝันของทศกัณฐ์ในบทละครทั้ง 2 ฉบับ มีเนื้อความต่างกัน ฉบับอยุธยามีว่าทศกัณฐ์ไปประพาสสวน เห็นช้างขาวกับช้างดำสู้กัน ในที่สุดช้างดำตาย ช้างขาวสาวไส้ออกมาเต็มบริเวณ แต่ฉบับรัชกาลที่ 2 ว่า มีแร้งเผือกบินมาพบแร้งดำได้สู้กัน แร้งดำตายตก

ลงมาจากอากาศ และกลายรูปเป็นยักษ์ ส่วนตัวทศกัณฐ์นั้นถือกะลาน้ำมันยาง มีหญิงถือไฟมาจุดที่ไส้กลางกะลาทำให้ไฟลุกลามไหม้มือทศกัณฐ์ร้อนรนไปทั่วตัว การแสดงจึงต้องต่างกันไปตามเนื้อความที่พรรณนา

นอกจากนั้นยังมีตอนอื่น ๆ อีกเช่น ตอนเข้าห้องบุษมาลี ในฉบับอยุธยาหนุมานแปลงเป็นมานพน้อย และในฉบับรัชกาลที่ 2 ไม่มีการแปลงตัว เป็นต้น หรืออีกตอนหนึ่ง เผาลงกา ฉบับอยุธยาบอกว่าหัวใจอยู่ที่หาง จึงจุดไฟเผาเฉพาะหาง แต่ในฉบับรัชกาลที่ 2 หนุมานจะตายด้วยวิธีเดียวเท่านั้นคือ ใช้ไฟเผาจึงได้เผาทั้งตัว เป็นต้น แต่ความแตกต่างปลีกย่อยเหล่านี้ไม่มีผลอะไรต่อการแสดง

ลักษณะของข้อความ ในฉบับอยุธยาบางตอนก็ยืดเยื้อซ้ำแล้วซ้ำอีกโดยไม่จำเป็น ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความเบื่อหน่ายได้ง่าย แต่ปรากฏว่าในบทละครก็ดี บทโขนก็ดีที่แต่งในสมัยเก่ามักมีลักษณะที่เล่าเรื่องซ้ำแล้วซ้ำอีกเช่นนี้เสมอ ซึ่งคงจะเป็นวิธีที่เหมาะสำหรับคนดูซึ่งเข้าใจอะไรไม่ได้ง่าย ๆ ในครั้งเดียว หรือเหมาะสำหรับสภาพโรงละครของไทยในสมัยก่อนที่ไม่มีระเบียบในการดู คนดูก็ไม่ได้เพ่งความสนใจอยู่เฉพาะการแสดงตรงหน้าเพียงอย่างเดียว ดังตัวอย่างเช่นที่ยกมาเป็นตอน ๆ ต่อไปนี้

ข้อความในสารของพระราม ในฉบับอยุธยาเล่าเรื่องอย่างละเอียดตั้งแต่ทศกัณฐ์ใช้มารีศแปลงเป็นกวางทอง ไปจนกระทั่งพระรามยกทัพติดตามมาจนถึงชานกรุงลงกา ในตอนสุดท้ายจึงบอกให้ทศกัณฐ์ส่งสีดาคืน ทั้งหมดนี้เป็นข้อความถึง 23 คำกลอน แต่ฉบับรัชกาลที่ 2 บอกแต่วาพระรามเป็นใครยกทัพมาเพราะอะไร และยื่นคำขาดให้ส่งสีดาคืน เป็นข้อความเพียง 8 คำกลอนเท่านั้น

ตอนทศกัณฐ์ฝันร้าย ในฉบับอยุธยาบรรยายความฝันที่ทศกัณฐ์นอนหลับฝันครั้งหนึ่ง และเมื่อจะให้พิเภกทำนาย ทศกัณฐ์ก็ได้บรรยายความฝันเป็นข้อความเดียวกันนั้นซ้ำอีกในเวลาติด ๆ กันนั่นเอง แต่ฉบับรัชกาลที่ 2 บอกแต่วาทศกัณฐ์ฝันเป็นลางประหลาด แล้วจึงมาเล่าเนื้อความของความฝันในตอนที่ให้พิเภกทำนาย

ตอนหนึ่งที่เป็นจุดอ่อนของการดำเนินเรื่องในฉบับอยุธยาก็คือ ตอนนางสีดาผูกคอตาย เพราะหลังจากที่นางสีดาผูกคอแล้วหนุมานยังมีบทรำอีกยาวกว่าจะแก้เชือกได้

เมื่อนั้น หนุมารชานฉุททุกทิศสา
ออกจากราชถานอะสูรา เหาะมาสร้อยสวนยุทญาณ
ภอนางโจรลงจากพฤกสา วายุบุตเหาะมาถึงสถาน
เข้าอุ้มเอาองนงคราน แก้สอเยาวะมารออกทันไดย[1]

เมื่อแก้เชือกแล้ว ปรากฏว่านางสีดาสลบไป หนุมานกลัวนางสีดาจะตายจึง "ลูบทั่วอระองนางนงเยา ก็แจ้งว่าเสาสวรไม่บันไลย" หลังจากนั้นหนุมานก็พานางเหาะจะกลับไปพลับพลา ซึ่งเป็นการทำผิดคำสั่งของพระราม ครั้นไปได้ครึ่งทางนางสีดาฟื้นขึ้น แทนที่จะโกรธหนุมานที่อุ้มมา กลับถามด้วยสำเนียงอ่อน ๆ ว่า

วานรมีนามมะกรไดย บอกไห้เราแจ้งไจยกระหยี่ษรี
อยู่ดาวแดนไดยไดยปรานี แจ้งคะดีแต่ตามสัจา[2]

ภายหลังด้วยความกลัวอาญาพระรามหนุมานจึงพานางกลับไปที่สวน แล้วจึงถวายแหวนกับผ้าสไบในตอนนี้ เห็นได้ชัดว่าการดำเนินเรื่องอ่อนมาก และนอกจากนั้นยังทำให้เสียเกียรติศักดิ์ของนางกษัตริย์ที่สูงส่งอย่างนางสีดาอีกด้วย

ส่วนฉบับรัชกาลที่ 2 ดำเนินเรื่องได้สมเหตุสมผลกว่า คือให้หนุมานมาคอยสังเกตการณ์อยู่ก่อนแล้ว หนุมานได้ยินนางสีดารำพันว่าจะผูกคอตาย ก็เตรียมตัวอยู่ ดังนั้นเมื่อนางสีดากระโจนลงจากต้นไม้ หนุมานจึงเข้าแก้ได้ทันที และถวายแหวนและผ้าสไบในตอนนี้

---

[1] "รามเกียรติ์สมัยอยุธยา."

[2] เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนั้นคำพูดในแต่ละบทของฉบับอยุธยา บางทียังวกวนพูดแล้วพูดอีก เช่น

เมื่อนั้น พระมะหานารอดฤาษี
เวลาท่ารทอดทรีกดี เห็นกระหมี่เข้ามาบังคมคัน
จึ่งมีวาจาถามไปย ไอ้วานรมิ่งมาแต่ไหนนั่น
จนเวลาย่ำสุริยัน มิ่งมาประสงสิ่งอันไดย
บอกไปยให้แจ้งแห่งคะดี มิ่งมีกังวนไปยหนได
เข้ามาฎจะว่าไร บอกไปยตามสัจา[1]

แต่ในบทรัชกาลที่ 2 มักไม่ปรากฏว่ามีคำพูดที่วนเวียนกลับไปกลับมา เช่นตอนดังกล่าวนี้ พระนารทถามสั้น ๆ เพียงครั้งเดียวว่า

จึ่งทักถามไปพลันทันใด มาแต่ไหนไอ้ลิงกระจ้อยร่อย[2]

ในทางตรงกันข้าม มีบางตอนที่ฉบับอยุธยาดำเนินเรื่องอย่างรวบรัด ส่วนรัชกาลที่ 2 มีเนื้อความขยายออกไปมากกว่า แต่ก็ไม่มีผลทางการแสดงต่างกันมากนัก กล่าวคือ ใช้แสดงได้ทั้งสองอย่าง ซึ่งจะยกตัวอย่างมาเป็นตอน ๆ ดังนี้

เมื่อหนุมานเข้าห้องนางบุษมาลี ในฉบับรัชกาลที่ 2 หนุมานเห็นนางแล้วก็ชมโฉมก่อน แล้วคิดว่าจะลองเกี้ยวดู จึงเริ่มด้วยการถามไปดี ๆ ก่อนว่า นางเป็นใครจึงได้มาอยู่คนเดียว แล้วจึงค่อยเปลี่ยนเป็นบทโลมทีละน้อย ส่วนในฉบับอยุธยา พอหนุมานเข้าไปในห้องก็ "เข้าหนั้งแนบแอบองออไท" และเริ่มเกี้ยวพาในทันที

---

[1] เรื่องเดียวกัน.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 21.

เจ้าพี่ มาระษรีผู้ยอดเสนหา
เอนดูพี่บ้างนางกัลยา สาวสวรรขวันตาจงปรานี[1]

ตอนหนุมานหานางสีดาในลงกาไม่พบ ในบทรัชกาลที่ 2 หนุมานไปถามพระนารท แล้วจึงย้อนกลับมาที่สวน แต่ฉบับอยุธยารวบรัดกว่า คือเมื่อหนุมานหานางสีดาไม่พบก็ออกไปที่สวนทันที "ออกจากราชะถานกรุงไกร กรงไปสร้อยสวรอะสูรีย"[2] เป็นต้น

วิธีการดำเนินเรื่องอย่างหนึ่งซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของละครในก็คือ การชมนกชมไม้ ชมธรรมชาติ การชมเครื่องแต่งตัว การชมโฉม การโลมนาง การจัดทัพและการบรรยายการรบ ฯลฯ บทละครทั้ง 2 สำนวนดำเนินความแตกต่างกันอยู่บ้าง ดังตัวอย่างบทรา ตอนอินทรชิตจับตัวหนุมาน ต่อไปนี้

บทอยุธยา - อินทรชิตจัดทัพเสร็จก็ไปที่สวน ให้ล้อมหนุมานไว้ หนุมานก็

ชักพระขันอันเรืองฤทธี ไล่ยพิฆาตยักษรีม้วยตัดไส
ที่เหลือตายแตกหนีกระหยิ่มไปย พลไพรตายกลาดดาศดา
ยังแต่ขุนมารทั้งสี่ อันมีฤทธีแกล้วกล้า
แกว่งตะบองอันเรืองฤทธา อะสูราถาโถมเข้าโรมรัน
วายุบุตรวางไปยังนที
เมื่อนั้น อินณะชิตสิดธิสักยักษรี
พิโรธโกรธนักดั่งอัคี อสูรีจับสอนคืนบูชา
อานเวทประทับสินไชย ลั่นสายทะนูของยักษา
เป็นนาคบาทอันสักดา เข้ารวบรัดวายุบุตรวุดฑิไกร[3]

---

[1] "รามเกียรติ์สมัยอยุธยา:"

[2] เรื่องเดียวกัน.

[3] เรื่องเดียวกัน.

บทรัชกาลที่ 2 - หลังจากที่หนุมานกับอินทรชิตโต้เถียงกันแล้ว อินทรชิตก็สั่งให้จับหนุมานไว้ มีบทหนุมานรบกับพลลิง ทั้งบทร้องและในเพลงเชิดอยู่นานพอควร แล้วจึงถึงบทอินทรชิตเข้ารบอีกพักใหญ่ รวมทั้งรบในเพลงเชิดด้วย

เมื่อนั้น หนุมานไม่พรั่นหวั่นไหว
สัประยุทธ์ชิงฉุดศรชัย รับไล่กระชิดติดพัน
ทะยานขึ้นยืนเหยียบบ่ายักษ์ หาญหักผลัดเปลี่ยนเหียนหัน
หลอนหลอกกลอกกลับจับประจัญ พัลวันหนีไล่กันไปมา[1]

เชิด

ในที่สุดอินทรชิตจึงได้คิดว่า

ไอ้ลิงนี้มีฤทธิ์ทายาดอยู่ จะต่อสู้เคี่ยวเข็ญเห็นไม่ได้
คิดพลางทางเสี่ยงศิลป์ชัย ขึ้นสายแผลงไปมิได้ช้า[2]

บทต่าง ๆ เหล่านี้ ในฉบับอยุธยามีน้อยกว่าและสั้นกว่าฉบับรัชกาลที่ 2 แต่ด้านลักษณะการพรรณนาเป็นเช่นเดียวกับบทรัชกาลที่ 2

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 54.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

วิธีการแสดง

จากการพิจารณาบทละครรามเกียรติ์สมัยอยุธยาสำนวนนี้ เรารู้เรื่องวิธีการแสดงน้อยมาก เพราะส่วนใหญ่ดำเนินเรื่องไปเรื่อย ๆ แม้แต่เพลงร้องหรือเพลงหน้าพาทย์อันเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของการแสดงก็ไม่ได้แจ้งไว้ เห็นมีปรากฏชื่อเพลงร้องอยู่เพียงแห่งเดียว และอยู่ปนกับเนื้อร้องในบทจนแทบจะแยกไม่ออก คือตอนที่ว่า "โอ้โลมสุศวาดนุชะนาฏนิ่มเนื้อนวลศรี"[1]

อีกประการหนึ่งที่น่าสังเกตคือ ฉบับอยุธยา มีบางตอนที่พยายามแต่งเป็นกลบทเพื่อแสดงศิลปะการใช้ถ้อยคำสำนวนอย่างพิสดาร เช่นตอนที่ว่า

ปักสาทรงฤทธิ์ลำปักสิน
เผ่นผงาดผาดผยองผะเยอบิน สะท้านดินสะเทือนดงหิมะวา
วายุพัดพัดกล้างามผงาด งามอำนาฏราชสักสา
ดั่งปักษีทรงองอำมะรา อำเรดฟากฟ้าพีมานอิน
พีมารเมดเทเวดก็เอนเอียง เอียงออนพระสุเมรไหวสิ้น
ไหวฟ้าไหวล่าธอระนิน ธอระนีปานปิมทำลายพัง[2]

ส่วนบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ไม่มีกลบทเลย เพราะมุ่งแต่เพียงจะแสดงความกระจ่าง ชัดแจ้ง และความกระชับสมจริงของเนื้อเรื่อง ตลอดจนความเหมาะสมของบทกับท่ารำเป็นสำคัญ

---

[1] "รามเกียรติ์สมัยอยุธยา."

[2] เรื่องเดียวกัน.

บทละครสมัยอยุธยา มักจะใช้คำกลอนตายตัวซ้ำกับบ่อย ๆ ไม่ใคร่มีการยักเยื้องถ้อยคำ เช่น "พิโรดโกรดไจยดั่งไฟฟ้า" "ต่างมีฤทธิใกรไม่ยไว้ยกัน" "คดีแล้วด้วยพลันหมีทันนาน" ฯลฯ แต่ข้อความเหล่านี้ไม่มีผลเสียหายสำหรับการแสดง เพราะใช้ทำรำเดียวกันได้ในบทต่าง ๆ คนละตอน แต่มีบางตอนที่ดำเนินความทั้งตอนคล้ายคลึงกันมาก แทบจะสามารถใช้คนรำคนเดียวแทนกันได้ โดยเฉพาะในบทโลมนาง เช่นตอนหนุมานโลมนางบุษมาลี และตอนหนุมานโลมนางสุพรรณมัจฉา

บทบุษมาลี	ลอยหน้ามาว่าวอนไหย้เอนดู	ไม่อดสูว่ายากลำบากหลาย
	หฤาไหร่ไช้ยไหยยากลำบากกาย	ชั่งไม่อายแก่ไจยมาเจรจา
	.....	.....
บทสุพรรณมัจฉา	ซึ่งมีหน้าว่าวอนไหยเอนดู	ไม่ยอดสูว่ายากลำบากหลาย
	หฤาไครไช้ยไหยยากลำบากกาย	ข้าไช้ยไหยจองสนนหฤาวาไหร่[1]
บทบุษมาลี	แต่ปากนางหากว่าจะร้อง	ในทรวงน้องตื่นเต้นฤาไทยไหว
	แต่มานยามาณะเป็นพ้นไจย	ทำฆ้อนควักผลักไสยอยู่ไปยมา
	.....	.....
บทสุพรรณมัจฉา	แต่ปากนางหากว่าจะร้อง	ในยทรวงน้องตื่นเต้นฤาดีไหว
	แข่งทำมารญาพี่ราใน	ฆ้อนควักผลักไสยอยู่ไปยมา[2]

---

[1] เรื่องเดียวกัน.

[2] เรื่องเดียวกัน.

บทบุษมาลี	นางลืมไกรลาดสูลาไลย	วายุบุตรลืมฉายนาถา
	คลึงเคล้าเย้ายวนนางกัลญา	นางลืมนางฟ้าในยตรึงไตร
	หนุมารลืมองคอะนุชา	ลูกพระสุริยาเป็นใหญ่
	นางลืมทรงบุบผาสุมาไลย	ลูบไล้สูคนทะรวยรื่น
	.....	.....
บทสุพรรณมัจฉา	เสน่หามารึงตรึงจิตร	นางแสนสนิดพิศะไหม
	ลืมบิดตุรงทรงไชย	ครองกรุงไกรพิภพสงกา
	หนุมารลืมองพระทรงษร	พระสีกรฉะรายนาถา
	ทั้งพระลักองอัคะอะนุชา	คลึงเคล้ามัคฉายาไจย[1]

ส่วนบทละครรัชกาลที่ 2 การเล้าโลมมีใจความทำนองเดียวกันก็จริงแต่มีวิธีการแสดงออกในตอนต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน มีพิเศษต่างออกไปทุกตอน

ความมีชีวิตชีวา

ในบทละครรามเกียรติ์ฉบับอยุธยามีการบรรยายความให้เกิดความมีชีวิตชีวาอยู่บ้างบางตอน เช่น ตอนปลิงเกาะคางหนุมาน

วักน้ำล้างหน้าได้ยสามที	ปลิงฤาษีกัดคางกระหยี่มั่น
หางปลิงยุดพื้นสุทาพลัน	กระหยี่ชักพระขันฝาดฟันไปย
ปลิงก็ไม่ยขาดดังไจยหมาย	ลูกพระภายโกรทาดังเพลิงไม่ย
สำแดงแผลงฤทธันเกรียงไกร	โจรขึ้นไปยสูงคืนได้เจ็ดโยชน์ตรา
ปลิงชักลงมาในวารีย์	กระหยี่โลดโผนขึ้นเวหา
ถึงสามคร้างสี่ครั้งสุดปัญา	ชลทานฉานฉาดังมุจลิน[2]

---

[1] เรื่องเดียวกัน.

[2] เรื่องเดียวกัน.

อีกตอนหนึ่งที่ ไฟไหม้ลงกา บรรยายฉากผู้คนอลหม่านว่า

ฝูงราฐะฎรวิ่งแตกฉาน พลมารประพรั่นหวั่นไหว
บ้างลูบอกตกตะไลไป ไม่ยมีใครจะดับอัคี
บ้างเบียดเสียดผลักรุนกันวุ่นวาย ไพร่นายชวนชิงกันวิ่งหนี
บ้างดิ้นตายอยู่ในยอัคี ที่หนีไปยได้ยไม่ยวางวาย
บางคนอุ้มลูกจูงหลาน คิดว่าเมืองมารคงฉิบหาย
บ้างวิ่งไปยอุ้มเอาแม่ยาย หนิ้งตายอยู่นี่หฤาว่าไหร[1]

แต่ส่วนใหญ่บทละครสำนวนกรุงศรีอยุธยา มักจะดำเนินเรื่องอย่างรวบรัด และให้รุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งไม่เสียหายสำหรับการแสดงอย่างใด หากแต่บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 มักจะมีวิธีการดำเนินความในส่วนละเอียดทำให้เรื่องน่าสนใจขึ้นกว่าบทสมัยอยุธยา และไม่รู้สึกว่ายืดเยื้อเยิ่นเย้อมากไป ทั้งนี้เพราะมีความเข้มข้นของอารมณ์อยู่อย่างเต็มที่นั่นเอง ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นความมีชีวิตชีวาของบทละครรัชกาลที่ 2 ไปทีละตอน ดังนี้

ในระหว่างที่หนุมานเดินทางไปถวายแหวนนางสีดานั้น ไปถึงฝั่งแม่น้ำกว้างใหญ่ซึ่งพลลิงจะข้ามไปไม่ได้ หนุมานจึงเนรมิตกายให้ใหญ่แล้วเอาหางพาดต่างสะพานให้พลลิงข้าม (บทอยุธยาไม่มีตอนนี้) และได้บรรยายตอนนี้ว่า

บัดนั้น บรรดาพวกพหลพลไพร่
ไต่ตามหางนายสบายใจ ถือกิ่งไม้ร่ำต่างหางนกยูง
บ้างทำที่ไต่ลวดอวดกัน เล่น นี่แน่กูจะเป็นพวกไม่สูง
บ้างกลัวตกต้องคลานวานเพื่อนจูง ข้ามไปได้ทั้งฝูงวานร[2]

---

[1] เรื่องเดียวกัน.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 14.

ตอนสีดาจะผูกคอตาย ในฉบับรัชกาลที่ 2 เริ่มด้วยการที่ทศกัณฐ์มาพูดจาเกี้ยวพานางสีดา ทำให้นางสีดาโกรธและด่าว่ากระทบ ซึ่งเป็นการดำเนินเรื่องไปในทางขัดแย้งกับตอนหนุมานเกี้ยวนางบุษมาลี (บทอยุธยาไม่มีตอนทศกัณฐ์มาเกี้ยวนางสีดา)

เหวยเหวยไอ้ไม้ใจฉกรรจ์ มึงอย่าคิดสำคัญมั่นหมาย
อันใจกูสู้สิ้นชีวาวาย ไม่ขอเห็นเช่นชายชาตินี้[1]

เพี้ยงเอยให้พระรามตามมาโปรด พิฆาตโคตรไอ้ไม้ให้ฉิบหาย[2]

ในที่สุดทศกัณฐ์ก็กลับไป พวกนางกำนัลรุมกันด่าว่าต่อขานนางสีดาอย่างมากมาย จนกระทั่งทำให้นางสีดารู้สึกเจ็บแค้น

ให้กลุ้มกลัดอัดอั้นตันจิต พ่างเพียงชีวิตจะผุยผง[3]
....
แต่ครองใจไว้ท่าพระสามี ก็เหลือทนพ้นที่จะอดกลั้น[4]

การดำเนินความที่ผ่านมาทั้งหมดนี้ เป็นแรงจูงใจอย่างดีของนางสีดาที่จะผูกคอตาย ในขณะเดียวกันก็มีความอาลัยอาวรณ์พระรามอยู่มาก จึงได้รีรอพร้อมกับครำครวญรำพันอยู่นาน ส่วนในบทอยุธยานั้น เพียงแต่บอกว่า นางสีดาไม่ได้หลับนอนเพราะความระทมตรมตรอมที่พระรามไม่ตามมา จึงคิดว่า

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 38.

[2] เรื่องเดียวกัน. หน้า 39.

[3] เรื่องเดียวกัน. หน้า 40.

[4] เรื่องเดียวกัน. หน้า 41.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จะผูกสอเสียไหยม้วยบันไลยไปย ก็ดีกว่าที่ได้เวทนา"[1]

ซึ่ง มีการสร้างอารมณ์ไม่เพียงพอทำให้ไม่รู้สึกว่าน่าสนใจ

ตอนหนุมานคิดจะเผาลงกา ในฉบับรัชกาลที่ 2 ดำเนินความว่าหลังจากที่พวกยักษ์พยายามฆ่าหนุมานด้วยวิธีต่าง ๆ หลายวิธี ก็ไม่สำเร็จ จึงพาไปเฝ้าทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์เห็นว่าหนุมานเป็นลิงที่มีฤทธิ์มาก และคิดว่าจะเลี้ยงไว้ใช้ หนุมานแกล้งพูดด้วยอุบายอย่างแนบเนียนว่า

จึ่งเสแสร้งแกล้งทูลทศกัณฐ์ พระคุณนั้นเลิศลบภพไตร
แต่หากว่าข้าน้อยนี้บอบช้ำ ด้วยเขาทำโทษาไม่ปราศรัย
ถึงมาตรแม้นจะเลี้ยงไว้เวียงชัย ก็เห็นไม่ตลอดรอดชีวา
แม้นพระองค์ทรงฤทธิ์คิดสงสาร โปรดประหารชีวังสังขาร์
จะได้พ้นทนทุกข์เวทนา ดีกว่าเลี้ยงไว้ในบุรี[2]

ทศกัณฐ์จึงได้หลงเชื่อกลลวงของหนุมาน นึกว่าหนุมานอยากตายจริง ๆ และยอมให้จุดไฟเผาหนุมานตามคำแนะนำ การดำเนินความเช่นนี้ น่าเชื่อ และน่าสนใจกว่าฉบับอยุธยา ซึ่งมิบหฆ่าหนุมานเพียงวิธีเดียวคือตำในครก แล้วหนุมานจึงออกอุบายว่า

จงไปยทูลเจ้าลงกา จะเข่นฆ่าชีพเราให้ดับไสย
เอาไฟฟ้ามาเผาดวงใจ ที่ปลายหางเราไซ้ยจึ่งมอรนา[3]

---

[1] "รามเกียรติ์สมัยอยุธยา."

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 59.

[3] "รามเกียรติ์สมัยอยุธยา."

เพียงแค่นี้ทศกัณฐ์ก็เชื่อถ้อยคำของหนุมานอย่างง่ายดาย ดูไม่ใคร่สมเหตุสมผลเท่าบทรัชกาลที่ 2 ดังกล่าวแล้ว

ตอนที่ทศกัณฐ์ให้พระอินทร์มาเนรมิตกรุงลงกาใหม่ (ในฉบับอยุธยาเป็นพระเวสสุกรรม) ในฉบับรัชกาลที่ 2 มีการชมบ้านชมเมือง และมีงานสมโภชอย่างครึกครื้น ระหว่างนี้มีการบรรยายฉากการชมงาน ตลอดจนบรรยายการละเล่นบางอย่างเป็นพิเศษ เช่น การชกมวย มวยปล้ำ เป็นต้น ซึ่งก็หมายความว่ามีการละเล่นอย่างนั้นแทรกอยู่ในละครจริง ๆ ทำให้คนดูรู้สึกว่าได้เปลี่ยนอารมณ์หลังจากที่ดูการรายรำที่นุ่มนวลหรือฉากการต่อสู้การรบมานาน แต่ในฉบับอยุธยาไม่กล่าวถึงการสมโภช

ตอนทศกัณฐ์ขับพิเภก ในบทรัชกาลที่ 2 ทศกัณฐ์กล่าวหาว่าพิเภกอยากเป็นพวกพระราม จึงให้เอาตัวไปปล่อยไว้ในป่าทางฝั่งตรงข้าม และให้ริบสมบัติและบุตรภรรยาเสียให้นางตรีชฎาไปเป็นข้านางสีดา ก่อนออกเดินทางมีบทให้พิเภกเข้าไปลานางตรีชฎาและเบญกาย ซึ่งเป็นบทร้องไห้รำพันด้วยความอาลัย จึงจะรับกับตอนที่พิเภกไปเดินร้องไห้คิดถึงภรรยาและธิดาอยู่ในป่า

โอ้สงสารปานนี้ตรีชฎา กับลูกยาจะวิโยคโศกศัลย์
ยิ่งคิดยิ่งให้ใจผูกพัน ทุกข์ทนอ้นอั้นตันอุรา
พลางคะนึงถึงตัวต้องตกยาก น้ำตาพรากพรั่งพรายทั้งซ้ายขวา
สะอึกสะอื้นออกนามพระรามา โศกาครวญคร่ำร่ำไรไป[1]

ส่วนบทอยุธยานั้น หลังจากที่ทศกัณฐ์สั่งให้เนรเทศพิเภกแล้ว เสนาก็พาเหาะข้ามสมุทรไปปล่อยไว้ในป่า พิเภกเดินร้องไห้ เพราะนึกถึงแต่ความลำบากว่าเหว่ของตัวโดยไม่มีบทกระตุ้นความอาลัยอาวรณ์หรือความสูญเสียมาก่อนทำให้แสดงอารมณ์ไม่เต็มที่

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 83.

เมื่อนั้น ราชาพี่เภกยักษี
แสนวิโยกโสกสันพรรทวี โสกีมาริมฝั่งพระคงคา
แสนทุเรศอยู่ในยเขตผู้เขาเขียว สันโดดเดียวเจียวเจียรจะสังขา
โสกาพลางดำเนินเดินมา จนเวลาสูรียาสายัน[1]

ครั้นเมื่อได้มาถวายตัวกับพระรามแล้ว ในฉบับรัชกาลที่ 2 พระรามรู้สึกไม่เชื่อว่าพิเภกมาภักดีด้วยใจจริง เพราะพิเภกเป็นน้องแท้ ๆ ของทศกัณฐ์ ซึ่งก็สมเหตุสมผล จึงให้พิเภกถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาพร้อมทั้งสาบานตัว แต่ในบทอยุธยาไม่กล่าวถึงการกระทำสัตย์เช่นนี้ เพียงแต่พระรามคิดว่าจะลองเสี่ยงรับพิเภกไว้เท่านั้น

ไหนเอาพี่เภกยักสาไว้ เราจะดูนำใจยักสา
จะสัจจังดั่งกล่าววาจา หฤาว่าจะเปนกลอสูรีย[2]

หลังจากนี้ ในบทรัชกาลที่ 2 สุครีพได้ซักถามความเป็นไปในกรุงลงกาจากพิเภก แล้วพระรามให้พาพิเภกไปดูพลลิงลองฤทธิ์กัน ซึ่งเป็นตอนที่ลิงมีโอกาสได้แสดงความมีชีวิตชีวาอย่างเต็มที่ตอนหนึ่ง (ทั้งหมดนี้ในฉบับอยุธยาไม่มี) ดังตัวอย่างที่ยกมานี้

ลางเหล่าเอาต้นยางใหญ่ มาแลนไล่ตีขว้างต่างไม้หึ่ง
บ้างจับช้างสารขี่ตีตะบึง ครั้นถึงเสยไสให้ชนกัน
บ้างไปได้พระยาราชสีห์ มาชับควบตีลลีทีขยัน
บ้างได้เสือโคร่งใหญ่ในไพรวัน มาปักเปี้ยวพันกันวิ่งวาง[3]

การที่ฉบับอยุธยาไม่มีบทปลีกย่อยเหล่านี้ก็ไม่ได้ทำให้เสียลักษณะของการแสดง เพียงแต่มีรสชาติของความมีชีวิตชีวาไม่เท่าฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2

---

[1] "รามเกียรติ์สมัยอยุธยา."

[2] เรื่องเดียวกัน.

[3] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 91.

5.2 เปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี[1]

บทละครสำนวนนี้สันนิษฐานกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี แบ่งออกเป็น 4 ตอน ตามต้นฉบับสมุดไทย คือ

เล่ม 1 ตอนพระมงกุฎ
เล่ม 2 ตอนหฺนุมานเกี้ยววานริน จนท้าวมาลีวราชมา
เล่ม 3 ตอนท้าวมาลีวราชพิพากษาความ จนทศกรรฐ์เข้าเมือง
เล่ม 4 ตอนทศกรรฐ์ตั้งพิธีทรายกรด, พระลักษมณ์ต้องหอกกบิลพัสดุ์ จนผูกผมทศกรรฐ์กับนางมนโท

ในหน้าต้นของทุกเล่มมีบานแผนกบอกวันเวลาที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า "วันอาทิตย์ เดือน 6 ขึ้นค่ำหนึ่ง จุลศักราช 1132 ปีขาล โทศก" ซึ่งตรงกับพุทธศักราช 2313 อันเป็นระยะเวลาหลังจากที่เสด็จไปตีนครศรีธรรมราชได้และทรงรับละครเจ้านครมาในกรุงด้วย หลังจากนั้นแล้วก็โปรดให้รวบรวมบรรดาละครที่กระจัดพลัดพรายไปตั้งแต่คราวเสียกรุงให้มาหัดละครหลวงในราชสำนักขึ้นอีก และในบางโอกาสก็เล่นประชันกันกับละครเจ้านครด้วย เช่น ในการฉลองพระแก้ว พระบางที่ได้มาแต่กรุงศรีสตนาคนหุต มีข้อความกล่าวไว้ในจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีว่า "ให้มีละครผู้หญิงประชันกับละครเจ้านครวัน 1 เงินโรงละ 5 ชั่ง ละครหลวงแบ่งออกประชันกันเองโรงละ 5 ชั่ง มีอีก 3 วัน"[2]

---

[1] สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, บทละครรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และเล่าเรื่องหนังสือรามเกียรติ์ [ของนายกี อยู่โพธิ์] (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2506). ต่อไปนี้จะอ้างถึงในเชิงอรรถว่า รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี.

[2] จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี, หน้า 10.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์เกี่ยวกับเรื่องละครของเจ้านครไว้ว่า

> ละครเจ้านครนี้ดูออกจะตื่น ๆ กันอยู่อย่างไร แต่เริ่มแรกจับตัวได้ก็กล่าวถึงได้ละคร เมื่อกลับออกไปเป็นเจ้านครก็กล่าวถึงเรื่องละคร จะฉลองพระแก้วก็ต้องให้หาตัวเจ้านครเข้ามา เพื่อจะให้เอานางละครลงเรือประพาสและเล่นสมโภชพระแก้ว ถึงให้มาเล่นประชันกับละครหลวง ที่ละครของเจ้านครจะดีและน่าจะไม่ใช่ละครชาตรี ที่จะดีเพราะไม่ได้บ้านแตกเมืองเสียด้วยพม่ายังคุมโรงกันติดอยู่ ส่วนละครหลวงนั้นคงจะพึ่งผสมขึ้นใหม่ บทละครเจ้านครคงเป็นบทที่ได้ไปจากกรุงเก่า แต่เมื่ออ่านเวลานี้คล้ายละครชาตรี และเห็นว่าเป็นชาวนอกคัดเขียนออกไป[1]

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีคงจะโปรดละครผู้หญิงมาก จึงได้โปรดให้คนรำรวบรวมกันหัดละครหลวงขึ้นใหม่ ถึงขนาดที่สามารถแบ่งออกเล่นเป็นสองโรงประชันกันเอง และยังได้ละครเจ้านครมาอีกด้วย ความสนพระทัยในเรื่องละครนี้เองจึงได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ด้วยพระองค์เอง เรื่องหนึ่ง[2] จากบานแผนกต้นเล่มสมุดไทยเราจะทราบได้ว่าเป็นปีที่ 3 ในรัชกาลซึ่งยังอยู่ในระยะที่บ้านเมืองยังไม่สงบ เพราะเพิ่งเสร็จสิ้นการปราบปรามนครศรีธรรมราช ปีต่อ ๆ มาก็ยังมีสงครามต่อมาอีกทั้งกับไทยด้วยกันเองและกับพม่า แสดงว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมิได้ทรงเป็นนักรบเพียงอย่างเดียว แต่มีพระทัยใฝ่จะเป็นศิลปินด้วย จึงได้ทรงพระอุตสาหะพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นในเวลาที่ทรงว่างจากการสงคราม และคงจะทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เองจริง ๆ ไม่ใช่โปรดให้ผู้อื่นแต่งถวาย ดังพระวิจารณ์ของสมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า

---

[1] พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชวิจารณ์," จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร์เทวี, หน้า 157.

[2] เรื่องอื่นจะมีบทพระราชนิพนธ์หรือไม่ ไม่มีหลักฐานปรากฏ

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงสังเกตบท 1 ดูเหมือนตรงทศกัณฐ์ตั้งพิธีอุโมงค์/ เป็นบทพระฤาษีบอกวิธีนั่งกรรมฐานแก่ทศกัณฐ์ ยาวถึง 8 คำ และกำหนดให้ร้องช้าด้วย แต่จะไม่เชื่อว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ไม่ได้ ด้วยไม่เห็นใครอื่นจะหาญแต่งอย่างนั้น จึงนึกว่าพระเจ้ากรุงธนบุรีจะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อก่อนคนพบบทละครในครั้งกรุงศรีอยุธยา[1]

บทละครสำนวนนี้เขียนไว้ในสมุดไทยดำ ตัวหนังสือเป็นเส้นทองอย่างประณีต รวมทั้งหมด 4 เล่มสมุดไทยดังที่กล่าวแล้วข้างต้น เล่มที่ 1 เป็นตอนพระมงกุฎ มีเนื้อความไม่ติดต่อกับตอนอื่น ๆ แม้ว่าจะเป็นเนื้อเรื่องตอนปลายของรามเกียรติ์ แต่คงจะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นก่อน ส่วนอีก 3 ตอน มีเนื้อความติดต่อกันตลอด

ในบานแผนกของบทละครรามเกียรติ์เล่ม 1 มีข้อความว่า "วันอาทิตย์ เดือน 6 ขึ้นค่ำหนึ่ง จุลศักราช 1132 ปีขาลโทศก พระราชนิพนธ์ทรงแต่งขึ้นต้นเป็นปฐม ยัง ทรามพอดี อยู่" ถัดจากนั้นมามีข้อความว่า "ตอนพระมงกุฎทรงแปลงใหม่" จากข้อความนี้อาจหมายความว่าเมื่อตอนที่เริ่มพระราชนิพนธ์นั้น ทรงเห็นว่ายังไม่ดีนัก จึงได้บันทึกไว้ว่า "ยังทรามอยู่" หลังจากนั้นอาจจะทรงแก้ไขเปลี่ยนแปลง จึงได้บอกไว้อีกว่า "ทรงแปลงใหม่" (หรือจะหมายความว่า ทรงแปลงใหม่จากบทละครของเดิมก็ได้) อย่างไรก็ตามเมื่อทรงแปลงแล้วอาจทรงเห็นว่า ยังนับว่าดีที่เดียวไม่ได้ จึงหมายเหตุไว้ข้างต้นเบื้องใต้หมายเหตุเดิมว่า 'ยังพอดีอยู่' แล้วต่อมาในภายหลัง พวกอาลักษณ์นำเอาต้นร่างพระราชหัตถเลขามาชุบลงไว้ตามที่ทรงแก้ไขใหม่ แต่ยังคงรักษาบานแผนกเดิมไว้อยู่จึงเป็น ยัง ทรามพอดี อยู่"[2]

---

[1] ชาส์นสมเด็จ, เล่ม 24, หน้า 120-21.

[2] กี อยู่โพธิ์, "เล่าเรื่องหนังสือรามเกียรติ์," บทละครรามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 159.

นอกจากนั้นยังมีตอนหนึ่งเขียนว่า "ทรงแทรก" เป็นข้อความ 21 คำกลอน แล้วจึงมีว่า "ทรงแทรกสุดตรงนี้" ยิ่งเป็นข้อสนับสนุนให้เห็นว่าเมื่อพระราชนิพนธ์ไปแล้วก็กลับมาแก้ไขด้วย

ลักษณะสำนวนของบทละครนี้ สมเด็จ ฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีพระวิจารณ์ไว้ว่า

> อ่านรามเกียรติ์ฉบับกรุงธน ออกจะเข้าใจแล้วว่าแต่งอย่างเพลงยาว แต่เอาหน้าพาทย์ใส่เข้าตามทวงที ลางคาบเป็นคำดี๋ก็มี ลางคาบเป็นคำเดียวลงหน้าพาทย์ก็มี เพราะเหตุฉะนั้นคำ "เมื่อนั้น" จึงมีน้อย วิธีแต่งอย่างนั้นเห็นได้ว่าเป็นวิธีเก่า ที่จะเป็นมาแต่ครั้งกรุงธนขึ้นไป"[1]

ส่วนสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเห็นว่า

> ได้สังเกตบทละครสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่องอื่น กระบวนบทก็คล้ายกับบทละครหลวง ไม่รุ่มร่ามชุลมุนเหมือนบทพระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งยังคิดไม่เห็นเดี๋ยวนี้ว่าจะเลนละครได้อย่างไร/...แต่ลงความเห็นได้อย่าง 1 ว่ากลอนเชนบทละครของพระเจ้ากรุงธนบุรีมิใช่แบบบทละครหลวงครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นแน่"[2]

อย่างไรก็ดีบทละครพระราชนิพนธ์ชุดนี้คงจะได้ใช้สำหรับละครในของหลวงแสดงในครั้นนั้นหลายครั้งอยู่ ตามพระราชอัธยาศัยของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะตอนพระมงกุฎ ซึ่งบางทีเรียกกันว่า ตอนบุตรลบ

---

[1] สาส์นสมเด็จ, เล่ม 24, หน้า 101.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 120-21.

ต่อจากนี้จะเป็นการเปรียบเทียบบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี กับบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในแง่ที่เกี่ยวกับการแสดง

การดำเนินเรื่อง

การดำเนินเรื่องอันเป็นเค้าโครงใหญ่คงเป็นเช่นเดียวกันกับบทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ซึ่งในที่นี้จะไม่กล่าวถึง จะกล่าวเฉพาะความแตกต่างกันในส่วนละเอียดลงไปที่มีความสำคัญต่อการแสดงเท่านั้น

ตอนพระมงกุฎ เริ่มดำเนินเรื่องตั้งแต่พระมงกุฎพระลบซึ่งอาศัยอยู่กับพระฤาษีชวนกันไปประลองศร จนกระทั่งพระรามเตรียมจะออกไปปราบสองกุมาร หมดต้นฉบับเพียงการชมรถของพระรามก่อนจะออกเดินทางเท่านั้น เข้าใจว่าข้อความต่อจากนั้นขาดหายไป

ตอนหนุมานเข้าห้องนางวานรินทร์จนถึงผูกผมทศกัณฐ์และนางมณโฑ เนื้อความต่อกันตลอด แต่ตอนต้นข้อความขาดหายไปบ้าง เพราะเริ่มเอาตอนที่เป็นคำพูดของนางวานรินทร์ตอบหนุมาน จากนั้นข้อความติดต่อกันไปตลอดจนกระทั่งหมดต้นฉบับตอนที่ทศกัณฐ์เตรียมจะทำพิธีหุงน้ำทิพย์ ค้างอยู่เพียงคำแรกของเพลงร้องช้าปี่เท่านั้น

ความแตกต่างของการดำเนินเรื่องอันมีผลต่อการแสดงมีดังที่ยกมาเป็นตอน ๆ ต่อไปนี้

เมื่อพระมงกุฎและพระลบออกไปประลองศรในป่านั้น รามเกียรติ์ฉบับพระเจ้ากรุงธนบุรีดำเนินเรื่องตามลำดับดังนี้คือ สองกุมารออกไปประลองศรจนเกิดเสียงก็กก้อง พระฤาษีและนางสีดาได้ยินเข้าต้องออกมาตาม นางสีดารู้จากฤาษีว่าสองกุมารเป็นผู้มีบุญจึงได้คิดไปถึงพระรามและรำพันความถึง โดยเฉพาะเมื่อครั้งยกศรที่กรุงมิถิลา สองกุมารขอให้นางสีดาเล่าเรื่อง เมื่อจบเรื่องแล้ว ทั้งสามคนก็นอนหลับ มีบทกล่าวถึงพระอินทร์เข้ามาแทรกตอนนี้ แล้วจึงกลับกล่าวถึงพระรามได้ยินเสียงก็กก้อง ช่วงระหว่างตอนที่สอง

กุมารประลองศรกับตอนที่พระรามได้ยินเสียงห่างกันมาก และยังมีเรื่องอื่นมาแทรกจนอาจทำให้คนดูซึ่งลืมไปแล้วรู้สึกงงงันว่าอยู่ดี ๆ พระรามได้ยินเสียงอะไร จึงต้องใช้วิธีให้พระ-อินทร์ออกมาเท้าความถึงการประลองศรของสองกุมารซึ่งเป็นเรื่องไม่จำเป็น ส่วนรามเกียรติ์รัชกาลที่ 2 ดำเนินเรื่องว่าสองกุมารถามถึงพระบิดา แล้วนางสีดาเล่าให้ฟังก่อน แล้วสองกุมารจึงออกไปประลองศร เกิดเสียงก็กก้อง สองกุมารก็กลับไปที่อยู่กันเอง แล้วกล่าวถึงพระรามทันทีโดยไม่มีบทของตัวละครอื่นมาแทรก การที่เหตุการณ์ต่อเนื่องกันเช่นนี้ทำให้มีผลดีในทางความเข้าใจและความสนใจของคนดูได้มากกว่า

เมื่อพระรามเห็นควรจะปล่อยม้าอุปการแล้ว ฉบับกรุงธนบุรีต้องให้หนุมานไปเชิญพระพรตพระสัตรุดมาจากเมืองไกยเกษ ทำให้เยิ่นเย้อกว่าบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ซึ่งพระอนุชาทั้งสองอยู่ในที่เฝ้านั้นแล้ว พระรามจึงสั่งได้ทันที

รามเกียรติ์ฉบับกรุงธนบุรีมักมีบทบาทของพระอินทร์เข้ามาแทรกในเรื่องโดยไม่มีความจำเป็น เช่น ตอนที่สองกุมารจะออกไปพบม้าอุปการนั้น ฉบับกรุงธนบุรีต้องให้พระอินทร์มาดลใจม้าให้เข้าไปในป่า และดลใจให้สองกุมารออกไปเที่ยวป่า แต่ในฉบับรัชกาลที่ 2 ไม่มีบทพระอินทร์ในตอนนี้ คือกล่าวถึงสองกุมารว่าเคยไปเที่ยวป่าเสมอ ๆ ถึงวันนั้นก็ออกไปอีกตามปรกติ อีกตอนหนึ่งคือ ตอนที่พระมงกุฎถูกจับมัดไปในเมือง ฉบับกรุงธนบุรีมีบทพระอินทร์ลงมาช่วยไม่ให้พระมงกุฎเจ็บปวด แต่ฉบับรัชกาลที่ 2 ไม่กล่าวถึงพระอินทร์เลย

ตอนหนุมานเข้าห้องนางวานรินทร์ ดำเนินความต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือฉบับกรุงธนบุรี เมื่อหนุมานได้นางวานรินทร์แล้ว ลานางไปตามหาวิรุญจำบังก่อน เมื่อรบชนะจึงหิ้วศีรษะวิรุญจำบัง กลับมาเชยชมนางวานรินทร์อีกครั้งหนึ่งก่อนที่จะส่งนางกลับไปสวรรค์ แล้วหนุมานจึงกลับไปเฝ้าพระราม ทำให้รู้สึกว่ายอกย้อนกลับไปกลับมา อารมณ์ไม่เป็นหมวดหมู่ ส่วนฉบับรัชกาลที่ 2 นั้นดำเนินเรื่องเด็ดขาดจากกันไปทีละช่วง คือ เมื่อหนุมานได้นางวานรินทร์แล้วสั่งกลับสวรรค์ไปก่อน เป็นอันหมดเรื่องของนางวานรินทร์ไป แล้วจึงไปตามหาวิรุญจำบัง ต่อสู้กันจนชนะจึงกลับไปเฝ้าพระราม

ตอนนางสีดามาเผ้าท้าวมาลีวราชนั้น ในบทกรุงธนบุรีบอกว่าขึ้นไปบนบุษบกและย้ำว่านั่งในม่านหลายครั้ง เมื่อไปถึงที่ว่าความ มีบทที่ให้นางสีดาแอบดูผู้คนและกราบท้าวมาลีวราชกับพระราม เป็นเพลงร้องอยู่ถึง 6 คำกลอน และยังมีรำเพลงโอดอีกด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้นางสีดาต้องรำอยู่ในม่าน ตัวละครอื่น ๆ ยังไม่มีใครเห็นแม้แต่ท้าวมาลีวราชเอง จนนำบุษบกเข้ามาใกล้ ๆ กว่านางสีดาจะได้รูดม่านออกมากราบได้นั้นกินเวลานานพอสมควร การที่มีบทบาทสีดารำในม่านนี้ทำให้ขาดความสมเหตุสมผล และเยิ่นเย้อออกไปโดยไม่จำเป็น ส่วนบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 บอกแต่ว่านางสีดาขึ้นบุษบก เมื่อไปถึงในทันทีนางสีดาก็ "แห่วกวิสูตรสุวรรณบรรจง ถวายบังคมองค์อัยกา"[1] แล้วจึงได้แลเห็นคนอื่น ๆ ในที่นั้น

เมื่อพิพากษาความเสร็จแล้ว ในบทรัชกาลที่ 2 ทศกัณฐ์ตรงเข้าลงกาทันที แล้วคิดหาวิธีที่จะเอาชนะศัตรูต่อไป แต่ตามฉบับกรุงธนบุรีทศกัณฐ์แวะไปหานางสีดาที่สวนก่อน ตั้งใจจะไปฆ่า "กูจะแหวะปากเจียนเศียรเกล้า จะเอาลูกมะพร้าวห้าวยัดใส่"[2] เมื่อไปถึงก็ไล่ตามฆ่า แต่ครั้นนางสีดายื่นหัวให้ฟัน ทศกัณฐ์ก็เปลี่ยนอารมณ์ไปในทันทีทันใด

สีดาก็ยืดยื่นเศียรให้ ฟันฟ่อนลงไปเถิดยักษี

ฯ เชิด ฯ

ชาตรี พญามารงาเงยพาที ตัวพี่จะฆ่าเจ้ากลใด
โอ้ว่านวลนางสีดา กรุณาพี่เถิดอย่าม้วยไหม้
พี่อดทนจนสู้บรรลัย เหมือนได้เมตตาปรานี[3]

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 488.

[2] รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 94.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อีกตอนหนึ่งที่ฉบับกรุงธนบุรีมีการดำเนินเรื่องที่ลึกลั้นมาก คือตอนที่หนุมานจะไปเอาลูกหินบดยาในลงกา หลังจากที่ได้ตัวยาและแม่หินมาจากเมืองบาดาลแล้ว หนุมานก็ไปที่กรุงลงกา เข้าไปถึงในปราสาท แล้วพักค้างไว้เพียงนั้นก่อน ย้อนไปกล่าวถึงทศกัณฐ์เมื่อแพ้กลับมา

มาจะกล่าวบทไป ถึงไททศเศียรยักษา
ซึ่งพ่ายแพ้กระจายแตกมา ลัดป่างมงายเข้ากรุงไกร[1]

หลังจากที่ทศกัณฐ์เล่าเรื่องต่าง ๆ ให้นางมณโฑฟังแล้วก็หลับไป หนุมานจึงได้ออกมาชโมยหินการดำเนินเรื่องเช่นนี้คอนข้างจะชอบกล เพราะถ้าเป็นเช่นนั้นในตอนแรกที่หนุมานเข้าไปปราสาทจะต้องยังไม่มีใครอยู่ที่นั่น หนุมานเข้าโรงไปก่อนทศกัณฐ์กับนางมณโฑออกมาแสดงบทบาทจนกระทั่งทศกัณฐ์นอนหลับหนุมานจึงกลับออกมาอีกครั้งหนึ่ง ส่วนฉบับรัชกาลที่ 2 เมื่อหนุมานมาถึงกรุงลงกาก็เห็นทศกัณฐ์นอนหลับอยู่แล้ว

รามเกียรติ์ฉบับรัชกาลที่ 2 ดำเนินความอย่างกระทัดรัด ไม่ใคร่มีความยืดเยื้อหรือพูดซ้ำแล้วซ้ำอีก ส่วนฉบับกรุงธนบุรีมีทั้งบทที่ยืดเยื้อและบทที่รวบรัด

บทที่เล่าซ้ำแล้วซ้ำอีก เช่น ตอนที่หนุมานกลับไปเฝ้าพระรามหลังจากฆ่าวิรุญจำบังตายแล้วนั้น หนุมานได้เล่าเรื่องซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นนั้นเป็นเนื้อความอย่างละเอียดซ้ำอีก รวมทั้งเรื่องที่พบและได้นางวานรินทร์ด้วย แต่บทรัชกาลที่ 2 มีแต่เพียงสั้น ๆ ว่า "ทูลแถลงกิจจาสารพัน ที่รบรุกบุกบันอสุรี"[2]

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 121.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 469.

อีกตอนหนึ่ง คือตอนท้าวมาลีวราชว่าความเป็นตอนที่มีการเคลื่อนที่เคลื่อนไหวน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นการซักถามเจรจาโต้ตอบกัน ดังนั้นจึงทำให้เบื่อได้ง่าย รามเกียรติ์ฉบับกรุงธนบุรีใช้การเล่าเรื่องยืดยาว ซ้ำไปซ้ำมาในตอนที่แต่ละคนให้การ แต่ละบทมีความยาวมากขนาด 20 ถึง 30 คำกลอน การซักถามสอบปากคำก็ไม่กระชับ บางทีถามและตอบไม่ตรงจุด บางทีก็เยิ่นเย้อเกินจำเป็น หรือบางทีก็พูดซ้ำของเก่า นอกจากนั้นเมื่อฝ่ายหนึ่งให้การมา ท้าวมาลีวราชยังจะต้องคิดแล้วคิดอีก (เป็นบทร้อง) เป็นเวลานานจึงจะถามต่อไป แม้กระทั่งคำพิพากษาก็ยืดยาววกวนจนอาจทำให้ไม่รู้เรื่อง ทั้ง ๆ ที่มีใจความอยู่เพียงว่าทศกัณฐ์ไปลักนางสีดามาจากสามี ถือเป็นความผิด ควรจะส่งนางกลับคืนไป อย่าไปอาลัยไยดีเพราะผู้หญิงอื่นยังมีอีกมาก แต่บรรยายเป็นกลอนยาวถึง 26 คำกลอน และบางตอนก็ไม่กระจ่างเช่น

ฝ่ายมึงลักเมียเข้าพรากผัว จะช่วยชั่วกระไรอ้ายบ้า
เมื่อเอ็งเล็ดลอดลักมา จะเห็นหน้าตามึงกลใด
มาตรแม้นถ้าพบเจ้าผัว โดยชั่วไม่ละเมียให้
เช่นนี้หรือนางตกกลางไพร จะพิพากษาให้มึงมา[1]

ส่วนบางตอนในฉบับกรุงธนบุรีก็รวบรัดเกินไปจนดูไม่ใคร่สมเหตุสมผล เช่นตอนที่หนุมานถูกมัดแล้วกลับไปเฝ้าพระพรต ฉบับกรุงธนบุรีดำเนินความว่า

ครั้นถึงจึ่งเฝ้าพระพรต กำสรดหาบอกความไม่
พระพรตเห็นต้องมัดไป ตัดด้วยพระขรรค์ชัยมิช้า[2]

---

[1] รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 89.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

ตอนนี้หนุมานไม่ได้เล่าเรื่องถวายพระพรตเลย เพียงแต่พระพรตถามว่า "มันอยู่หาไหนบอกมา" หนุมานก็ทูลว่า

หณุมานทูลบุ้ยปากไป มันอยู่ในไพรพฤกษา
นะแน่งนิ่มน้อยสุนทรา ข้าประมาณชันษาสิบปี
พระพรตก็ไปตามว่า หณุมานเหาะมากรุงศรี[1]

เป็นอันว่าพระพรตยังไม่รู้แน่นอนว่าเกิดอะไรขึ้น แต่ก็ไปตามดูในป่า ส่วนบทรัชกาลที่ 2 นั้น เมื่อหนุมานเข้าไปเฝ้าพระพรตพระสัตรุด ทั้งสององค์ "หลากจิตอัศจรรย์พันทวี"[2] ทั้งนี้เพราะเป็นเรื่องแปลกประหลาดอย่างยิ่งในการที่หนุมานซึ่งเคยเก่งกาจถูกมัดด้วยเชือกเส้นนิดเดียว พระพรตพระสัตรุดจึงถามถึงเรื่องราว หนุมานก็เล่าให้ฟัง แล้วพระพรตจึงได้พยายามตัดเชือก

บางตอนบทละครกรุงธนบุรีก็พูดแต่สั้น ๆ จนพาให้เข้าใจไขว้เขวได้ง่าย เช่น ตอนที่พระพรตพระสัตรุดถามหนุมานว่า พระรามให้ไปเฝ้าทำไม

สะเทือนเลื่อนลั่นบุรี อยุธยามีเหตุประการใด[3]

หนุมานตอบสั้น ๆ พาให้เข้าใจว่า เหตุที่เกิดเสียงดังเพราะพระรามปล่อยม้าอุปการดังนี้

หณุมานทูลแจ้งกิจจา เหตุสุธาสนั่นหวั่นไหว
พระเชษฐาให้เสี่ยงพาชีชัย จึงจะให้พระไปตามไพรี[4]

---

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

2 รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 757.

3 รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 8.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

การอาบน้ำชมเครื่องแต่งตัวของตัวละครก่อนที่จะออกเดินทางหรือก่อนที่จะทำกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นลักษณะแบบฉบับของละครใน แต่รายละเอียดในการพรรณนามักแตกต่างกัน บทละครรามเกียรติ์รัชกาลที่ 2 มักจะพรรณนาไปทีละอย่างตามลำดับที่ควรจะสวมใส่จริง กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการอาบน้ำ ทาแป้งหรือน้ำอบ สวมสนับเพลา ติดชายไหวชายแครง สวมเสื้อ คาดเข็มขัด ใส่สังวาล ทับทรวงและเครื่องประดับต่าง ๆ สวมมงกุฎแล้วจึงหยิบอาวุธ บทอาบน้ำชมเครื่องแต่งตัวของรัชกาลที่ 2 เป็นไปตามลำดับอย่างนี้แทบทุกบท ถ้าจะสับลำดับกันก็มีเพียงเล็กน้อย แต่บทพระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธนบุรีนั้นมักพรรณนาไปเรื่อย ๆ กล่าวถึงอะไรก่อนอะไรหลังก็ได้ หรือกลับไปกลับมาอย่างไรก็ได้ และมักเป็นเช่นนี้เสมอ ๆ เป็นต้นว่า กล่าวถึงทรงมงกุฎ สะพายศรก่อน แล้วประดับทับทรวง กรรเจียกจร พาหุรัด แล้วจึงติดชายไหวชายแครง สวมสนับเพลา เป็นต้น ลำดับของเครื่องประดับในบทรัชกาลที่ 2 มักบรรยายไปทีละส่วน เช่นบริเวณอก บริเวณเอว บริเวณแขน บริเวณศีรษะ แต่บทกรุงธนบุรี อาจจะพูดถึงบริเวณศีรษะก่อนแล้วมาที่เอว แล้วไปที่แขนกลับไปที่ศีรษะ มาที่แขน หน้าอก หู ฯลฯ การพรรณนาในทำนองนี้นอกจากจะไม่สมจริงแล้วยังขัดข้องในเรื่องการรำอีกด้วย เพราะแทนที่จะเคลื่อนตำแหน่งไปทีละส่วน ก็ต้องกลับไปกลับมา ทำให้รำลำบากและไม่งามเท่าที่ควร

การสร้างลักษณะนิสัยของตัวละครเป็นส่วนที่ขึ้นอยู่กับการดำเนินเรื่องมิใช่น้อย บทละครทั้งสองมีความแตกต่างกันในเรื่องนี้อยู่หลายตอน เป็นต้นว่า

ลักษณะของท้าวมาลีวราชในบทรัชกาลที่ 2 เป็นผู้ใหญ่ที่ตั้งมั่นอยู่ในธรรม น่าเคารพเลื่อมใส เมื่อเห็นนางสีดาซึ่งงามเหลือเกินก็เพียงแต่นึกในใจโดยไม่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ของตัวเองว่า

กูเกิดมาอายุถึงเพียงนี้ ไม่เห็นนางใดดีเหมือนสีดา
กระนี้หรือทศพักตร์มิรักใคร่ จนพงศ์พันธุ์บรรลัยเสียหนักหนา[1]

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 489.

แต่ในฉบับกรุงธนบุรี ดำเนินความจนท้าวมาลีวราชไม่นานับถือยำเกรงเท่าที่ควร เห็นได้จากตอนที่ท้าวมาลีวราชเห็นนางสีดา

เมื่อนั้น พระทรงจตุศีลยักษา
ครั้นเห็นนวลนางสีดา เสน่หาปลาบปลื้มหฤทัย
อั้นอัดกำหนัดในนาง พลางกำเริบราคร้อนพิสมัย
พิศเพ่งเล็งแลทรามวัย มิได้ที่จะขาดวางตา[1]

หลังจากนั้นก็พร่ำพรรณนาไปอีกยืดยาว จนในที่สุดรู้สึกละอายใจจึงได้ "ขืนข่มอารมณ์ปราศรัย"

นางสีดาในฉบับกรุงธนบุรี บางตอนค่อนข้างจะมีลักษณะเป็นชาวบ้าน เช่นตอนที่พระวิษณุกรรมจะมาเชิญไปให้การนั้น พอพระวิษณุกรรมมาถึงก็ตะโกนบอกนางสีดา นางสีดาดีใจมากและพูดว่า

ดีใจกูจะได้ไปเห็น เป็นไรก็เป็นไปข้างหน้า
จะตัดพ้อท่อถามเจรจา กูจะว่าให้อายแก่คน[2]

ในที่สุดก็ตะโกนกลับออกไปบอกพระวิษณุกรรม

คิดแล้วจึ่งร้องไปพลัน ข้าจะจรจันไปหา
จะได้กราบพระบาทพระอัยกา อย่าเข้ามาเร่งจรลี[3]

---

1 รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 79.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แต่บทรัชกาลที่ 2 นั้น นางสีดามีลักษณะเป็นนางกษัตริย์อย่างแท้จริง การใช้ถ้อยคำสุภาพราบเรียบทุกประการ คือเมื่อพระวิษณุกรรมมาถึงก็เข้าไปเฝ้าและทูลนางสีดา นางสีดาดีใจที่จะได้พบพระรามพระลักษมณ์

จะใครไปเคารพอภิวาท พระสามีธิราชเรืองศรี
ทั้งจะได้เห็นพระลักษมณ์ผู้ภักดี แต่จากพี่ไปประมาณนานครัน
คิดพลางทางมีบัญชา ชวนเทวีตรีชฎาสาวสวรรค์
....
ตรัสพลางย่างเยื้องจรลี ลงจากที่พลับพลาอาศัย[1]

ลักษณะประจำอีกอย่างหนึ่งของบทละครไทยก็คือ มีคำขึ้นต้นบทว่า "เมื่อนั้น" และ "บัดนั้น" ฉบับรัชกาลที่ 2 ใช้อย่างมีหลักเกณฑ์ตายตัวว่า "เมื่อนั้น" ใช้สำหรับตัวละครสำคัญที่เป็นกษัตริย์ เทวดาชั้นสูง หรือพญายักษ์ และใช้กับตัวละครอื่นที่เป็นตัวเอกเฉพาะตอน เช่น หนุมานตอนเข้าห้องนางวานรินทร์ ส่วน "บัดนั้น" ใช้ทั่ว ๆ ไปสำหรับตัวละครชั้นรองลงมา แต่บทละครกรุงธนบุรีไม่มีความแน่นอนในเรื่องนี้ จะใช้คำใดกับตัวละครตัวใดก็ได้ เช่น ใช้ว่า

บัดนั้น ทศเศียรสุริวงศ์ยักษี[1]
บัดนั้น พระอวตารผู้ชาญชัยศรี[2]
บัดนั้น นวลนางสีดามารศรี[3]

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 488.

[2] รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 63.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 75.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

หรือบทหนุมานตอนเข้าห้องนางวานรินทร์ ใช้ว่า "เมื่อนั้น" ก็มี "บัดนั้น" ก็มี ความสับสนกันดังนี้อาจจะเป็นความพลั้งเผลอ หรือความรู้เท่าไม่ถึงการของอาลักษณ์ก็ได้ และสิ่งนี้แม้จะไม่ใช่เรื่องสำคัญมากนักแต่ก็อาจมีผลต่อการแสดงได้บ้างเล็กน้อย เป็นต้นว่า ถ้าใช้ตามหลักเกณฑ์ของรัชกาลที่ 2 ตัวละครมีทางจะรู้ล่วงหน้าได้ว่าบทต่อไปเป็นบทของตัว แต่ถ้าใช้ปะปนกันอย่างฉบับกรุงธนบุรี ตัวละครไม่มีทางที่จะรู้ได้เลย

วิธีการแสดง

รามเกียรติ์กรุงธนบุรีมักจะดำเนินความติดต่อกันไปภายในยี่หน้าเดียว อย่างที่สมเด็จ ฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเรียกว่า "เพลงยาว" เช่น ตอนต้นบท เป็นบทของพระมงกุฎพระลบ ตอนกลางกลายเป็นบทของนางสีดา เป็นต้น ส่วนบทของรัชกาลที่ 2 มักจะจัดให้บทบาทของแต่ละครอยู่แยกเป็นตอน ๆ ไม่เกี่ยวกัน ทำให้ดูเข้าใจได้ง่ายกว่าจะแจ้งกว่าบทกรุงธนบุรี

ส่วนลักษณะที่ตรงข้ามกับที่กล่าวแล้วก็มี คือ ข้อความเรื่องเดียวกันที่น่าจะอยู่ติดต่อกันก็กลับแยกจากกันเสียเป็นคนละตอน และบางทียังมีเพลงหน้าพาทย์ 1 เพลง หรือ 2 เพลง เข้ามาคั่นในระหว่างกลางด้วย ทำให้ความคิดความเข้าใจหยุดชะงักและขาดเป็นห้วง ๆ ไม่สามารถติดตามได้ตลอดทีเดียว เช่นตัวอย่างดังนี้

ว่าพลางทางเผ่นขึ้นพาชี ขับขี่ควบเล่นในป่า

ฯ เชิดฉิ่ง เพลง ฯ

เล็มล่าหาผลพนาวา ได้มาก็สู่กันพลัน[1]

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

บทละครพระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธนบุรี มักจะไม่คำนึงถึงแบบแผนว่าการบรรจุเพลงหน้าพาทย์จะต้องทำเมื่อบทกลอนจบลงอย่างน้อยหนึ่งบท (2 คำกลอน) แต่ในบางครั้งบทกรุงธนบุรีบรรจุหน้าพาทย์ได้ไม่เลือก คืออาจจะดำเนินความไปได้ 1 หรือ 3 คำกลอนก็ได้ เช่น

มาจะกล่าวบทไป ถึงหฤมานอาสา
ซึ่งนำทับกับตามอนุชา ลาลอดสอดดูพาชี
จึงเห็นกุมารขี่ม้า โกรธาลัดเข้าพนาศรี
ฯ แพละน้อย ฯ
ก็เผ่นโผนจับกุมารตี กระบี่ต้องคันศรสลบไป[1]
ฯ เชิด โอด 4 คำ ฯ

ในฉบับกรุงธนบุรีมีการเจรจาแทรกอยู่เป็นตอน ๆ ทำนองเดียวกับบทรัชกาลที่ 2 แต่มีบ่อยครั้งกว่ากันมาก ใกล้เคียงไปทางละครนอก และที่น่าสังเกตคือจะมักมีข้อความกำกับไว้ด้วยว่า คำเจรจาตอนนั้น ๆ ควรจะมีเนื้อความเกี่ยวกับอะไร เช่น ในบทร้องมีข้อความว่า "ไกล่เกลี่ยกันเสียเถิดเป็นไร อย่าให้เคืองใจอัยกา"[2] ตอนท้ายบทร้องมีข้อความว่า เจรจาปลอบ หรือบทร้องว่า "ดื้อดึงชิงชันพาที สามศรีเถียงกันไปมา"[3] ตอนท้ายมีข้อความว่า เจรจากล่าวโทษกัน หรือบทร้องมีข้อความว่า "เจ้าว่าแต่ตามจริงไป"[4] ตอนท้ายบทร้องมีข้อความว่า เจรจาตามจริง เป็นต้น วิธีการอันนี้อาจจะดีสำหรับผู้แสดงก็ได้ เพราะจะได้รู้ว่าตัวเองควรจะเจรจาว่าอย่างไรบ้าง

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 73.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 85.

[4] เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

บทละครพระเจ้ากรุงธนบุรีบางครั้งทำให้ติดขัดในเรื่องท่ารำ เป็นต้นว่าใช้ข้อความที่มีความหมายซ้ำกันหลาย ๆ หน เช่น

นวลนางเศร้าสร้อยโศกี มารศรีวิโยคโศกศัลย์
นางแสนโศกาจาบัลย์ อัดอั้นอยู่ในม่านรูจี[1]

ข้อความแต่ละวรรคมีความหมายเหมือนกัน ยิ่งกว่านั้นคำในแต่ละวรรคยังซ้ำกันหลายคำ อีกตัวอย่างหนึ่งเช่น

สีดาก็เข้าในม่านทอง ปิดป้องกำบังผายผัน
อยู่ในม่านแก้วแพรวพรรณ ผายผันตามเทวจรลี[2]

การใช้ข้อความที่มีความหมายซ้ำกันเช่นนี้ทำให้เกิดความลำบากในการคิดท่ารำที่ไม่ให้เหมือนกันท่าเดียว บางตอนก็ติดขัดด้วยเรื่องตีความหมายไม่ออกชัดเจนเพราะข้อความไม่กระจ่าง เช่น

เมื่อนั้น พระทรงจตุศีลยักษา
สอดส่องดูคำสีดา ไม่ต้องในหาทศกรรฐ์
ผิดไปมิได้ไคลคลึง คำรามอ้างถึงสรวงสวรรค์
สมคำสีดาดวงจันทร์ เห็นมั่นคงทางพระรามา[3]

และโดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนที่พูดถึงการบำเพ็ญกรรมฐาน ซึ่งมีแต่คำศัพท์ ที่หาท่ารำได้ยาก ตอนดังกล่าวนี้เป็นบทที่กำหนดให้ร้องช้า และมีความยาวถึง 30 คำกลอน ตัวอย่างเช่น

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

พระมุนีจึงว่าเวรกรรม มันทำท่านท้าวยักษี
อันจะแก้ไขไปให้ดี ต่อกิจพิธีว่องไว
จึ่งจะสิ้นทิลสาปหยาบหยาม พยายามอนุโลมลามไหม้
ล้างลนอกุศลฤลจัย เข้าไปในเชาวิญญาณ[1]

การใช้เพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์มีทั้งที่เป็นไปในแบบแผนเดียวกันกับฉบับรัชกาลที่ 2 และที่ต่างกันออกไป ที่เหมือนกันเช่น ใช้เพลงร่ายสำหรับการดำเนินเรื่อง ใช้ลงสรงโทนสำหรับการอาบน้ำ ใช้เพลงยานีกับบทจัดทัพหรือบทที่เกี่ยวกับพระอินทร์และเทวดาต่าง ๆ ใช้เพลงโอ้ปี่ โอ้ร่ายกับบทครำครวญต่าง ๆ ใช้หน้าพาทย์กราวประกอบการเดินทัพ ใช้หน้าพาทย์โอดประกอบกิริยาร้องไห้ หรือตายหรือสลบ ใช้หน้าพาทย์ตระประกอบการเนรมิต หรือเสกเป่า หรือสิ่งอัศจรรย์ เป็นต้น

ส่วนเพลงที่ใช้แตกต่างกันก็มีไม่น้อย เช่นเพลงกลมซึ่งในบทรัชกาลที่ 2 มักใช้กับเทวดาที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่ในฉบับกรุงธนใช้สำหรับหนุมานเดินทางหลายครั้ง หรือเพลงคุกพาทย์ในบทรัชกาลที่ 2 มักใช้ในกรณีที่ต้องการแผลงอิทธิฤทธิ์ เช่นหนุมานหาวเป็นดาวเดือนตะวัน ส่วนในการโลมนางจะใช้หน้าพาทย์กลอมหรือโลมหรือตระต่อในตอนท้ายของบทนั้น ในฉบับพระเจ้ากรุงธนบุรี ใช้คุกพาทย์จะประกอบการเล้าโลมด้วย เช่น

ต้องสาปเหตุผลกลใด จูบให้เร่งว่าเนื้อความมา[2]
ฯ คุกพาทย์ 4 คำ ฯ
....

---

[1] รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 128.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 43.

ดูแรงแข็งขืนหรือไร ทัดฟันกันไปเป็นโกลา[1]

ฯ คุกพาทย์

ปรกติในการจัดทัพของบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มักจะใช้เพลงประถมสำหรับตัวนายทัพออกมารายรำ ในบทกรุงธนบุรีบางทีก็จัดทัพโดยไม่ใช้เพลงประถมเลยก็มี แต่ส่วนใหญ่มักใช้เพลงเชิดคู่กับประถม เป็นเพลงเชิดประถม และไม่ได้ใช้เฉพาะการจัดทัพอย่างเดียวเหมือนกับบทรัชกาลที่ 2 แต่ใช้ในกรณีอื่นอีกหลายครั้ง เช่นประกอบการเดินทาง คล้าย ๆ กับเพลงเชิด

ในการสู้รบ บทรัชกาลที่ 2 มักใช้เพลงเชิด สลับกับบทร้อง ซึ่งมีความยาวตั้งแต่ 2 ถึง 6 คำกลอน และเพลงเชิดที่บรรเลงจะปรากฏไม่เกิน 3 ครั้งในการรบคราวหนึ่งซึ่งติดต่อกัน แต่บทของกรุงธนใช้เพลงเชิดสลับกับบทร้อง ซึ่งมีความยาว 1-2 คำกลอน ติดต่อกัน 10-20 ครั้ง อย่างที่เรียกว่า "เชิดแล้วเชิดอีก" การบรรเลงเพลงเชิดติดกันเป็นสิบ ๆ ครั้งเช่นนี้ทำให้เรื่องเยิ่นเย้อเกินไป และน่าเบื่อ

ส่วนเพลงที่มีในบทกรุงธนบุรี แต่ไม่ใช้ในบทรัชกาลที่ 2 เลยก็มี เช่น เพลงร้องยิกิ่น มโหหราโอด ฯลฯ เพลงหน้าพาทย์เช่นรอบก้อย แพละน้อย ปรายข้าวตอก ระบำเทศ เป็นต้น

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

ความมีชีวิตชีวา

การดำเนินเรื่องให้มีชีวิตชีวามีส่วนช่วยให้ละครนั้นน่าสนใจกว่าอีกเรื่องหนึ่งได้ หรืออาจจะมีความน่าสนใจไปคนละแนวก็ได้

ตอนพระมงกุฎนั้น บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 แสดงให้เห็นความมีชีวิตชีวาอย่างเด็ก ๆ อยู่เสมอ ขณะที่ฉบับกรุงธนไม่สนใจเรื่องนี้เลย ดังจะยกตัวอย่างมาเปรียบเทียบกันดังนี้

ตอนพระมงกุฎพระลบรบเร้าจะไปป่า บทรัชกาลที่ 2 แสดงให้เห็นความเป็นเด็กอยู่มาก คือสองกุมารบอกวาอยากจะไปลองศรที่ได้มาใหม่อีก เมื่อไม่ได้ดังใจก็ร้องไห้

แม้นได้ไปเล่นเหมือนเช่นนั้น จะชวนกันยิงอีกให้หนักหนา
ว่าพลางกลั้งเกลือกเสือกไปมา โศกาอื้ออึงคะนึงไป[1]

บทกรุงธนบุรี สองกุมารเพียงแต่อ้างว่า ถ้าไม่ได้ไปป่าพระฤาษีก็จะอดผลไม้ และอ้อนวอนว่า

พระแม่จงให้จรจรรย์ กันแสงที่จะไปพนาวา[2]

ในที่สุด 2 กุมารก็ได้รับอนุญาตให้ไปเที่ยวป่า บทรัชกาลที่ 2 สองกุมารแสดงความดีใจอย่างเด็ก ๆ

เมื่อนั้น สองกุมารชื่นชมหฤหรรษ์
ยินดีที่จะได้ไปอรัญ สำรวลสรวลสันต์ทั้งน้ำตา"[3]

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 749.

[2] รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 13.

[3] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 750.

บทกรุงธนบุรี พอได้รับอนุญาตจากพระมารดา สองกุมารก็ไป

ฝ่ายสองพี่น้องอำลา คว้าได้ธนูผายผัน[1]

ตอนจะขี่ม้า ในบทรัชกาลที่ 2 มีบทสองกุมารแย่งกันขี่ม้าตามประสาเด็ก

ชักม้าลดเลี้ยวเที่ยวเล่น ขับขี่ไม่เป็นเต้นสามขา
พระลบรบจะขี่ด้วยพี่ยา วิ่งตามมิ่งม้าอาชาไป[2]

ส่วนบทกรุงธนบุรี มีสั้น ๆ เพียงวรรคเดียวว่า

ขึ้นพาชีชัยไปมา[3]

อีกตอนหนึ่งที่บทรัชกาลที่ 2 แสดงความมีชีวิตชีวาได้ดีกว่าบทกรุงธนบุรีคือ ตอนหนุมานถูกพระมงกุฎจับมัดนั้น บทรัชกาลที่ 2 แสดงให้เห็นความอายของหนุมานอย่างเหลือล้น ทั้งนี้เพราะหนุมานเคยเป็นคนเก่งมาตลอดเรื่องไม่เคยแพ้ใคร แต่กลับมาถูกเด็กตัวเล็กนิดเดียวจับมัดด้วยเชือก ผู้ที่หนุมานจะอายคือผู้คน "ให้อดสูผู้คนเป็นหนักหนา" ไม่ใช่อายเทวดาอย่างในบทกรุงธนบุรี ความอายของหนุมานมีมากเหลือเกินขนาดที่ต้อง "ลุกลมกมหน้าลงโศกี" ซ้ำยังมาถูกพระพรตพูดจี้จุดออนอีกว่า "เสียแรงที่เลื่องชื่อลือชา ทำให้ขายบาทาพระนารายณ์"[4]

---

[1] รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 2.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 753.

[3] รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 14.

[4] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 757.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมื่อพระพรตพระสัตรุดไม่สามารถตัดเชือกให้ได้ หนุมานต้องไปเฝ้าพระรามผู้ซึ่งเคยไว้เนื้อเชื่อใจและเคยสรรเสริญหนุมานมาก่อน จึงแทบจะไม่อยากไปเฝ้า ถึงกับคร่ำครวญรำพันอย่างมากมาย

บัดนั้น หนุมานเศร้าสร้อยละห้อยจิต
อัปยศอดสูสุดคิด ดังชีวิตจะม้วยมรณา
อนิจจาตรานี้ตัวกู สุดรู้ซ้ำร้ายขายหน้า
จะเหาะไปก็อายแก่เทวา จะเดินทางพสุธาก็อายคน[1]

ซ้ำร้ายเมื่อไปเฝ้าพระรามยังถูกกริ้วอีก หนุมานแทบจะไม่อยากมีชีวิตรอดอยู่ที่เดียว

ส่วนบทกรุงธนบุรีไม่ค่อยแสดงว่าหนุมานอายมากนัก มีอยู่ตอนเดียวว่า "เวทนาน่าอายเทวัญ" พอไปถึงพระพรตยังไม่ทันจะพูดกัน พระพรตก็ตัดเชือกให้ เมื่อไม่สำเร็จก็แยกกันไปคนละทาง คือพระพรตไปในป่า ส่วนหนุมานก็เข้าลงกา

ตอนท้าวมาลีวราชว่าความเป็นอีกตอนหนึ่งที่บทรัชกาลที่ 2 แสดงอารมณ์ของตัวละครได้ใกล้เคียงความเป็นจริงมากกว่าบทกรุงธนบุรี ตอนที่นางสีดารู้ว่าจะได้มาเฝ้าท้าวมาลีวราชนั้นคิดอยู่ว่าต่อไปนี้จะพ้นภัย และจะได้พบหน้าพระรามด้วย จึงดีใจมาก "ทรามวัยสมถวิลยินดี"[2] บทกรุงธนบุรีก็ดีใจเช่นกัน "เกษมสันต์ราชหฤทัย"[3]

แต่ตอนที่นางสีดาได้ยินคำพิพากษาว่าให้พระวิษณุกรรมพานางกลับไปอยู่ที่สวนตามเดิม บทรัชกาลที่ 2 แสดงให้เห็นอารมณ์ของคนจริง ๆ ที่ต้องประสบกับความผิดหวังอย่างไม่น่าเชื่อหลังจากที่ตั้งความหวังไว้ในทางตรงกันข้าม

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 758.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 488.

[3] รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 77.

เมื่อนั้น นวลนางสีดามารศรี
จะกลับไปไกลองค์พระสามี ดังเทวีจะวินาศขาดใจ
อุตส่าห์ฝืนอารมณ์บังคมลา องค์พระอัยกาอัชฌาสัย
กมกราบพระจักรกฤษณ์ฤทธิไกร รับไหว้อนุชาแล้วจาบัลย์[1]

ส่วนบทกรุงธนบุรี นางสีดาไม่แสดงความเดือดร้อนเลย

ฝ่ายวิษณุกรรม์รับพาที สีดากราบลงสามท่า
ไว้ทั้งท้าวผู้ภัสดา ก็ลีลามายังอุทยาน[2]

อย่างไรก็ตามบทละครรามเกียรติ์ฉบับกรุงธนบุรีบางตอนก็แทรกอารมณ์ขันซึ่งเพิ่มความมีชีวิตชีวาให้ได้บ้างสำหรับการแสดงละคร ซึ่งไม่มีในบทรัชกาลที่ 2 เช่นตอนทศกัณฐ์คิดจะฆ่าเหล่าเทวดา ได้พูดกับนางมณโฑว่า

ไม่ยากลำบากที่ปราบ ราบรื่นมิพักไปเข่นฆ่า
พี่ไม่ให้ม้วยแต่นางฟ้า จะพามาไว้ชานี[3]

และอีกตอนหนึ่งที่ท้าวมาลีวราชเกลี้ยกล่อมให้ทศกัณฐ์คืนนางสีดาว่า อย่าผูกพันอาลัยนางสีดา เพราะ

---

1 รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 494.

2 รามเกียรติ์สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี, หน้า 92.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 99.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หนึ่งนวลนางราชอสุรี ดิบดีดั่งดวงแขไข
ประโลมเลิศละลานฤทัย อำไพยศยิ่งกัญญา
ว่านี้แต่ที่เยา ๆ ยังอี่เผ่ามนโทกนิษฐา
เป็นยิ่งยอดเอกอิศรา รจนาล้วนเลห์ระเริงใจ[1]

ฯลฯ

5.3 เปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1[2]

บทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 นี้ เป็นเรื่องราม-เกียรติ์ที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่ไทยเรามีอยู่ เนื้อเรื่องเริ่มตั้งแต่หิรันต์ยักษ์ม้วนแผ่นดิน จนกระทั่งพระรามกลับไปครองเมืองครั้งที่ 2 และตัวละครอื่น ๆ แยกย้ายกันกลับบ้านเมืองของตน เนื้อความทุกตอนยังอยู่ครบบริบูรณ์ดีทุกประการ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้กวีปากดีในราชสำนักช่วยกันแต่งขึ้น โดยที่พระองค์เองทรงเป็นประธาน ดังปรากฏในรายตอนต้นของเรื่องว่า "ภูธรดำริดำรัส จัดจองทำนองนุก ไตรดายุคนิทาน ตำนานเนื่องเรื่องรามเกียรติ์ เบียนบรปักษ์ยักษ์พินาศ ด้วยพระราชโวหาร"[3] ทั้งนี้มีพระราชประสงค์จะรวบรวมเรื่องรามเกียรติ์ที่เล่ากันอยู่ให้เป็นต้นฉบับถาวรและสมบูรณ์สำหรับพระนคร ในตอนท้ายของบทละครมีข้อความว่า

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

[2] พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, รามเกียรติ์ (2 เล่ม; พระนคร : ศิลปาบรรณาคาร, 2510), ต่อไปนี้จะอ้างถึงในเชิงอรรถว่า รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1.

[3] เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 3.

อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ทรงเพียรตามเรื่องนิยายไสย
ใช่จะเป็นแก่นสารสิ่งใด ตั้งพระทัยสมโภชบูชา[1]

นอกจากนั้นยังมีโคลงท้ายเรื่องรามเกียรติ์อีก 2 บท กล่าวถึงผู้แต่ง เวลาที่แต่ง และวัตถุประสงค์ที่แต่งไว้พอสังเขปดังนี้

จบ เรื่องราเมศล้าง อสุรพงศ์
บ พิตรธรรมิกทรง แต่งไว้
ริ รำพรำประสงค์ สมโภช พระนา
บูรณ์ บำเรอรมย์ให้ อ่านร้องรำเกษม
เดือนอ้ายสองค่ำขึ้น จันทรวาร
บพิตรผู้ทรงญาณ ยิ่งหล้า
แรกรินิพนธ์สาร รามราพณ์ นี้แฮ
ศักราชพันร้อยห้า สิบเก้าปีมะเส็ง[2]

ในโคลงดังกล่าวบอกเวลาที่แต่งไว้ชัดเจนว่า ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อวันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้นสองค่ำ ปีมะเส็ง จุลศักราช 1159 ตรงกับพุทธศักราช 2340 ซึ่งเป็นปีที่ 15 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ในบาทสุดท้ายของโคลงบทแรกบอกไว้ว่า พระราชนิพนธ์ขึ้นสำหรับให้อ่าน ร้อง และรำ อย่างหนึ่งอย่างใดก็ได้ ซึ่งก็เป็นไปตามพระราชปรารภนั้นเรื่อยมาแม้จนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังได้ใช้พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นหลักในการแต่งบทขึ้นใหม่สำหรับเล่นละคร เป็นส่วนใหญ่ แต่เข้าใจว่าที่ใช้พระราชนิพนธ์สำนวนนี้แท้ ๆ มาเป็นบทสำหรับแสดงละครมีน้อยมาก ดังที่พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลาภพฤฒิยากรทรงมีพระวินิจฉัยไว้ว่า

---

[1] เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 1608.

[2] เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 1609.

แม้ว่าลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ขึ้นนี้จะได้อนุโลมตามแบบอย่างแห่งบทละครรำก็ดี วิธีที่ทรงดำเนินเนื้อเรื่องทำให้เรานึกว่ามิได้มีพระราชประสงค์จะให้ใช้เป็นบทสำหรับเล่นละครตลอดไป เพราะเรื่องยืดยาวเหลือที่จะเล่นดังนั้นได้จนตลอด การนำเรื่องรามเกียรติ์ออกเล่นให้มหาชนดูนั้นโดยเฉพาะในสมัยก่อน ๆ มิได้ใช้วิธีร้องบทให้ละครรำ หากใช้วิธี "พากย์" ให้คนเต้น คนเต้นนั้นก็เป็นผู้ชายไม่ใช่ผู้หญิงอย่างละครรำ จึงน่านึกว่า พระราชประสงค์ที่ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นในรูปละครรำจนตลอดนี้คงจะเป็นไปในทางให้มีเรื่องอันบริบูรณ์สำหรับเก็บไว้เป็นตำรับ หากจะนำตอนใดออกเล่นบ้างก็ได้ หากผู้ใดชอบใจที่จะอ่าน ก็จะมีเรื่องอันบริบูรณ์แต่ต้นจนจบไว้อ่านได้ดังนี้[1]

เนื่องจากพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 นี้ เป็นบทละครในเรื่องรามเกียรติ์ฉบับสมบูรณ์ที่สุดจึงได้นำไปเปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์ตอนพิราพพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ไว้พอสังเขปด้วยในตอนท้ายของหัวข้อนี้

<u>การดำเนินเรื่อง</u>

บทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ดำเนินเค้าโครงเรื่องตามพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นส่วนใหญ่ ข้อความที่เป็นเนื้อหาของเรื่องแต่งขึ้นเป็นสำนวนใหม่เกือบทั้งหมด ที่ใช้ข้อความเดิมโดยแก้ไขถ้อยคำบางเล็กน้อยนั้นมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก เช่นตัวอย่างตอนนางสีดารำลาพระลักษมณ์

---

[1] พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, <u>เรื่องพระราม</u> (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514), (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานนิทรรศการพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ ณ หอสมุดแห่งชาติ วันที่ 20-28 กันยายน 2514), หน้า 52-3.

บทรัชกาลที่ 1 : วันนี้ตัวพี่จะลาแล้ว น้องแก้วแสนสุดเสน่หา
เคยยากเย็นเข็ญใจด้วยกันมา จะไม่ได้เห็นหน้าสืบไป
โทษที่ผิดพลั้งแต่เพียงนี้ ใช่ที่จะถึงตายก็หาไม่
มาตรแม้นชั่วช้าประการใด ย่อมแจ้งแก่ใจพระน้องรัก[1]

บทรัชกาลที่ 2 : วันนี้พี่จะลาเจ้าแล้ว น้องแก้วผู้ยอดเสนหา
เคยเป็นเพื่อนทุกข์ยากลำบากมา จะไม่ได้เห็นหน้ากันสืบไป /
โทษพี่นี้ผิดแต่นิดหนึ่ง จะควรถึงมรณาก็หาไม่
แม้นชั่วช้าสามานย์ประการใด ก็ย่อมรู้อยู่แก่ใจน้องรัก[2]

ที่เหมือนกันที่เดียวแทบจะหาไม่ได้ มีที่เห็นได้ชัดเจนอยู่เพียงตอนเดียว คือตอนศึกกุมภกรรณครั้งที่สอง[3]

บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ได้ตัดทอนโครงเรื่องในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ตอนที่ไม่สำคัญออกทั้งตอน เพื่อให้เรื่องสั้นเข้า หรือเพื่อไม่ให้ซ้ำซากจนเกินไป ได้แก่ตอนดังต่อไปนี้

1. หลังจากที่ทศกัณฐ์ให้สุกระสารไปสืบข่าวเรื่องพระรามแล้ว ทศกัณฐ์ได้แปลงเป็นฤาษีกาลสิทธโคดม มายุยงให้พวกพระรามผิดใจกัน บทรัชกาลที่ 2 ตัดตอนนี้ออกไป

2. ศึกอินทรชิตครั้งแรก

3. การชุบศรนาคบาศ

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 1227.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 711-2.

[3] ดูใน รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 1277-9 ; รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 233-5.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. ศึกวิรุญมุข ซึ่งเป็นศึกชิงตาทัพระหว่างที่อินทรชิตไปชุบศรนาคบาศ และมาช่วยรบพร้อมอินทรชิตในศึกนาคบาศ

5. ศึกกำปั่นซึ่งเป็นศึกชิงตาทัพระหว่างอินทรชิตชุบศรพรหมาสตร์ และระหว่างนี้พิเภกพาพลลิงไปหาผลไม้ที่อื่นกินเพราะอดอยากกันมาก บทรัชกาลที่ 2 ไม่กล่าวถึงเลย

6. ศึกสัตลุงและตรีเมฆ หลังจากที่ทศกัณฐ์เสียพิธีอุโมงค์ ทั้งนี้เพราะลักษณะการรบครั้งนี้คล้ายคลึงกับศึกสัทธาสูรและวิรุญจำบังมาก เมื่อเห็นว่าไม่จำเป็นก็ตัดออก

7. ศึกทัพนาสูร หลังจากที่พระลักษมณ์ถูกหอกกบิลพัท เพราะในตอนนี้ทัพนาสูรจะต้องเนรมิตกายให้ใหญ่ จมลงไปใต้ดิน แล้วอ้าปากกินพวกลิงที่เดินเข้าไป เป็นการแสดงที่ลำบาก จึงตัดทิ้งไป

8. ศึกท้าวอัศกรรณมารา หลังจากที่พระรามได้ลงกาแล้ว บทรัชกาลที่ 2 ตัดออก เพราะในตอนนี้ทุกครั้งที่อัศกรรณมาราถูกฟันหรือถูกยิง ตัวจะขาดเป็นสองท่อน แล้วฟื้นขึ้นมาใหม่เป็นจำนวนทวีคูณ จึงแสดงได้ลำบาก

9. บทรัชกาลที่ 2 ตอนต้นจบลงเพียงงานอภิเษกพระรามเท่านั้น เหตุการณ์หลังจากนั้นไม่มี จนกระทั่งไปเริ่มตอนใหม่คือตอนพระรามคลั่งฆ่าสีดา เรื่องระหว่างนี้จึงตัดออกหมด ได้แก่ศึกท้าวมหาบาล พระยาอนุชิตบวช ไพนาสุริวงศ์ครองกรุงลงกา ศึกท้าวจักรวรรดิ สุริยาภพ บรรลัยจักร ศึกท้าวไวยตาล และเรื่องรามสูรเมขลา

10. ตอนพระรามครองเมือง เมื่อพระมงกุฎพระลบเข้าไปอยู่กับพระรามได้พักหนึ่งก็ออกไปเยี่ยมนางสีดาเพราะคิดถึง พระรามให้ไปอ้อนวอนนางสีดาให้เข้ามาอยู่ในวังด้วยกัน บทรัชกาลที่ 2 ตัดออก

11. หลังจากที่นางสีดาแทรกแผ่นดินหนีไปบาดาลแล้ว พระรามต้องออกเดินป่าสะเดาะเคราะห์ 12 เดือน ระหว่างนี้ได้ไปพบและสู้รบกับ ตรีปักกัน ท้าวกุเวร กุมภัณฑ์นุราช พระยาวายุภักษ์ และท้าวอุณาราช พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตัดตอนเหล่านี้ออกหมด ข้ามไปถึงตอนพระอิศวรให้พระรามกับนางสีดาคืนดีกัน ทั้งนี้เพราะการที่ให้พระรามเดินป่า

เป็นเพียงการทำโทษให้พระรามรู้สึกว่าทรมานและยากลำบาก ทั้งยังเป็นการแสดงให้รู้สึกว่าเวลาผ่านไปพอสมควร แต่สิ่งเหล่านี้ไม่มีความสำคัญหรือความจำเป็นสำหรับโครงเรื่องตอนใด ๆ เลย แม้แต่ในเรื่องการเสริมอานุภาพของพระราม

นอกจากโครงเรื่องที่ตัดออกดังกล่าวนี้แล้ว เนื้อเรื่องบางตอนในส่วนละเอียดยังตัดออกหรือเปลี่ยนแปลงไปบ้างอีกหลายแห่ง ส่วนมากเพื่อให้การดำเนินเรื่องกระชับขึ้น ไม่ชักช้ายืดยาด หรือเพราะเหตุผลอื่นบ้าง ดังตัวอย่างที่ยกมาเป็นตอน ๆ ตามลำดับเนื้อเรื่องดังต่อไปนี้

ตอนสีดาผูกคอตาย บทรัชกาลที่ 1 ดำเนินเรื่องไม่รัดกุม ซึ่งคนส่วนมากก็มักกล่าวถึงตอนนี้เสมอ ๆ กล่าวคือ ในฉบับรัชกาลที่ 1 มีบทว่า "อรไทก็โจนลงมา"[1] แล้วมีเพลงเชิดฉิ่ง นางสีดาจะทิ้งตัวลงมาจริง ๆ ในตอนท้ายของเพลงเชิดฉิ่งนี้ หลังจากนั้นเป็นบทที่หนุมานตกใจซึ่งจะต้องรำใช้บทอีก 4 คำกลอน ว่า

บัดนั้น วายุบุตรวุฒิไกรใจกล้า
ครั้นเห็นองค์อัครกัลยา ผูกศอโจนมาก็ตกใจ/
ตัวสั่นเพียงสิ้นชีวิต รอนจิตดั่งหนึ่งเพลิงไหม้
โลดโผนโจนตรงลงไป ด้วยกำลังว่องไวทันที[2]

แล้วหนุมานรำเพลงเชิดอีกทั้งเพลง จึงถึงบทว่า

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 920.

[2] เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 920-21.

ครั้นถึงจึงแก้ภูษาทรง ที่ผูกศอองค์พระลักษมี
หย่อนลงยังพื้นปัถพี ขุนกระบี่ก็โจนลงมา[1]

บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 แก้ไขเสียใหม่ให้เหมาะสมขึ้น ซึ่งทำให้ไม่ลำบากหรือขัดเขินต่อการแสดง และทำให้ไม่เหลือเชื่อสำหรับคนดูด้วย คือ ระหว่างที่นางสีดารำพันว่าจะตายนั้น หนุมานได้มาคอยฟังอยู่จึงเตรียมตัวไว้พร้อมแล้ว พอนางสีดาผูกคอโจนลงมา "แล้วทอดองค์ลงไปจะให้ตาย"[2] หนุมานก็เข้าไปแก้ในทันที ระหว่างที่เป็นเพลงโอด เพราะบทของหนุมานที่ตามมาหมายถึงแก้ได้เสร็จเรียบร้อยไปแล้วว่า

บัดนั้น วายุบุตรแก้ได้ดังใจหมาย[3]

ตอนที่หนุมานเผาลงกาแล้ว กลับไปยังกองทัพที่คอยอยู่ ในบทรัชกาลที่ 1 ว่า หลังจากที่หนุมานเล่าเรื่องราวให้องคต ชมพูพานฟังแล้วก็นอนหลับไปทั้งกองทัพ แล้วเปลี่ยนฉากกล่าวถึงการเนรมิตลงกาจนทศกัณฐ์เข้าบรรทม ก็กลับไปกล่าวถึงพวกลิงออกเดินทางแล้วเปลี่ยนฉากอีก เป็นตอนที่พระรามนึกถึงสามวานรที่ใช้ไปถวายแหวน หลังจากที่ครำครวญถึงสีดาแล้วพระรามก็หลับไป รุ่งเช้าพระรามตื่นบรรทมก็ลงมาสรงน้ำหนุมานจึงไปถึงและได้เข้าเฝ้า ส่วนบทรัชกาลที่ 2 เปลี่ยนแปลงการดำเนินเรื่องเล็กน้อยทำให้การแสดงสะดวกขึ้น ไม่วนไปวนมา กล่าวคือ เมื่อหนุมานกลับไปพบองคตชมพูพานแล้ว ก็พากันออกเดินทางทันที ระหว่างนี้กล่าวถึงการเนรมิตเมืองลงกาและพิธีสมโภช เมื่อเปลี่ยนฉากอีกครั้งหนึ่งก็เป็นฉากพระรามบรรทมตื่นพอดีและลงสรง หนุมานจึงเข้าเฝ้า

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

---

[1] เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 921.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 42.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ตอนจับเบญกาย บทรัชกาลที่ 1 พระรามให้สุครีพไปถามดู นางเบญกายบอกว่าแปลงกายมาสืบข่าวบิดา สุครีพเชื่อสนิทเพราะเห็นว่าเป็นลูกพิเภก เมื่อมาทูลพระราม พระรามไม่เชื่อและกริ้วโกรธสุครีพอย่างรุนแรง สุครีพอับอายและเกรงกลัวมาก ต้องกลับไปซักถามและทรมานอีกครั้งหนึ่งจึงได้ความจริง บทรัชกาลที่ 2 ย่นย่อลงเสียบ้าง คือเมื่อเบญกายพูดเท็จในครั้งแรกแล้ว สุครีพไม่เชื่อและซักถามจนสารภาพได้ในตอนนั้นเอง จึงได้มาทูลพระราม ทำให้เรื่องกระชับเข้า

ตอนพระรามจะตั้งพลับพลา ในบทรัชกาลที่ 1 พระรามให้ประคนธรรพไปสำรวจที่ทางสำหรับจะตั้งพลับพลา ประคนธรรพกลับมาบอกว่าพบป่าแห่งหนึ่งเป็นที่เหมาะ พระรามถามพิเภกดูรู้ว่าบริเวณดังกล่าวไม่เคยมีป่ามาก่อน พระรามจึงให้ประคนธรรพพาหนุมานไปดูอีกที หนุมานพบภาณุราช หลังจากหนุมานฆ่าภาณุราชแล้ว พระรามก็ไล่ประคนธรรพจากกองทัพ พระรามจึงถามพิเภกถึงสถานที่ตั้งทัพ แล้วสั่งให้หนุมานไปปราบยักษ์กุมภาสูร และพลยักษ์ที่เฝ้ารักษาอยู่ที่นั้นด้วย บทรัชกาลที่ 2 ตัดเรื่องประคนธรรพและเรื่องรบกุมภาสูรออก พระรามสั่งให้หนุมานไปสำรวจที่ทางตั้งแต่แรก หนุมานได้ปราบภาณุราชและเป็นคนเลือกที่แล้วจึงกลับมาทูลพระราม ทำให้เรื่องกระชับเข้า

ตอนไมยราพจะออกมาช่วยทศกัณฐ์รบ บทรัชกาลที่ 1 ไมยราพเข้าไปถามพระชนนี พระชนนีห้ามปราม ไมยราพโกรธและไม่เชื่อฟัง บทรัชกาลที่ 2 ตัดเรื่องทูลถามพระชนนีออก พอรู้ข่าวศึกไมยราพก็เตรียมยกทัพทันที

ตอนกุมภกรรณทดน้ำ บทรัชกาลที่ 1 หนุมานเหาะไปถึงแต่หากุมภกรรณไม่พบ ต้องแปลงตัวเป็นผู้หญิงไปหลอกถามจากนางกำนัลอยู่นานพอควร ส่วนบทรัชกาลที่ 2 พอหนุมานไปถึงก็มองเห็นกุมภกรรณนอนขวางน้ำอยู่แล้ว ทั้ง 4 ตอนนี้เห็นได้ว่าบทรัชกาลที่ 1 พยายามรวบรัดการดำเนินเรื่องให้กระชับเข้า ให้เหลือแต่เพียงใจความสำคัญของตอนนั้น ๆ ที่จะต้องแสดงอยู่แล้ว เช่น ถึงอย่างไรหนุมานก็ต้องเป็นคนรบกับภาณุราชจึงให้เป็นผู้ออกไปเลือกสถานที่เสียแต่แรก ถึงอย่างไรไมยราพก็ต้องเดินทางมาช่วยทศกัณฐ์ ไม่ว่าจะถามพระชนนีหรือไม่ เป็นต้น

สหัสเดชะมีนิสัยเจ้าชู้คล้ายทศกัณฐ์แต่มากกว่า ในบทรัชกาลที่ 1 ไม่ว่าจะไปที่ใด ต้องมีสนมกำนัลแวดล้อมอยู่เสมอ แม้แต่ในเวลาออกรบ ก็ต้องจัดนางงามออกไปด้วยถึง 500 คน มีบทตอนหนึ่งว่า

บัดนั้น ฝูงนางอสุรีน้อยใหญ่
เห็นกระบี่ไล่มาก็ตกใจ นางในวิ่งปะทะปะกัน
ร้องกรีดหวีดหวาดอลหม่าน ล้มลุกคลุกคลานตัวสั่น[1]

การที่มีผู้หญิงมาวิ่งวุ่นในสนามรบเป็นเรื่องที่ผิดโอกาสอยู่แล้ว และยังทำให้ดูเกะกะเวทีซึ่งแน่นขนัดไปด้วยทัพยักษ์ทัพลิงโดยไม่จำเป็น บทรัชกาลที่ 2 จึงตัดออกเสีย

ตอนนางสีดายอมให้พระมงกุฎพระลบไปอยู่กับพระราม บทรัชกาลที่ 1 ดำเนินความเยิ่นเย้อเกินไปมาก มีบทรำพันระหว่างนางสีดาและสองกุมาร สองกุมารลาพระฤาษี พระรามลานางสีดา พระฤาษีฝากสองกุมาร พระรามปากนางสีดา สองกุมารโต้ตอบกับพระ-พรตพระสัตรุด และกับพระยาอนุชิต แต่ละบทล้วนแต่ยืดยาว แล้วจึงเดินทางเข้าอยุธยา บทรัชกาลที่ 2 ดำเนินความสั้นมาก แต่ก็ไม่ทำให้เสียอารมณ์มากนัก คือเมื่อสองกุมารรู้ว่าจะต้องไปจากนางสีดาก็ร้องไห้ พระรามเรียกไปลาพระฤาษี แล้วพระรามลานางสีดารวมอยู่ในย่อหน้าเดียวกันหมดเพียงสั้น ๆ แล้วก็ออกเดินทาง การย่นย่อเนื้อความตอนนี้เป็นผลดี เพราะหลังจากพระมงกุฎถูกจับแล้วเป็นต้นมาส่วนใหญ่เป็นบทเจรจาโต้ตอบกันมากกว่าจะมีการเคลื่อนไหว

การดำเนินความที่เป็นบทพรรณนา ส่วนมากบทรัชกาลที่ 1 มักจะยืดยาวและปรากฏบ่อยครั้ง บทรัชกาลที่ 2 ตัดออกไปหลายตอน เป็นต้นว่า บทรำพันครำครวญต่าง ๆ เช่น พระรามครวญถึงสีดา อินทรชิตรำพันกับลูกเมียก่อนจะตาย กุมภกรรณสั่งสอนพิเภก ทศกัณฐ์สั่งเมืองลาตาย ฯลฯ ตอนใดที่เป็นประวัติหรือเท้าความหรือเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นแล้ว บทรัช-กาลที่ 1 มักเล่าละเอียด ส่วนบทรัชกาลที่ 2 ถ้าไม่ตัดออกเสียเลย ก็มักตัดทอนให้สั้นที่สุด

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 101.

เท่าที่จะทำได้ บางทีจะใช้ข้อความเป็นทำนองว่า เล่าเรื่องแต่ต้นจนปลาย โดยไม่พรรณนาเนื้อความเลยก็มี นอกจากนั้นยังมีบทชมทัพ ชมพาหนะ ชมธรรมชาติ และบทการเลี้ยงรับรองในเมืองยักษ์อีกหลายตอนที่มีในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่รัชกาลที่ 2 ตัดออกเกือบหมด เหลือไว้บางพอสมควรเท่านั้น บทรบในบทรัชกาลที่ 1 ดำเนินความยืดยาวทั้งในบทร้องและเพลงหน้าพาทย์ บทรัชกาลที่ 2 ก็ตัดทอนลงให้เหลืออยู่พอสมควรเหมาะแก่การแสดง

พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตัดบทบาทของเทวดาซึ่งปรากฏในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ออกไปหลายตอน โดยเฉพาะบทเทวดานางฟ้าลงมาแสดงความยินดีที่พระรามประสบความสำเร็จ เช่นตอนยกพลข้ามสมุทร หลังจากชนะศึกแต่ละครั้ง เมื่อนางสีดาลุยไฟ ฯลฯ นอกจากนั้นยังตัดบทเทวดาที่ลงมาให้ความช่วยเหลือ เช่นช่วยนางสีดาแต่งตัวตอนจะเข้าพิธีอภิเษก ช่วยดูแลให้พระมงกุฎอยู่สบายตอนถูกจับมัด เป็นต้น ทั้งนี้เป็นเพราะบทเหล่านั้นไม่จำเป็นสำหรับการดำเนินเรื่อง และการแสดงละครด้วย

ลำดับของการดำเนินเรื่องในพระราชนิพนธ์สองสำนวนนี้ แตกต่างกันเพียงเล็กน้อย ไม่กี่แห่ง และไม่มีผลอย่างใดต่อการแสดงด้วย ได้แก่ตอนศึกอินทรชิต บทรัชกาลที่ 1 ดำเนินโครงเรื่องไปตามลำดับดังนี้ คือหลังจากศึกกุมภกรรณแล้ว อินทรชิตออกรบครั้งที่ 1 แล้วอินทรชิตชุบศรนาคบาศ มีศึกมังกรกัณฐ์ ศึกวิรุญมุขขัดตาทัพ ฝ่ายพระรามทำลายพิธีชุบศร อินทรชิตออกรบแผลงศรนาคบาศ แล้วอินทรชิตชุบศรพรหมาสตร์ กำปั่นออกรบ อินทรชิตเสียพิธี อินทรชิตออกรบแผลงศรพรหมาสตร์

ส่วนบทรัชกาลที่ 2 นั้น หลังจากศึกกุมภกรรณ อินทรชิตออกรบครั้งแรกก็แผลงศรนาคบาศ แล้วอินทรชิตชุบศรพรหมาสตร์ มีศึกมังกรกัณฐ์มาขัดตาทัพในตอนนี้แทนศึกกำปั่น แล้วต่อด้วยศึกแสงอาทิตย์ แล้วอินทรชิตจึงออกแผลงศรพรหมาสตร์

บทรัชกาลที่ 1 หลังจากศึกสหัสเดชะ ก็เป็นศึกแสงอาทิตย์ (ซึ่งบทรัชกาลที่ 2 มีก่อนหน้านี้แล้ว) จึงถึงศึกทศกัณฐ์ออกรบกับสิบชุนสิบรถ หลังจากนั้นเป็นศึกสัตตุงและตรีเมฆ แล้วทศกัณฐ์ตั้งพิธีอุโมงค์ ส่วนบทรัชกาลที่ 2 หลังจากศึกสหัสเดชะก็เป็นพิธีอุโมงค์ที่เดียว

บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มีวิธีการดำเนินเรื่องอย่างหนึ่งที่ทำให้ลักษณะของตัวละครเข้มข้นขึ้นและเด่นชัดกว่าในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ดังตัวอย่างตัวละครที่ยกมาดังนี้

พระราม ในเรื่องรามเกียรติ์พระรามไม่ได้ออกรบเองทุกครั้ง ส่วนมากจะออกรบในครั้งสำคัญ บทรัชกาลที่ 1 ดำเนินเรื่องคล้ายกับว่าพระรามปกครองตามแบบประชาธิปไตย แต่ถ้านึกดูอย่างจริงจังกลายเป็นว่าพระรามไม่มีความคิด ไม่มีความมั่นใจ ไม่มีความสามารถ หรือแม้แต่ความกล้าหาญอะไรเลย ไม่ว่าจะทำสิ่งใดจะต้องปรึกษาเสนาวานรก่อน หรือมีคนใดคนหนึ่งแนะนำ เช่นตอนจะถวายแหวน เสนาก็เป็นคนแนะนำ ตอนจะให้องคตสื่อสาร สุครีพก็เป็นผู้แนะนำ เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อได้พิเภกมาแล้ว ทุกอย่างพระรามจะต้องถามจากพิเภก เช่นบทว่า

"ครั้งนี้ท่านจะเห็นผู้ใด ที่จะออกชิงชัยอสุรี"[1]

พิเภกจะทูลแนะนำว่าครั้งนี้ควรให้ใครออกเป็นแม่ทัพ หรืองานใดควรจะให้ใครไปทำการ การณ์จึงมักปรากฏว่าพระลักษมณ์มักจะออกรบในคราวที่จะต้องมีอันตราย ส่วนพระรามจะรบชนะทุกครั้ง เช่นพิเภกจะทูลว่า

อันทัพที่ยกออกมานั้น คือพระยากุมภกรรณยักษา
วันนี้จะสิ้นชีวา ด้วยชะตาถึงฆาตลักคน์จันทร์
ขอเชิญเสด็จพระสี่กร ยกพวกวานรพลขันธ์[2]

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 63.

[2] เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 1321.

ส่วนบทรัชกาลที่ 2 พระรามแม้จะไม่ได้ออกรบมากเช่นเดียวกัน แต่ก็อยู่ในฐานะเป็นจอมทัพ เป็นผู้วางแผนใช้วิจารณญาณสั่งการเองแทบทุกอย่าง เป็นคนตัดสินปัญหาและใช้คนได้เหมาะสมกับความสามารถ พิเภกมีหน้าที่เพียงแต่ตอบคำถามเท่านั้นว่า ฝ่ายศัตรูใครเป็นแม่ทัพมา ความสามารถพิเศษอย่างใด และวิธีรักษาแผลจากอาวุธพิเศษแต่ละอย่างเท่านั้น ผู้แต่งสามารถทำให้ลักษณะของพระรามน่าเลื่อมใสและมีอำนาจยิ่งใหญ่ได้มากกว่า เช่น ในศึกกุมภกรรณครั้งเดียวกันนั้นพระรามคิดจะออกรบเอง

จึ่งปรึกษาวานรเสนี กุมภกรรณมันมีฤทธิไกร
เมื่อครั้งก่อนก็พุ่งโมกขศักดิ์ ต้องพระลักษมณ์ซอนซบสลบไสล
วันนี้เราจะออกชิงชัย สุครีพไปเร่งรัดจัดโยธา[1]

ทศกัณฐ์ในบทรัชกาลที่ 1 มีลักษณะคล้ายพระราม คือทำอะไรต้องปรึกษาเสนา หรือต้องรอให้เสนาแนะนำ เช่นจะเชิญไมยราพก็ต้องมีเปาวนาสูรแนะนำ มีอยู่ตอนหนึ่งทศกัณฐ์โกรธพระรามที่ฆ่าโอรสและอนุชาจึงสั่งให้ฆ่าสีดา เปาวนาสูรก็ต้องทัดทานไว้ บางครั้งทศกัณฐ์ก็สิ้นคิดท้อแท้จนถึงขนาดถามเสนาว่า ในเมื่อพระยายักษ์หลายตนได้ออกรบและแพ้จนหมด และ

ตัวกูเป็นเจ้าอสุรี ยกพวกโยธีพลขันธ์
ออกไปรบรุกบุกบัน หักมันไม่ได้ดั่งจินดา
จะได้ผู้ใดที่องอาจ เรืองฤทธิ์อำนาจแกล้วกล้า
ไปหักหาญผลาญมันให้มรณา สิ้นทั้งโยธากระบี่ไพร[2]

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 250.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 105.

ส่วนในบทรัชกาลที่ 2 ทศกัณฐ์เป็นผู้คิดการเอง สั่งการเองคล้ายเสนาธิการเช่นเดียวกับพระราม

พิเภก ในบทรัชกาลที่ 1 แม้ว่าจะเป็นผู้บอกผู้แนะนำเรื่องต่าง ๆ แต่ก็ไม่ได้ทำให้พิเภกเป็นคนเด่นในด้านความสามารถหรือความเจาปัญญาขึ้นมาเพราะพิเภกเป็นเพียงนักวิชาการที่รอบรู้ทฤษฎีทางโหราศาสตร์เท่านั้น ไม่ได้ใช้สมองคิดขึ้นเอง ในบทรัชกาลที่ 2 พิเภกมีลักษณะธรรมดา ๆ เหมือนกับบทรัชกาลที่ 1 แต่มีส่วนทำให้บทของตัวละครอื่นเด่นขึ้นอีก เช่นที่พระรามสั่งให้หนุมานหรือพญาวานรอื่น ๆ ไปทำลายพิธีบ้าง ทำอย่างอื่นบ้าง ผู้รับคำสั่งนั้นก็ได้ใช้สติปัญญาความสามารถของตนตริตรองหาวิธีแก้ปัญหาเอง แทนที่จะต้องดำเนินวิธีการอย่างที่พิเภกบอกไปล่วงหน้าอย่างในบทรัชกาลที่ 1 แม้แต่นางสีดา ในบทรัชกาลที่ 1 ตอนจะเข้าเฝ้าพระรามต้องปรึกษาวิธีจะให้พระรามหมดความเคลือบแคลงกับพิเภก แต่ในบทรัชกาลที่ 2 นางสีดาเพิ่งไปประสบปัญหาเฉพาะหน้าโดยไม่คาดฝันว่าพระรามจะไม่เชื่อใจจึงได้แสดงความเด็ดเดี่ยว ความมีสัจจะคิดขึ้นมาเองตัดสินใจเองว่าควรจะลุยไฟพิสูจน์ ดังนี้เป็นต้น

<u>วิธีการแสดง</u>

เนื่องจากบทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ในรัชกาลที่ 2 แต่งขึ้นโดยใช้พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นหลัก และอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกัน วิธีการแสดงก็คงเป็นเช่นเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ เป็นต้นว่า ท่ารำต่าง ๆ ก็อยู่ในแบบแผนอันเดียวกัน การร้องเพลงก็ดี การบรรเลงปี่พาทย์ประกอบก็ดีก็ยังคงเป็นเช่นเดียวกันนั่นเอง

เพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ในพระราชนิพนธ์ทั้งสองสำนวนมีอยู่ไม่กี่เพลงนัก และวิธีใช้ก็ดำเนินตามแบบแผนเดียวกัน แม้ว่าจะไม่ตรงกันทุกบททุกตอนก็ตาม เป็นต้นว่า ในบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 อาจจะใช้เพลงเร็วประกอบกิริยาเดินของตัวละครในตอนหนึ่ง บทรัชกาลที่ 2 อาจใช้เพลงเสมอในตอนเดียวกันนั้น หรือบทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงกลอม

ประกอบกิริยานอน บทรัชกาลที่ 2 อาจใช้เพลงตระนอน หรือบทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงพญาโศก บทรัชกาลที่ 2 ใช้เพลงโอดประกอบการร้องไห้ในตอนเดียวกันนั้น เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตบางประการที่ทำให้วิธีการแสดงของละครพระราชนิพนธ์ในทั้งสองรัชกาลแตกต่างกัน เป็นต้นว่า

ในตอนจัดทัพแต่ละครั้ง บทรัชกาลที่ 1 มักจะดำเนินความไปตามกระบวน กล่าวคือ หลังจากที่เสนายักษ์หรือเสนาลิง รับบัญชาจากจอมทัพแล้วก็ออกมารำเพลงประถมก่อน ต่อจากนั้นจะรำประกอบบทบรรยายทัพด้วยเพลงยานี และอาจมีเจรจาต่อท้ายอีก เมื่อเสร็จแล้วแม่ทัพที่จะออกรบจะอาบน้ำแต่งตัว แล้วจึงยกทัพด้วยเพลงกราวหรือเพลงเชิด บทรัชกาลที่ 2 ไม่ได้ดำเนินตามกระบวนนี้โดยตลอด คือบางครั้งไม่มีรำหน้าพาทย์ประถม มีแต่เพียงบทบรรยายการจัดทัพซึ่งร้องด้วยเพลงยานี และบางครั้งก็ไม่มีแม้กระทั่งบทบรรยายรายละเอียดในการจัดทัพนี้ แต่กล่าวเพียงไม่กี่วรรคและผ่านไปที่การอาบน้ำแต่งตัวหรือการเดินทัพทันที "ชลีลามาเกณฑ์พลไกร จัดไว้เสร็จสรรพ์ดังบัญชา"[1] วิธีดังกล่าวทำให้การแสดงดำเนินไปรวดเร็วยิ่งขึ้นอีกมาก และไม่จำเจน่าเบื่อ

ในตอนที่ตัวละครอาบน้ำแต่งตัวเสร็จแล้ว บทรัชกาลที่ 1 มักจะรำเพลงบาทสกุณีต่อท้ายเนือง ๆ เพลงนี้นอกจากจะมีทำนองที่ไพเราะเป็นสง่าแล้ว ท่ารำยังงดงามน่าชมเป็นอย่างยิ่ง แต่ตัวละครไม่ได้รำหน้าพาทย์นี้เป็นทุกคนไป ถ้าใช้บทรัชกาลที่ 1 มาจัดแสดงจริง ๆ ก็คงต้องตัดรำหน้าพาทย์บาทสกุณีออกหลายแห่ง บทรัชกาลที่ 2 ใช้เพลงบาทสกุณีน้อยมาก แม้แต่ตัวพระรามหรือทศกัณฐ์เอง ถ้าจะมีใช้บ้างก็เฉพาะตอนที่ต้องการให้เด่นเป็นพิเศษ ในตอนท้ายของการอาบน้ำแต่งตัวมักไม่บรรจุเพลงหน้าพาทย์ใด ๆ ไว้ แต่จะรำบทอื่นต่อไปเลย การที่ทำดังนี้อาจจะเป็นเพราะเหตุที่ว่า การรำในบทอาบน้ำแต่งตัวด้วยเพลงลงสรงโทน ตัวละครก็ได้อวดหน่วยก้านและแสดงลีลาที่เชื่องช้างดงามเด่นชัดเพียงพอแล้ว จึงมักไม่ใส่เพลงหน้าพาทย์ใด ๆ เข้าไปอีกโดยเฉพาะบาทสกุณี

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 150.

เพลงหน้าพาทย์บางเพลงใช้ไม่ตรงกันในสองฉบับ เช่น ตอนพระรามยกทัพข้ามสมุทร บทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงเสมอข้ามสมุทร แต่บทรัชกาลที่ 2 ใช้เพลงเชิดอย่างธรรมดา ตอนพวกยักษ์จะตำหนุมานให้ตาย บทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงปลูกต้นไม้ แต่บทรัชกาลที่ 2 ใช้เพลงใช้เรือซึ่งเป็นเพลงคู่กัน ตอนไมยราพเข้าโรงพิธี บทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงเสมอธรรมดา บทรัชกาลที่ 2 ใช้เพลงพราหมณ์เข้า เป็นต้น การใช้เพลงต่างกันนี้ มักจะไม่มีผลกระทบกระเทือนต่อการแสดง นอกจากบางครั้งเท่านั้น เช่น ตอนทศกัณฐ์ยกฉัตร บทรัชกาลที่ 1 ใช้เพลงสาธุการซึ่งอาจจะมีเพลงรัวต่อท้ายด้วยก็ได้ ทำให้ดูศักดิ์สิทธิ์ แต่บทรัชกาลที่ 2 ใช้เพลงรัวอย่างเดียวซึ่งทำให้ดูน่าตื่นเต้น

เพลงสาธุการ ในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ใช้มาก โดยเฉพาะเมื่อเทวดานางฟ้าออกมาชื่นชมยินดีในชัยชนะของพระรามแล้วจะรำเพลงสาธุการต่อท้ายด้วยทุกครั้ง แต่พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ตัดบทเทวดานางฟ้าออกเสียแล้ว เพลงสาธุการจึงไม่ค่อยได้ใช้มากนัก

อีกตอนหนึ่งคือนางรัมภาวดีเอาน้ำทิพย์มารดให้พระมงกุฎ แล้วแหวนของนางสีดาตกลงไปสวมนิ้ว ทำให้เครื่องพันธนาการหลุดและพระมงกุฎหายตัวไป ในบทรัชกาลที่ 1 ไม่ได้บรรจุเพลงหน้าพาทย์ไว้ในตอนนี้ ส่วนบทรัชกาลที่ 2 มีเพลงรัว ทำให้เห็นว่า เป็นเรื่องสำคัญ น่าตื่นเต้น มหัศจรรย์ และมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่เกิดขึ้นแล้ว อนึ่งในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หลายแห่งที่ควรจะมีเพลงหน้าพาทย์แล้วไม่มี ทั้งนี้อาจจะเป็นความผิดพลาดในต้นฉบับเดิม เป็นต้นว่าอาลักษณ์หลงลืมเวลาเขียนลงสมุด หรือคนบอกลืมที่จะบอกก็ได้

บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีอยู่หลายตอนที่ทำให้การเข้าฉากและการออกจากฉากสับสนวุ่นวาย พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จึงต้องจัดระเบียบใหม่ให้ง่ายขึ้น เป็นต้นว่า

ตอนที่เบญกายแยกจากหนุมานแล้ว บทรัชกาลที่ 1 เบญกายเข้าเฝ้าทศกัณฐ์แล้วเล่าเรื่องให้ฟัง ทศกัณฐ์ปลอบและให้ข้าวของบางอย่าง หมายความว่าเบญกายเข้าฉากไปทีหนึ่ง หนุมานเข้าไปอีกด้านหนึ่ง แล้วทศกัณฐ์ออกมาประจำที่ เบญกายออกมาเฝ้าทศกัณฐ์ แล้วพา

กันเข้าโรงไป หลังจากนั้นหนุมานจะออกมาอีกครั้งหนึ่งเพื่อแสดงบทมองตามเบญกายจนลับตา แล้วเหาะไปเฝ้าพระราม พระรามจึงจะออกมาประจำที่ บทรัชกาลที่ 2 แก้ไขบทเสียเป็นว่า เมื่อแยกจากกันเบญกายกลับเข้าลงกา คือเข้าฉากด้านหนึ่ง แล้วไม่กล่าวถึงอีก ส่วนหนุมานเหาะกลับพลับพลา ซึ่งอาจจะทำท่าเหาะอยู่หน้าฉากในขณะที่พระรามออกมาประจำที่ หรือหายเข้าไปในฉาก (คนละด้านกับเบญกาย) ที่หนึ่งก่อน แล้วออกมาใหม่เมื่อพระรามประจำที่แล้ว

อีกตอนหนึ่งคือ ตอนทศกัณฐ์ลม บทรัชกาลที่ 1 พระรามแผลงศร หนุมานขยี้ดวงใจจนตาย เทวดานางฟ้าออกมารำชื่นชมยินดี พระรามซักถามพิเภกต่อ ถึงเหตุการณ์ที่ทศกัณฐ์แปลงเป็นพระอินทร์และเรื่องงาช้างที่กระเด็นออกจากอกทศกัณฐ์ แล้วก็กลับพลับพลา พิเภกยังคงอยู่ครำครวญกับศพสักครู่จึงสั่งให้มโหทรและสารัณทูตเข้าไปทูลนางมณโฑ ตอนนี้พิเภกกับทศกัณฐ์น่าจะเข้าโรงไปก่อน เพื่อเปลี่ยนฉากเป็นกรุงลงกา นางมณโฑ นางอัคคี และนางกำนัล เมื่อทราบข่าวก็ออกไปสนามรบเพื่อครำครวญกับศพทศกัณฐ์ หมายความว่าทศกัณฐ์จะต้องออกมาแสดงท่านอนตายอีกครั้งหนึ่ง หรือมิฉะนั้นก็ต้องให้พิเภกเข้าโรงไปก่อนคนเดียว แล้วทศกัณฐ์นอนตายอยู่ทางด้านหนึ่งของเวที ในขณะที่มโหทรเข้าไปทูลนางมณโฑ อย่างไรก็ตามเป็นภาพที่ไม่น่าดูนัก ส่วนบทรัชกาลที่ 2 นั้น เมื่อทศกัณฐ์ล้มลง พิเภกเข้าประคอง และรำพันเพียงสั้น ๆ พระรามสั่งให้พิเภกเชิญศพเข้าลงกาแล้วพระรามก็กลับพลับพลา คือต่างฝ่ายต่างเข้าฉากคนละด้าน

นอกจากนี้แล้วยังมีอีกหลายตอนที่ บทรัชกาลที่ 1 นำมาแสดงได้ไม่สมจริงเท่าที่ควร โดยเฉพาะในตอนที่จะแสดงอิทธิฤทธิ์ของตัวละคร และบทรัชกาลที่ 2 ก็ต้องแก้ไขเสีย เช่น

ตอนไมยราพสะกดทัพ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 มีบทหนุมานอมพลับพลาไม่ให้ไมยราพเห็น ซึ่งแสดงให้เห็นจริงหรือแสดงในรูปของสัญลักษณ์ไม่ได้ บทรัชกาลที่ 2 จึงไม่กล่าวถึงการอมพลับพลา บอกแต่ว่าหนุมานเฝ้าอยู่ที่ประตู

ตอนพระลักษมณ์รบกับมูลพลัม หนุมานทูลพระลักษมณ์ว่า

มิได้ทรงราชรถา ต่ำกว่ารถพระยายักษี
ไม่ควรด้วยองค์พระภูมี เป็นที่อัปยศแก่ชุนมาร
เชิญเสด็จขึ้นเหนืออังสา แห่งข้าผู้เป็นทหาร[1]

แล้วหนุมานก็เนรมิตกายให้ใหญ่เท่ารถ แล้วให้พระลักษมณ์ขึ้นขี่ เวลาแสดงจริงหนุมานทำกายให้ใหญ่ไม่ได้ และถ้าจะให้พระลักษมณ์ขี่คอก็ไม่สะดวก บทรัชกาลที่ 2 ไม่กล่าวถึง รู้แต่ว่าพระลักษมณ์ขึ้นรถออกรบเท่านั้น นอกจากนี้เวลาแสดงจริงรถของมูลพลัมก็ไม่ได้ใหญ่โตกว่ากันเท่าใดนัก ไม่สมกับบทที่หนุมานอ้างดังกล่าวข้างต้นอยู่แล้วด้วย

ตอนองคตรบกับสี่เสนาในลงกา บทรัชกาลที่ 1 บรรยายว่า

สองเท้าจับสองเสนี กรกระบี่จับสองอสุรา
ดังพระยากรุฑราชฤทธิรงค์ โจมจับภุชงค์ตัวกล้า
พาเหาะขึ้นบนเมฆา ยังยอดมหาปราสาทชัย
ฟาดลงพร้อมกันทั้งสี่ตน พรหมพักตร์หักโค่นไม่ทนได้
หัวขาดตัวขาดกลาดไป ตกลงในพื้นปถพี[2]

เวลาแสดงจริงก็คือการต่อสู้อย่างธรรมดานี่เอง แสดงเป็นเครื่องหมายโดยการที่องคตอาจจะขึ้นไปยืนบนขาเสนายักษ์สองคนคนละข้าง บทรัชกาลที่ 2 เปลี่ยนเป็นบรรยายการรบอย่างธรรมดา ๆ ไม่มีอิทธิฤทธิ์ แต่เป็นภาพที่เห็นจริงได้ว่า

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 76.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 1142.

สองเท้าเหยียบสองอสุรินทร์ กรกระบินทร์กุมกระบองสองยักษา
เปลี่ยนผลัดปัดป้องไปมา ย้ายท่าทำนองว่องไว[1]

บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 เป็นบทที่มีเนื้อความละเอียดลออครบถ้วนจริง ๆ เพราะแม้ในบางแห่งมีบทร้องยืดยาวโดยไม่จำเป็นทั้ง ๆ ที่ตัวละครก็จะต้องแสดงเช่นนั้นอยู่เองแล้ว เช่น

ตอนหนุมานแปลงเป็นกำนัลไปลวงถามที่อยู่กุมภกรรณจากพวกนางกำนัล เมื่อพบตัวกุมภกรรณแล้ว หนุมานก็แปลงกลับเป็นลิงอย่างเดิม

ใหญ่เท่าบรมพรหมาน สูงตระหง่านดั่งพระเมรุสิงขร
ผาดแผลงสำแดงฤทธิรอน วานรกระทืบบาทา[2]

เชิด

พวกนางกำนัลพากันตกใจ มีบทอย่างยืดยาวว่า

บัดนั้น สี่นางกำนัลยักษา
แลเห็นกระบี่ผู้ศักดา ทำอานุภาพเกรียงไกร
ตกประหม่าหน้าซีดไม่มีชวัญ ตัวสั่นมิอาจจะดูได้
ร้องกรีดหวีดหวาดวิ่งไป ล้มลุกไม่เป็นสมประดี[3]

เวลาแสดงจริง เมื่อหนุมานเนรมิตกายแล้ว มีเพลงเชิดต่อท้ายซึ่งเป็นเพลงที่ยาวพอสมควร นางกำนัลจะต้องร้องกรีดกราดวิ่งหนีในตอนนั้นแล้ว ไม่จำเป็นต้องมีบทร้องอีก

---

1 รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 161.

2 รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 1312.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อีกตอนหนึ่งเมื่อพระรามกริ้วโกรธหนุมานกับนิลพัท ที่มีเรื่องวิวาทกันระหว่างการจองถนนนั้น มีบทหนุมานนิลพัทว่า

บัดนั้น นิลพัทหนุมานทหารใหญ่
ได้ฟังบัญชาภูวไนย ตกใจเพียงสิ้นชีวี/
ต่างตนน้อมเศียรอภิวาทน์ กราบลงแทบบาทบทศรี
มิได้สนองพระวาที สองกระบี่กรานก้มพักตรา[1]

ท่าทางตามบทดังกล่าวนี้ ทั้งสองจะต้องแสดงระหว่างที่พระรามกริ้วโกรธอยู่แล้ว ไม่จำเป็นต้องมีบทร้องซ้ำอีกอย่างยืดยาวเช่นนี้ บทรัชกาลที่ 2 จึงมักตัดทอนเสีย ตอนใดไม่จำเป็นก็ไม่กล่าวถึง

ความมีชีวิตชีวา

บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 แตกต่างกันในเรื่องความมีชีวิตชีวาอยู่หลายตอน ที่พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ดีกว่าก็มี พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ดีกว่าก็มี ดังตัวอย่างที่ยกมาแสดงต่อไปนี้

บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ที่มีชีวิตชีวากว่า มีอยู่ไม่มากนัก เป็นต้นว่า ตอนชับพิเภก บทรัชกาลที่ 1 เมื่อพิเภกทำนายฝันให้ทศกัณฐ์แล้วก็แนะนำให้ส่งนางสีดาคืนพระราม ทศกัณฐ์โกรธมากจนพิเภกตกใจกลัวและชี้แจง

น้องนี้จงรักภักดี จะคิดว่าเป็นพี่นั้นหาไม่
หมายเหมือนบิตุเรศเรืองชัย อันได้กอเกล้าแต่กอนกาล
....

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 1061-2.

พระองค์อย่าแหนงแคลงใจ ในข้าผู้รองบทศรี
ว่านี้โดยสัจวาที ภูมีจงได้เมตตา[1]

แสดงให้เห็นถึงความรักและความภักดีที่พิเภกมีต่อทศกัณฐ์อย่างแท้จริง แต่ทศกัณฐ์ก็ยังโกรธและบริภาษอย่างรุนแรงพร้อมกับไล่จะฆ่า ในที่สุดก็ให้ริบสมบัติแล้วขับออกจากเมืองไป พิเภกก็ร้องไห้คร่ำครวญไปตลอดทาง ส่วนบทรัชกาลที่ 2 เมื่อทศกัณฐ์ได้ยินว่าให้ส่งสีดาคืนก็โกรธแล้วไล่จากเมืองทันที ไม่ได้แสดงให้เห็นความน้อยใจหรือความผิดหวังของพิเภกอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตาม เมื่อแสดงเป็นละครพิเภกก็อาจแสดงอารมณ์ออกด้วยท่าทางและใบหน้าโดยไม่ต้องมีบทร้องก็ได้

อีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นความขัดแย้งภายในใจของพิเภกก็คือ ตอนพระรามให้พิเภกปรึกษาโทษเบญกาย บทรัชกาลที่ 1 แสดงอารมณ์ของพิเภกอย่างน่าเห็นใจว่ามีทั้งความรักลูกและความเกรงกลัวนาย

ก้มเกล้ารับสั่งภูวไนย อาลัยถึงราชธิดา
แต่ความโกรธความแค้นเหลือแค้น ให้แน่นอกตันใจยักษา
จึ่งทูลสนองพระบัญชา ถึงเป็นบุตรข้าอสุรี
แต่ซึ่งตัวมันอุบาย แปลงกายเป็นพระมเหสี
ทำตายมาลวงพระจักรี โทษนี้ถึงสิ้นชีวิต[2]

ส่วนบทรัชกาลที่ 2 พิเภกตัดสินโทษโดยไม่มีความรู้สึกส่วนตัวเลย ทำให้ขาดความมีชีวิตชีวาไป

จึ่งทูลพระหริวงศ์ทรงชัย ตามในกำหนดบทอัยการ
เบญกายผิดพลั้งครั้งนี้ ถึงที่ชีวังสังขาร[3]

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 983.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 1043.

[3] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 111.

ส่วนที่บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 มีชีวิตชีวากว่าบทรัชกาลที่ 1 มีหลายแห่งหลายตอน ดังตัวอย่างตามลำดับของเนื้อเรื่องเป็นตอน ๆ ต่อไปนี้

ตอนชูกล่องดวงใจ เมื่อทศกัณฐ์รับหนุมานไว้เป็นบุตรบุญธรรมแล้ว รุ่งขึ้นหนุมานก็อาสาออกรบ ในบทรัชกาลที่ 1 หนุมานออกรบอย่างจริงจังเหมือนทุกคราว จนกระทั่งทัพลิงแตกกระจายไปหมด ดังบทว่า

ลงจากรถแก้วสุรกานต์ โถมทะยานเข้าตีวานร
ผู้เดียวมิได้ยั้งหยุด สำแดงฤทธิรุทธดั่งไกรสร
หวดซ้ายป่ายขวาตะลุมบอน ราญรอนอุตลุดวุ่นไป[1]

ส่วนบทรัชกาลที่ 2 มีชีวิตชีวากว่า เพราะหนุมานเพียงแต่แกล้งทำท่ารบตบตาให้พวกยักษ์หลงกลเท่านั้น ดังในบทที่ว่า

แกล้งกระโชกโบกมือให้วิ่งหนี ทำที่ชูตะคอกหลอกหลอน
รบรับจับกุมตะลุมบอน ตีต้อนโยธาพานรินทร์
ใครกีดทางขวางหน้าหนีไม่ทัน ก็โจมจับจะรันด้วยคันศิลป์
หวดข้างโน้นข้างนี้ตีลงดิน ขุนกระบินทร์บุกบันประจัญบาน[2]

ตอนนางสีดาเข้าเฝ้าพระราม เมื่อพระรามชนะศึกลงกาแล้วนางสีดาจะต้องเข้าเฝ้าพระราม ในบทรัชกาลที่ 1 นางสีดาเตรียมตัวไว้ก่อนแล้วว่า พระรามจะสงสัยในความบริสุทธิ์ใจ ได้พูดออกมาถึง 2 ครั้ง และยังถามพิเภกถึงวิธีแก้ด้วย เมื่อมาได้ยินพระรามพูดเหมือนไม่เชื่อใจ นางสีดาตกใจมากซึ่งดูขัดกับที่ได้เตรียมตัวไว้ก่อนแล้วนั้น ดังบทที่ว่า

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 491.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 591.

ได้ฟังพระราชบัญชา ดั่งต้องสายฟ้าสักแสนที[1]

ส่วนบทรัชกาลที่ 2 ดำเนินความต่างกัน คือนางสีดาดีใจมากที่จะได้พบพระรามหลังจากที่ต้องจากกันเป็นเวลาถึง 14 ปี เมื่อไปถึงพลับพลาก็รู้สึกตะขิดตะขวงใจเกรงว่าพระรามจะไม่โปรดดังก่อน จะเป็นที่อับอายขายหน้า พระรามเองก็ดีใจที่ได้เห็นนางสีดาอีก แต่ไม่กล้าเรียกมานั่งด้วย ตอนนี้แสดงให้เห็นความขัดแย้งภายในใจได้อย่างดี ในที่สุดพระรามก็แกล้งพูดกระทบกระเทียบนางสีดาถึงทศกัณฐ์ขึ้น นางสีดาตกใจมากจนพูดไม่ออกเพราะไม่ได้คาดคิดมาก่อนว่าพระรามจะคิดเช่นนั้น จึงสมกับบทที่ว่า

ได้ฟังดังต้องสายสุนี มิรู้ที่จะทูลให้เห็นจริง[2]

ตอนพระมงกุฎ เป็นตอนที่แสดงความมีชีวิตชีวาของบทได้อย่างเด่นชัดที่สุด ตอนที่นางสีดาไปอาศัยอยู่กับพระวัชมฤคฤาษี และคลอดพระมงกุฎที่นั่นนั้น ในบทรัชกาลที่ 1 แสดงให้เห็นพัฒนาการของเนื้อเรื่องไม่เพียงพอ กล่าวคือ พูดถึงการปฏิบัติพระฤาษีแต่เพียงสั้น ๆ ว่า

ปรนนิบัติเช้าเย็นเป็นนิจ ดั่งบิตุเรศก่อเกิดเกศี
ทั้งน้ำใช้น้ำฉันแลอัคคี กวาดแผ้วกุฏีทุกเวลา
จนครรภ์นั้นถ้วนทศมาส จะประสูติพระราชโอรสา[3]

ส่วนบทรัชกาลที่ 2 นอกจากจะบรรยายว่า

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 568.

[2] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 639.

[3] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 1243.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปฏิบัติวัตถากพระนักสิทธิ์ เช้าเย็นเป็นนิจไม่เหนื่อยหน่าย[1]

-แล้ว ยังมีบทขยายความต่อไปถึงกิจวัตรของนางสีดา ซึ่งแสดงท่าทางได้อีกพอสมควร เช่น หิ้วกระเช้าเข้าป่า เก็บผลไม้ เก็บดอกไม้ร้อยถวายพระฤาษี แล้วไปตักน้ำที่ท่า ฯลฯ

ถึงเวลาปรนนิบัติเช้าเพล เอาลูกไม้ประเคนพระฤาษี
แล้วนั่งโบกปัดพัดวี ภักดีต่อองค์พระทรงญาณ[2]

จนกระทั่งสีดาครรภ์แก่ พระฤาษีก็ยังห้ามไม่ให้ทำงาน

จึงว่ากล่าวห้ามปรามทรามวัย แต่นี้ไปน้ำท่าเจ้าอย่าตัก
ตาจะหามาเลี้ยงหลานรัก เจ้าจงอยู่พิทักษ์รักษาครรภ์[3]

นับเป็นการเชื่อมโยงที่ดีและใช้เวลาพอสมควร จากเวลาที่นางสีดาถูกเนรเทศจนกระทั่งประสูติพระมงกุฎ

เมื่อพระมงกุฎเกิดแล้วและพระฤาษีชุบพระลบให้แล้ว พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีบทบรรยายความเป็นอยู่เพียงสั้น ๆ ว่า นางสีดากล่อมเกลี้ยงเลี้ยงโอรสทั้งสองอย่างมีความสุข และก็ได้ปรนนิบัติพระฤาษีไม่เคยขาดจนกระทั่งสองกุมารอายุได้สิบปี นางสีดาก็ขอให้พระฤาษีสอนวิชาให้ ส่วนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ไม่ใช่เป็นเพียงบทบรรยายเฉย ๆ แต่แสดงให้เห็นถึงความเป็นอยู่ที่แท้จริง เป็นต้นว่า

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 725.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ครั้นกุมารตื่นขึ้นค่อยประคอง มีให้ลูกทั้งสองร้องไห้
อุ้มมาโสรจสรงคงคาลัย ลูบไล้ชนงเนตรเกศกรรณ[1]

พระลบรบวอนจะนอนตัก ซบพักตร์บังคมประสมประสาน
แล้ววิ่งวางไปหาพระอาจารย์ สองกุมารถาโถมเข้ากอดคอ[2]

เอาวัวล้อลากเล่นที่ลานวัด จนรูปสัตว์ล้มคะมำคว่ำหงาย
ครั้นลมพัดเรื่อยเรื่อยเฉื่อยชาย ก็ชักว่าวสาวสายป่านมา[3]

ระหว่างนั้นพระฤาษีก็สอนหนังสือและวิชาต่าง ๆ ให้เองโดยไม่ต้องขอ และต่อมาก็ชุบศรให้ด้วย

ตอนพระมงกุฎถูกจับมัดไป ในบทรัชกาลที่ 1 พระลบรำพันถึงพี่เหมือนไม่ใช่เด็ก 10 ขวบ วิธีการพูดจาเหมือนผู้ใหญ่

ครั้นจะตามไปบัดนี้เล่า ก็สุดที่น้องจะเข้าหักหาญ
เสียแรงเกิดมาเป็นชายชาญ ดังสาธารณ์ไม่มีฤทธา
ควรหรือทำการรณรงค์ มาพ่ายแพ้เสียองค์พระเชษฐา
อัปยศทั้งสามโลกา โอ้ว่าจะคิดไฉนดี[4]

ส่วนบทรัชกาลที่ 2 นั้นเห็นลักษณะของเด็กได้ชัดเจนกว่า ในตอนเดียวกันนี้ เมื่อพระลบเห็นว่าเสียงผู้คนเงียบไปแล้ว ก็ออกจากที่ซ่อน เห็นว่าพี่หายไปก็ไม่รู้จะทำอย่างไรต่อไปตามประสาเด็ก นอกจากวิ่งไปหาที่พึ่งที่ดีกว่า

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 734.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 735.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 736.

[4] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 1303.

ก็ออกจากคงคอนที่ซ่อนเร้น แลหาไม่เห็นพระเชษฐา
ได้แต่ศรศรีของพี่ยา ก็ร้องไห้วิ่งมายังกุฎี[1]

เมื่อพระมงกุฎพ้นจากที่คุมขังออกมาแล้ว ในบทรัชกาลที่ 1 พระลบเป็นคนเห็นก่อน ก็วิ่งเข้ากอดบาทแล้วรำพันตอนหนึ่งว่า

ตัวข้าเหมือนคนไม่ดี เสียทีเป็นชายเกิดมา
พี่น้องสองคนรณรงค์ ควรหรือหนึ่งองค์พระเชษฐา
ดังหนึ่งไม่มีฤทธา โทษานี้ใหญ่หลวงนัก
หากบุญพระองค์ผู้ทรงฤทธิ์ จึ่งไม่เสียชีวิตแก่ปรปักษ์
จงให้อภัยแก่น้องรัก รำพลางซบพักตร์ลงโศกี[2]

ฝ่ายพระมงกุฎก็ปลอบน้องว่า

อันซึ่งความทุกข์และสุขนั้น ย่อมมีด้วยกันถ้วนหน้า
ตัวเราพี่น้องสองรา ยังเยาว์ยุพาอยู่นัก
ไม่เคยชำนาญในการยุทธ์ ชิงชัยสัประยุทธ์หาญหัก
จึ่งเสียทีแก่เขานะน้องรัก ดวงจักษุพี่ไม่ถือใจ[3]

บทของพระมงกุฎกับพระลบในตอนนี้ดูเป็นผู้ใหญ่เกินวัยไปมาก ซึ่งทำให้ขัดกับตอนพระรามแผลงศรไปเป็นอาหาร พระมงกุฎกับพระลบก็ชวนเก็บกิน ส่วนในบทรัชกาลที่ 2 แสดงความน่ารักของเด็ก ๆ ได้อย่างสมำเสมอ ในตอนที่พระมงกุฎพระลบพบกันนี้ ก็เพียงแต่วิ่งเข้ากอดกัน แล้วต่างก็เล่าเรื่องราวที่ตนประสบมาเท่านั้น

---

1 รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2, หน้า 772.
2 รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, หน้า 1320.
3 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

รามเกียรติ์ตอนพิราพ [1]

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ที่เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 นอกจากจะมีตั้งแต่ตอนหนุมานถวายแหวนไปจนถึงอภิเษกพระราม และตอนพระรามคลั่งฆ่าสีดาจนถึงอภิเษกไกรลาสแล้ว ยังมีบทละครตอนสั้น ๆ อีกตอนหนึ่งเรียกว่า "รามเกียรติ์ตอนพิราพ" บอกไว้ว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ทรงแก้ไขบ้างในรัชกาลที่ 4

บทละครตอนพิราพนี้ เนื้อเรื่องได้จากเรื่องรามเกียรติ์ เริ่มตั้งแต่พิราพปลูกต้นผะวาทอง จนกระทั่งพระรามเข้าชมสวน พิราพออกตามไปรบกับพระราม ในที่สุดพระรามก็ฆ่าพิราพตาย ในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 มีเนื้อเรื่องอื่น ๆ แทรกอยู่ในตอนนี้อีก ได้แก่เรื่องพิราพขึ้นไปไล่เกี้ยวนางฟ้าในสวรรค์ พระรามลาพระฤาษีออกเดินทาง ไปพบท้าวสุทัศน์และนางศุกไข เทวดาเนรมิตเรือให้พระรามข้ามน้ำ แล้วจึงมาถึงสวนพิราพ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ตัดเนื้อเรื่องที่แทรกเหล่านี้ออก เพื่อให้เรื่องเป็นหมวดหมู่เฉพาะแต่ที่เกี่ยวกับพิราพเท่านั้น

บทละครสำนวนนี้ไม่มีผู้ใดยืนยันได้ว่าเป็นบทที่ใช้เล่นละครในของหลวงหรือไม่ ทั้งนี้เพราะพิจารณาจากเนื้อความ เห็นได้ว่ามุ่งจะให้เป็นบทละครเชิงตลก มากกว่าจะต้องการแสดงความงดงามของท่ารำหรือความยิ่งใหญ่ของตัวละครเหมือนอย่างละครในเรื่องอื่น ๆ ในการเปรียบเทียบบทละครตอนพิราพกับบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ต่อไปนี้จึงเพียงต้องการแสดงให้เห็นว่าบทละครตอนพิราพ เป็นบทละครเชิงตลกอย่างไร

---

[1] พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, "รามเกียรติ์ตอนพิราพ," บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ที่ 2 ที่ 3 ที่ 4 และพระราชนิพนธ์กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ (พระนคร : ม.ป.ท., 2506), (แจกในการกฐินพระราชทาน จางวางโต พระยาอุดมราชภักดี ณ วัดอินทา-ราม พ.ศ. 2506), หน้า 29-46.

เริ่มเรื่องตอนที่พิราพกลับมาถึงที่อยู่ก็เรียกหาบริวาร

จึ่งร้องเรียกอสูรหมู่มาร ไปช้างไหนไม่ขานเลยสักคน[1]

ส่วนพวกบริวารกำลังกินเล่นเป็นที่สำราญ พิราพก็พูดว่า

ชวนกันกินก่อนนายสบายใจ เอออะไรไม่รออยู่ท่ากู[2]

และพิราพเดินเข้าไปดูเห็นพ่อครัวทำอาหารก็เลยกินด้วย

ชิมเนื้อช้างลองสิ้นสองขา เทสุราดื่มพลางทางพูดโอ้
เรียกบ่าวช่วยฉีกซีกโครงโค เคี้ยวคำโตโตยิ่งติดใจ[3]

พลยักษ์ในบทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 มีลักษณะดุร้าย แม้พระรามจะขอโทษที่ล่วงล้ำเข้าไปเพราะไม่รู้ว่าสวนมีเจ้าของ ก็ยังคิดจับตัวพระรามเอาไว้ถวายพิราพ เพราะกลัวพิราพจะเอาโทษที่ไม่เฝ้าสวนให้ดี แต่ยักษ์ในบทรัชกาลที่ 2 เป็นพวกขี้เหล้าเมายาอยู่ตลอดเวลาและเป็นยักษ์ขี้ขลาด ทั้ง ๆ ที่อยากจะจับพระรามแต่ก็ไม่กล้า

บ้างวิ่งวุ่นหุนหันฮึดฮัด กำหมัดขัดเขมนเข้ามาใกล้
เอะมนุษย์ถือธนูอยู่-ฤาไร น่าเสียวไส้สั่นหัวกลัวจะยิง[4]

---

1 เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 30.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

บทจัดทัพปรกติต้องการแสดงความคึกคะนององอาจของทหาร เช่นในบทรัชกาลที่ 1 ว่า

เกณฑ์กระบวนทัพเบญจเสนี ขี่แรดเสือสีห์เป็นกองหน้า
ถือง้าวหลาวหอกปืนยา เริงราสำหาวห้าวฮึก/
ปีกป่องกองชันล้วนตัวหาญ ทะยานขึ้นขี่สิงห์กระทิงถึก
แกว่งคทาซบฟันครั่นครึก เคยโถมโจมศึกชั้นอินทร์[1]

แต่บทจัดทัพในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ค่อนไปในทางตลกขี้เมา

ลางคนเคี้ยวขมิ้นกินหว่าน ทำมงคลใบตาลขึ้นใส่หัว
คาดกะตรุดลงยันต์พันพัว แต่งตัวอาพัดเหล้าเมามึน
ต่างดื่มเต็มประดาจนตาฝาด ที่ขี้ชลาดก็พากันกล้าขึ้น
ใจคอเหี้ยมฮึกบึกบึน พูดจ้อหัวร่อครื้นเครงครื้น
บ้างพรั่นตัวกลัวจะถูกลูกศร เอาผ้าซ้อนตะแบงมานพานหลายผืน
ที่ใจกล้าบ้าสนุกลุกขึ้นยืน บ้างแบกหอกออกตื่นเก้กัง[2]

ฉากบรรยายการรบในพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 แสดงถึงความคล่องแคล่วว่องไวในการรบ เช่นเดียวกับในบทละครเรื่องอื่น ๆ ดังตัวอย่าง

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 940-41.

[2] บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์, หน้า 41.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บัดนั้น ฝ่ายพวกอสุราใจหาญ
เห็นมนุษย์ออกมารอนราญ ต่างตนก็ทะยานเข้าชิงชัย
ยิงด้วยหน้าไม้ปืนยา บ้างเงื้องาอาวุธน้อยใหญ่
บ้างคว้าหินผาทิ้งไป โห่สนั่นหวั่นไหวพนาวัน[1]

แต่ฉากรบในบทรัชกาลที่ 2 เป็นอีกลักษณะหนึ่ง ดังตัวอย่าง

แต่ล้วนนักเลงเหล้าเมาเต็มที่ ยิ่งมีโห่ร้องก้องไป
บ้างเงื้อหอกจะแทงแข่งขอ คอยขยับลับท่อไม่เข้าใกล้
บ้างรำพร้าโต้แต่อยู่แต่ไกล โลดเต้นเล่นไหล่ให้หน้าตา
อสูรหนึ่งยืนมองจ้องจะจับ หนีขยับล้มกลิ้งวิ่งถลา
บ้างขึ้นนาไม้มองยองเข้ามา ตกประหม่ามือสั่นชั้นชุด
แกว่งดาบรายรำทำฮึกฮัก เห็นพระลักษมณ์เงื้อพระขรรค์ขยั้นหยุด[2]

ลักษณะของพิราพเป็นคนเจ้าชู้ ในบทรัชกาลที่ 1 พิราพได้ขึ้นไปเที่ยวลวนลามนางฟ้าในสวรรค์ และเมื่อตามไปรบพระรามเห็นว่านางสีดางามก็อยากได้ ในบทรัชกาลที่ 2 มีวิธีแสดงออกที่ต่างออกไป กล่าวคือ เมื่อพิราพกลับมาถึงสวน พลยักษ์ก็รายงานว่านางสีดาเป็นคนงามและยุยงให้ฉุดมาเสีย พิราพถามว่า

อันรูปร่าง/นางผู้หญิงพริ้งเพรา กับเมียเก่าของกูดูใครงาม[3]

---

[1] รามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 629.

[2] บทละครชุดเบ็ดเตล็ดในเรื่องรามเกียรติ์, หน้า 43.

[3] เรื่องเดียวกัน, หน้า 39-40.

พวกพลยักษ์ตอบว่า

อันเมียนายกับนางเมื่อกลางวัน เป็นรองกันหลุดชาดบาดเอาเฟื้อง
รูปร่างข้างเราสักเท่าพ้อม นั่นเขาผอมกรินกริวผิวเนื้อเหลือง
กิริยามารยาทย่างเยื้อง ไม่หน้าเปนเต้นเปรื่องเหมือนเมียนาย[1]

พิราพเมื่อรู้ว่าสีดางามนักก็อยากได้นางจนตาลาย เห็นใครเป็นนางสีดาไปหมด แม้กระทั่งพวกนางกำนัลของตัวเอง

บทรัชกาลที่ 2 มีแต่เพียงตอนพิราพรบพระรามพระลักษมณ์ตอนท้ายเรื่องเพียงนิดเดียวเท่านั้นที่ดูเป็นจริงเป็นจังบ้าง

5.4 <u>เปรียบเทียบกับบทละครรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4</u>

บทละครในเรื่องรามเกียรติ์ที่เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 มีเพียงตอนเดียวเท่านั้น คือ "ตอนพระรามเดินดง"[2] ซึ่งเป็นตอนสั้น ๆ เริ่มตั้งแต่ตอนพระรามพระลักษมณ์และนางสีดาออกจากเมืองอยุธยาเดินทางไปในป่า ได้พบกับบุคคลต่าง ๆ พระ-พรตพระสัตรุดและพระชนนีไปเชิญให้กลับนคร แต่พระรามไม่กลับ จนกระทั่งพระรามไปถึง บรรณศาลาที่พระอินทร์เนรมิตไว้ให้ เนื้อความที่ทรงพระราชนิพนธ์คงจะหมดเพียงนี้ เพราะได้ความบริบูรณ์และเห็นได้ว่าไม่ใช่ตนฉบับขาดตอนแน่นอน

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 40.

[2] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, <u>บทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนพระราม เดินดง</u> (พระนคร : โรงพิมพ์ไทย, 2462), (พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดม-เดชโปรดให้พิมพ์ในงานฉลองอายุครบ 64 ปี เมื่อปีมะแม พ.ศ. 2462).

บทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนพระรามเดินดงคงเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาท-สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเอง ตอนต้นของเรื่องมีข้อความว่า "บทละครพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์แปลงใหม่ในรัชกาลที่ 4 ตอนพระรามเดินดง" แต่ไม่มีหลักฐานว่าทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อใด ต้นฉบับพิมพ์เป็นครั้งแรกหลังจากที่พระราชนิพนธ์หลายสิบปี คือในงานฉลองพระชนมายุครบ 64 ปี ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงอดิศรอุดมเดช เมื่อปีมะแม พุทธศักราช 2462 และบทละครนี้เป็นบทที่ได้ใช้เล่นละครในหลายครั้ง โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้ว่าเนื้อความของรามเกียรติ์ตอนพระรามเดินดงจะเป็นตอนก่อนจะเริ่มเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 จึงไม่ตรงกันเลย แต่ก็พอจะสังเกตเห็นลักษณะทั่ว ๆ ไปที่มีความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอยู่บ้าง

วิธีการดำเนินเรื่องของรามเกียรติ์ตอนนี้คล้ายคลึงกับบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 กล่าวคือมีกิจการอย่างหนึ่งยืดเยื้ออยู่ซึ่งกินระยะเวลานานและระหว่างนั้นก็มีเรื่องปลีกย่อยเข้ามาแทรก ในที่นี้การเดินทางของพระรามจากเมืองไปยังบรรณศาลาที่จะบำเพ็ญพรตเป็นหลักยืดเยื้ออยู่ ระหว่างนั้นมีเหตุการณ์ย่อย ๆ เข้ามาแทรก ได้แก่ การที่พระรามไปพบพรานกุขัน พระภารทวาชฤาษี พระสรภังคฤาษี ท้าวสุทัศน์และนางศุไข นางเสาวรี พระอัคตะฤาษี ซึ่งมีบทบาทสำคัญมากน้อยต่างกันไป แต่ที่สำคัญที่สุดที่แสดงให้เห็นแก่นของเรื่องโดยเฉพาะในตอนที่พระพรตพระสัตรุดและพระชนนีติดตามมาทูลเชิญให้พระรามกลับไปรับราช-สมบัติต่อจากพระชนก

วิธีดำเนินเรื่องในส่วนรายละเอียดก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกับบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เป็นต้นว่า การเปลี่ยนเหตุการณ์ตอนหนึ่งไปสู่อีกตอนหนึ่งซึ่งตัวละครต่างกันอาจจะใช้คำว่า "มาจะกล่าวบทไป" หรือบทตัวละครใหม่ขึ้นต้นว่า "เมื่อนั้น" "บัดนั้น" ในขณะที่ฝ่ายแรกอาจจะกำลังเดินทาง (แล้วหายเข้าโรงไป) หรือกำลังนอนหลับเป็นต้น

ลักษณะที่สองคือ ระหว่างการเดินทางในป่าของพระรามมักมีการชมธรรมชาติ เช่น ชมสัตว์ป่า ชมนก ชมต้นไม้ ชมปลา ฯลฯ ทั้งนี้ เป็นส่วนช่วยในการเปลี่ยนอารมณ์ของคนดูให้หายเบื่อจากการเดินทางธรรมดามาได้เห็นได้ฟังสิ่งที่น่าเพลิดเพลินใจ และทำให้รู้สึกว่าการเดินทางนั้นกินเวลายาวนาน และเป็นไปเรื่อย ๆ ไม่รีบร้อน

ลักษณะถัดไปคือ เมื่อจะมีการออกเดินทางจากที่หนึ่งไปอีกที่หนึ่งของกษัตริย์มักจะมีการจัดทัพ การอาบน้ำ และการชมรถด้วย หรือถ้าจะมีงานอะไรก็มักจะบรรยายถึงการจัดงานและพิธีต่าง ๆ และมักมีการชมสถานที่อยู่เนือง ๆ เพื่อให้ผู้ชมนึกวาดภาพออก เช่น ชมศาลา ชมเมืองที่พระพรตสร้างใหม่ เป็นต้น

บทละครตอนพระรามเดินดง ใช้วิธีดำเนินเรื่องอีกลักษณะหนึ่งซึ่งบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ก็ใช้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ มักจะมีเทวดามาคอยช่วยเหลือให้มนุษย์ผู้มีบุญซึ่งมักจะเป็นตัวเอก ทำการสะดวกขึ้น ในอิเหนารัชกาลที่ 2 มีองค์ปะตาระกาหลา ในรามเกียรติ์รัชกาลที่ 2 มีพระอินทร์เป็นส่วนใหญ่ ส่วนในบทละครตอนพระรามเดินดงนี้ มีทั้งพระอินทร์ พระไทร และรุกขเทวดา

การดำเนินเรื่องด้วยภาษา ส่วนมากเป็นไปในแนวเดียวกันกับบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ในแง่ที่ว่า สามารถบรรยายอย่างตรงไปตรงมา เพื่อให้ถึงจุดที่ต้องการรวดเร็วขึ้น เข้าใจง่าย และไม่ใคร่ใช้คำฟุ่มเฟือยซ้ำความหมายเดิมหลายครั้ง

ส่วนในด้านแบบแผนการแสดงนั้นคล้าย ๆ กัน เช่น ตัวละครต้องรำไปตามบทร้อง มีเจรจาสลับเป็นตอน ๆ แต่ไม่มากนัก และมีเพลงหน้าพาทย์คั่นอยู่ระหว่างเพลงร้อง เพื่อจะให้ตัวละครรำตามเพลง เป็นต้น

ลักษณะการใช้เพลงส่วนใหญ่คล้ายกับในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ทั้งเพลงร้องและเพลงหน้าพาทย์ เป็นต้นว่า เพลงร้อง ใช้เพลงช้าเมื่อกล่าวถึงตัวละครสำคัญในตอนเริ่มต้นเรื่องหรือเริ่มตอนใหม่ ใช้เพลงร่ายเป็นเพลงดำเนินเรื่อง ใช้เพลงโอ้สำหรับรำพันด้วยความเศร้าโศกหรือเดือดร้อน ใช้เพลงยานีเป็นเพลงจัดทัพ หรือเมื่อกล่าวถึงพระอินทร์และเทวดาอื่น ๆ ใช้เพลงลงสรงโทนสำหรับการอาบน้ำ และโทนรถในตอนชม

ฯลฯ ส่วนเพลงหน้าพาทย์ก็เช่นกัน ใช้เพลงช้าเพลงเร็ว เพลงเสมอประกอบกิริยาเดิน เพลงเชิดประกอบการเดินการเหาะ การรุกไล่ และการรบ เพลงโอดประกอบกิริยาร้องไห้หรืออาการสลบ เพลงโล้ประกอบการแล่นเรือ เพลงเชิดฉิ่งประกอบการยิงศร เป็นต้น

ส่วนที่แตกต่างจากบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 อย่างเห็นได้ชัดก็คือ การกล่าวย้ำข้อความซึ่งแสดงแก่นของเรื่องบ่อยครั้ง ได้แก่ การที่พระรามรับสัตย์พระชนกออกเดินป่า 14 ปี อันเป็นเหตุมาจากความเห็นแก่ตัวของนางไกยเกษี ไม่ต่ำกว่า 10 ครั้ง ข้อความเหล่านี้คล้ายคลึงกันแต่พูดในโอกาสต่าง ๆ เป็นต้นว่า เมื่อพระรามเดินทางไปพบฤาษีหลายตนในป่าก็เล่าเรื่องให้ฟังทีละตน พระพรตเองก็รำพันหลายครั้งทั้งกับพระชนนี หน้าพระเมรุ-พระชนก กับพระสัตรุด กับตัวเอง และกับคนอื่น ๆ อีก รวมถึงเมื่อพระรามกล่าวปฏิเสธที่จะกลับไปครองเมืองอีกหลายครั้ง ความวนเวียนซ้ำซากนี้ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายได้ง่าย บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 มักไม่ค่อยปรากฏความซ้ำซากเช่นนี้ กล่าวคือ ถ้าเป็นเหตุการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นภายในตอนเดียวกันนั้นจะไม่กล่าวถึงอีก หรือกล่าวเท่าความเพียงไม่กี่คำ แต่ถ้าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนานมาแล้วหรือที่ไม่ได้แสดงตอนเดียวกันนั้น หากจำเป็นอาจจะกล่าวเล่าเรื่องแต่เพียงย่อ ๆ

การกล่าวย้ำความอย่างเดียวกันซ้ำแล้วซ้ำอีกเพื่อแสดงแก่นของเรื่องมากเช่นนี้เป็นสิ่งที่เกินจำเป็น นอกจากนั้นการเลือกเนื้อความตอนนี้มาทรงพระราชนิพนธ์ เป็นอีกข้อหนึ่งที่ทำให้น่าสังเกตว่า ผู้ทรงพระราชนิพนธ์อาจต้องการแสดงบางสิ่งบางอย่างที่แฝงอยู่ในพระทัยอันเกิดขึ้นในประสบการณ์จริง ๆ ก็เป็นได้ ทั้งนี้ เพราะเนื้อความตอนดังกล่าวไม่มีอะไรน่าตื่นเต้นหรือไม่มีความเคลื่อนไหวอันใดที่จะทำให้มีชีวิตชีวาพอที่จะดึงดูดคนดูได้ มีแต่การเล่าเรื่องและการร้องไห้รำพันความเป็นส่วนใหญ่ แม้จะมีการชมนกชมไม้มาแทรกสลับบ้าง ก็เป็นเพียงส่วนปลีกย่อย ทำให้เรื่องขาดความน่าสนใจไปมาก แต่ถึงกระนั้นก็ยังปรากฏว่าละครในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้นำบทไปแสดงหลายครั้งหลายคราว

ไทยเรามีบทละครในเรื่องรามเกียรติ์สำนวนต่าง ๆ อยู่อย่างน้อย 4 สำนวน บทสมัยอยุธยาที่เหลือมาจนทุกวันนี้เรียกได้ว่าเป็นบทที่ใช้การไม่ได้เลยทีเดียว บทพระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธนบุรีก็ไม่เหมาะสำหรับการแสดงละครด้วยประการทั้งปวง บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นตอนสั้น ๆ ก็มีเนื้อเรื่องและวิธีการดำเนินความไม่เหมาะสำหรับการแสดงเท่าใดนัก จึงเหลือบทที่อยู่ในขายการพิจารณาอยู่เพียง 2 ฉบับ คือ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 และพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ฉบับรัชกาลที่ 1 พระราชนิพนธ์ขึ้นไว้ด้วยพระราชประสงค์จะให้เป็นต้นฉบับสำหรับพระนคร มากกว่าจะเจาะจงให้ใช้เล่นละครแต่อย่างเดียว ไม่กี่ปีต่อมา ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็พระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่

เรื่องรามเกียรติ์แต่เดิมใช้เล่นละครเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์จนเป็นประเพณีนิยมมาตั้งแต่สมัยอยุธยา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดแต่ละครในเรื่องอิเหนา ไม่สนพระทัยเรื่องรามเกียรติ์เท่าใดนัก ความสำคัญของเรื่องรามเกียรติ์ในฐานะที่เป็นละครในชั้นพระเจ้าแผ่นดิน จึงลดลงอย่างมาก แต่กระนั้นก็ยังต้องมีละครในของหลวงเล่นเรื่องรามเกียรติ์เพื่อรักษาประเพณีอยู่ ระยะแรกคงจะใช้บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 แต่เมื่อทรงตระหนักแล้วว่า บทรัชกาลที่ 1 ไม่เหมาะสำหรับแสดงเป็นละคร จึงได้คิดพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่เฉพาะตอนที่ทรงเห็นว่าจะเล่นเป็นละครได้ดี และทำให้จังหวะลีลาของเรื่องรวดเร็วขึ้นกว่าเดิม แล้วเชื่อมโยงเข้าไว้ด้วยกันเป็นสองตอนใหญ่ ๆ อย่างไรก็ตาม ในสมัยต่อมานายโรงละครหลายคนนำบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ไปใช้แสดงล้วน ๆ ก็มี ที่เอาบทรัชกาลที่ 1 หรือบทรัชกาลที่ 2 ไปดัดแปลงใหม่ให้เหมาะกับสภาพการณ์ก็มี และที่เอาบททั้งสองรัชกาลไปผสมกันแล้วแต่งขึ้นมาใหม่ก็มี ทั้งนี้ ก็เป็นด้วยเหตุว่า บทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 สมบูรณ์ในเชิงเนื้อเรื่อง ส่วนบทพระราชนิพนธ์ในรัชการที่ 2 นั้น สมบูรณ์ในเชิงศิลปะการแสดง